

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ
ANA BİLİM DALI

**1990 SONRASI GÜÇLER DENGESİNDE(ABD-TÜRKİYE-RUSYA-
İRAN) ORTADOĞU POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP COŞKUN

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ
ANA BİLİM DALI

**1990 SONRASI GÜÇLER DENGESİNDE (ABD-TÜRKİYE-RUSYA-
İRAN) ORTADOĞU POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

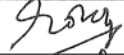
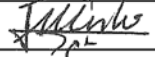
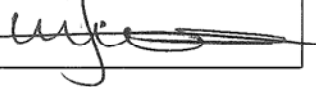
ZEYNEP COŞKUN
Danışman: PROF.DR. RAMAZAN ÖZEY

İstanbul, 2017

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 508615012 no'lu Zeynep COŞKUN'ın hazırladığı " 1990 Sonrası Göçler Dengesinde (ABD-İran-Rusya-Türkiye) Ortadoğu Politikalarının Karıştırılması" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 14/06/2017 tarihinde saat 10:30 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezininKABUL.....' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr.Ramazan ÖZEN	KABUL	
Doç.Dr.Mehmet ÜNLÜ	KABUL	
Doç.Dr.Mesut DOĞAN	KABUL	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 22/06/2017 tarih ve 2017-11-11 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Zeynep Coşkun
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Programı	: Ortadoğu Coğrafyası Ve Jeopolitiği
Tez Danışmanı	: Prof.Dr. Ramazan Özey
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans, 2017

ÖZET

Var olan düzenin işleyişini bozarak sürdürülmeye çalışılan politika ve stratejilerin istikrarına set vuran Ortadoğu'da küresel ve bölgesel çaptaki her önemli olayın arkasından mevcut düzenin tekrar inşa edilmesini sağlayacak yeni politika ve stratejilerin belirlendiği görülmektedir. Bu bakımdan soğuk savaş dönemine kadar coğrafi çevreyi ve dünya politikasını kullanma sanatı olarak tanımlanan ve jeopolitik durum göz önünde tutulmadan elde edilmeye çalışılan güç, yeni stratejik boşlukların çıkmasına sebep olmuştur. Devletlerarası ilişkide boşluk kabul edilemez olduğundan dolayı liderler realist yaklaşıma göre diğer aktörleri etkileme yeteneği, sanatı olarak görülen gücü kullanarak sınırlarını çizmektedir. Güç kullanılırken onu etkileyen coğrafya, tarih ve kültür gibi değişmeyen unsurlardan ayrıca ekonomik gelişmişlik, teknolojik yapı, yetişmiş insan sayısı, askeri kapasite gibi değişken unsurlardan da yararlanılmaktadır. Bu unsurlar kullanılarak elde edilen egemenlik ve sağlanan güvenliğin bekası için aralarında kurdukları güç dengesi çıkarlarına uygundur. Bu yüzden çoğu zaman güvenliklerini tehlikeye sokmasına rağmen sistemin istikrarını sağlamak amacıyla güç dağılımı yapmaktadırlar. Buna göre sert güç, yumuşak güç, akıllı güç, ekonomik güç gibi araçları sıklıkla kullanarak ülke yöneticileri diplomatik alanda yeteneklerini göstermektedir. Bu açıdan Soğuk savaş dönemi ve Soğuk savaş sonrası dönemde bölgesel ve küresel boyuttaki çatışmalar denge politikasının uygulanması esnasında oluşan hatalardan kaynaklanmaktadır. Uluslararası sistemin kalbi durumunda bulunan Ortadoğu uygulanan bu politikalardan en çok etkilenen coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. **Anahtar kelimeler:** Güç dengesi, Ortadoğu, Devletlerarası, Politika, Soğuk savaş sonrası

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Zeynep Coşkun
Field	: Middle East and İslamic Studies
Programme	: Middle East Geography and Geopolitics
Supervisor	: Professor Ramazan Özey
Awarded Degree and Date	: Master's, 2017

ABSTRACT

The new policies and strategies have been identified after every major global and regional event in the Middle East. These new policies and strategies are maintained by disrupting the existing order in the region. New strategic gaps have emerged due to the power to be achieved since the cold war period, without regarding the geopolitical situation, which is defined as the art of using the geographical environment and world politics. The leaders draw their boundaries by using the power of influence with realistic approach, as interstate authority gap is not acceptable. Economic development, technological structure, literacy rate, military capacity is used besides geography, history and culture while using power. Sovereignty and safety achieved by using these elements are suitable for the power balance between them. They distribute power to keep the stability of the system even though it is often unsafe. Suitably, countries frequently use tools such as hard power, soft power, intelligent power and economic power to show their diplomatic abilities in the region. The Cold War period and the post-Cold War regional and global conflicts arose due to the application of these the balance policies. The heart of the international system, Middle East, is challenged as the geography most affected by these applied policies.

Key words: Power balance, Middle East, Interstate, Politics, Post-Cold War

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın planlanması ve tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ramazan Özey'e, değerli hocam Öğr. Gör. Ali Osman Kocalar'a teşekkür ve saygılarımı sunarım. Ayrıca tez yazım sürecinde manevi desteğini her daim hissettiren ve dinleyen değerli dostum Hatice Őura Albayrak'a, eğitim hayatım boyunca yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen başta annem olmak üzere aileme teşekkür ederim.

İstanbul,2017

ZEYNEP COŞKUN



ŞEKİL/TABLO LİSTESİ

Şekil 1: Kara Hakimiyet Teorisine Göre Ortadoğu Haritası.....	19
Şekil 2: Irak Son Durum Haritası	82
Şekil 3: İran'ın Nükleer Tesislerinin Bulunduğu Yerlere İlişkin Harita.....	87
Tablo 1: Dünya Ülkelerinin Sahip Olduğu Nükleer Reaktör Oranı.....	95



KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AT	:Avrupa Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BAE	:Birleşik Arap Emirlikleri
BOP	:Büyük Ortadoğu Projesi
Bkz	:Bakınız
BAAS	:Baas Partisi
CENTO	:Central Treaty Organization
CSIS	:Center For Strategic And International Studies
CIA	:Central Intelligence Agency
Çev	:Çeviren
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:Demokrat Parti
DAEŞ	:Irak Şam İslam Devleti
FKÖ	:Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	:Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GK	:Güvenlik Konseyi
IAEO	:Uluslararası Atom enerjisi Kurumu
KİS	:Kitle İmha Silahları
NSYÖ	:Nükleer Silahlarının Yayılmasını Önlenmesi
NPT	:National Pipe Thread
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	:Organization Of Petroleum Exporting Countries
PYD/YPG	:Demokratik Birlik Partisi
RF	:Rusya Federasyonu
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
UNSCOM	:United Nations Special Commission
UNMOVIC	:The United Nations Monitoring Verification And Inspection

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİL/TABLO LİSTESİ	iii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
GÜÇ KAVRAMI VE GÜÇ DENGESİ	5
1.1. Güç kavram	5
1.2. Gücün Unsurları	8
1.2.1. Doğal Coğrafya	8
1.2.2. Nüfus:	9
1.2.3. Doğal Kaynaklar:	10
1.2.4. Askeri güç:	11
1.3. Gücün çeşitleri	12
1.3.1. Sert güç.....	12
1.3.2. Yumuşak güç.....	13
1.3.3. Akıllı güç.....	14
1.3.4. Ekonomik güç	16
1.4. Güç Dengesi Sistemi Ve Tanımları.....	17
1.4.1. Klasik Güç Dengesi Sistemi.....	17
İKİNCİ BÖLÜM	
ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGESİNİN KLASİK ÇAĞI: SOĞUK SAVAŞ	23
2.1. Bloksal Rekabet	23
2.2. Truman doktrini	33

2.3. Bağdat Paktı	36
2.3.1. Bağdat Paktı'nın CENTO'ya Dönüşmesi	45
2.4. Süveyş Bunalımı	48
2.5. Filistin-İsrail sorunu	56
2.5.1. Arap-İsrail savaşları	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGESİ.....	67
3.1. Körfez Savaşı ve Değişen Dengeler.....	72
3.2. Irak İşgali ve Yeni Jeopolitik	96
3.3. Nükleer Çalışma Denkleminde Jeopolitik Karmaşa: İran'ın Nükleer Çalışması.....	125
3.3.1. Bölgesel Aktörlerin yaklaşımı.....	128
3.3.1.1. Türkiye.....	132
3.3.2. Küresel aktörlerin yaklaşımı	133
3.4. Yeni Jeopolitik Düzenin Doğuşu: Arap Baharı ve Sonrası.....	140
3.4.1. Küresel Güçlerin Arap Baharı ve Sonrası Politikaları	140
3.4.2. Bölgesel Güçlerin Arap Baharı ve Sonrası Politikaları.....	145
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	159

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar süregelen sınırların bölgeyi tanımayan farklı ideolojik gruplar tarafından belirlenmiş ve süreklilik arz etmeyen müphem bir kavram olan “Ortadoğu” coğrafyasında yaşanan olayları, küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki çıkarlarını ve bu bağlamda geliştirilen politikaların nedenlerini İbni Haldun’un “*coğrafya kaderdir*” sözü özetlemektedir.

Buna göre sosyolojik boyutun şekillenmesinde etkili olan sıcak çöl¹ şartlarının yaşandığı diğer taraftan Subtropikal iklim şartlarının görüldüğü Akdeniz kıyıları ile dört mevsimin görülebildiği Türkiye gibi birbirinden oldukça farklı iklim tiplerinin etkisi altında olan bölge, yüzey şekilleri bakımından; kıyı ovalarının, geniş plato sahalarının görünümüne hâkim olduğu düz veya hafif eğimli alanlar ile Alp Himalaya dağ oluşumuna bağlı olarak şekillenmiş; Kuzey Anadolu dağları, Toroslar, Zağros dağları gibi önemli engebeli alanlar ve sıra dağların² oluşturduğu, Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil’de;

“...*Bir nehir çıkar cennetten ve cennetin bahçesini sular; sonra dört kola ayrılır(...)* bunlardan üçüncüsünün adı Dicle’dir, Asur’un doğusuna doğru akar. Dördüncüsünün adı Fırat... Efendi Tanrı, insanı aldı ve Cennetin bahçesine koydu; toprağı eksin ve ona sahip olsun” diye anlatılan bu önemli topraklar³ yani Ortadoğu; Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusunu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan ve Doğu ile Batı arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı merkezi bir bölgedir.⁴ Aynı zamanda Nil, Dicle ve Fırat gibi nehirleri Süveyş kanalı Hürmüz boğazı gibi önemli su yollarını barındırmaktadır. Dünyanın kalbi bu bölgede atığından dolayı tarihin her döneminde iz bırakmış Yeni Asur, Makedonya, Bizans, Sasaniler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi büyük uygarlıkların bundan kaynaklı yüzyıllar boyunca önemli bir takım çatışmalarına sahne olmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de çatışmalar dini, sosyal ve siyasal nedenlerden

¹ Suudi Arabistan’da Nufud, Mısır, Libya ve Cezayir’in güneyinde Sahra çölü, İran’da Deşt-i Lût ve Deşt-i Kebir çölleri

² Hamza Akengin, Hatice Kübra Gürçay, Coğrafya, “Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği” **SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık, 2014, Sayı: 33, s: 20

³ Suat Parlar, **Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar**, İstanbul, Bibliotek Yayınları, 1997, s: 9

⁴ Serdar Sakin, Can Deveci “Ortadoğu ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme” **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s: 1

kaynaklanmasının yanında %70 oranında petrolün ve %50⁵ oranında doğalgaz gibi önemli dünya enerji kaynaklarının büyük bir kısmının burada bulunmasıyla birlikte bölge üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen aktörlerin müdahalelerinden de kaynaklanmıştır. Çatışmaları körükleyen bölge dışı aktörler ABD ve Rusya, bölge içinden ise Selefilğin ayrı bir yorumu olan Vahhabiliği benimsemiş Suudi Arabistan, Şia mezhebini resmi ideoloji olarak benimsemiş İran, bölgede tutunmaya ve topraklarını genişletmeye çalışan İsrail⁶ son yıllarda bölge sorunlarıyla daha çok ilgilenen laikliği benimsemiş Türkiye karşımıza çıkmaktadır.

Bölgenin jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel önemine geçmeden önce “Orta Doğu” kavramının çıkışından bahsetmek neden Orta Doğu? Sorusuna cevap bulabilmek için önemlidir. Eski Yunanlılar dünyayı “medeni güney” ve “barbar kuzey” şeklinde ikiye ayırırken Roma imparatorluğu dünyayı Batı ve Doğu şeklinde ayırmıştır. Latince güneşin doğuşu anlamına gelen “oriens” terimini Roma İmparatorluğu doğu yarısını yani Bizans’ı kastetmek amacıyla kullanmıştır.⁷11.yüzyılda Anadolu’nun Selçuklu devleti tarafından fethedilmesiyle birlikte stratejik bölgeyi Müslümanlığı benimsemiş bir devlete vermek zorunda kalmıştır. Bu durumu kabullenmemenin tepkisi olarak Hristiyan ülkeler tarafından başlatılan haclı seferleri dünyada yayılan “*Hristiyan batı*” ve “*İslami doğu*” şeklinde bir ayrımın kültürel bağlamda derinleşmesini sağlamıştır.⁸20. Yüzyılın başlarına kadar dönemin iki süper gücü Fransız ve İngilizler bu bölge için “*Yakındoğu*” kavramını Osmanlı topraklarının başladığı ve bittiği yeri kastetmek amacıyla⁹ genel olarak kullanırken Çin ve Japonya bölgesi için ise “*Uzakdoğu*” ifadesini kullanıyordu. Ancak 19. Yüzyılda büyük Britanya imparatorluğu Çin ve çevresinde sömürge alanını genişletmesi ve Osmanlı imparatorluğunun toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte Yakın Doğu(Near East) ve Uzak Doğu(Far East) kavramları arasındaki ayrım keskinleşmeye başlamıştı.

⁵ OPEC,2016 verileri için bkz: http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (Erişim Tarihi:20.09.2016)

⁶Leziza Nurpelis, “**20. Yüzyıldan 21.Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu**” International Periodical for the languages literature and history of Turkish or Turkic ,Volume 8/5, Spring 2013, s515-529

⁷Osman Nuri Özalp, “Ortadoğu Neresi? Ortadoğu’nun Tanımı ve Tasnif Sorunu” **Yedi kıta Dergisi**, Temmuz Sayısı, 2013, s:24

⁸ Ahmet Davutoğlu **Stratejik Derinlik Türkiye’nin uluslararası konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2009,s:131

⁹Yusuf Atay “Bilinmeyen Bölge: Ortadoğu” *Akademik Perspektif* (13.03.2014) <http://akademikperspektif.com/2014/03/13/bilinmeyen-bolge-ortadoğu/>, (Erişim tarihi: 27.09.2016)

20.yüzyılın başlarında Batı’da netleşmeye başlayan ulus-devlet yapıları geçmişte olduğu gibi aynı şekilde kendini merkeze koyarak sübjektif olarak uzak, yakın ayrımı yaparak jeopolitik kavramlar ürettiği gibi bu yüzyılın başında da süper güç olarak ortaya çıkan İngilizler kendisine göre mesafe farklılığından dolayı bölgeyi tanımlamak için “Orta Doğu” kavramını kullanmaya başlamıştır.¹⁰ 20.yüzyıla kadar kavramsal olarak sınırları belirtilmeyen bu coğrafya 1902 yılında ilk kez Amerikan deniz tarihçisi ve stratejist Alfred Thayer Mahan, Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için “Orta Doğu” kavramını kullanmıştır.¹¹ Mahan, bu kavram üzerinden Süveyş’ten Singapur’a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü kapsayan ve kesin şekilde sınırlarının belirtilmediği bir bölgeden bahsederken Basra körfezinin stratejik önemini ve bu bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya’nın nüfuz mücadelesini anlatmaya çalışarak Rusları Hindistan ve Pasifikten uzak tutmaya yarayacak stratejik bir bölge olarak görmüştür.¹²

Batının siyasal ve kültürel değerlerinden farklı bir yapıya işaret eden Orta Doğu terimini, Mahan’dan sonra 1903 yılında Ignatius Valentine Chirol biraz daha genişleterek daha açık ifadelerle tanımlamıştır. Chirol’a göre Hindistan’ın güvenliğini sağlayan Ortadoğu, sadece Basra körfezini değil Hindistan’a giden tüm toprakları Irak, Doğu Arabistan, Afganistan, Tibet ve Asya’nın diğer alanlarını da kapsayan bölgedir.¹³ 2.Dünya savaşının önemli generallerinden olan soğuk savaş döneminde Sovyetler birliğine karşı güvenlik gerekçesiyle nükleer silahlanmayı artıran, ABD’nin bölge üzerindeki jeopolitik ve jeostratejik hedeflerinin inşa edilmesini sağlayan başkan Dwight D.Eisenhower’ın; “yalnız coğrafya bakımından bile bütün dünyada stratejik yönden Orta Doğu’dan daha önemli bir bölge yoktur. Bütün gücümüz ve araçlarımızla örgütlenme yeteneğimizden sevk ve idarelerimizden faydalanarak, Orta Doğu’yu kazanmak zorundayız”¹⁴ sözünden de görüldüğü gibi Orta Doğu kavramının tanımlanması coğrafi

¹⁰Gün Taş, “Ortadoğu’nun Temelini Oluşturan Argüman”, *Politik Akademi*,(23.04.2013)

<http://politikakademi.org/2013/04/ortadogunun-temelini-olusturan-arguman/> (Erişim tarihi:25.09.2016)

¹¹Serkan Çelik, Anıl Gürtuna, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’ye Etkileri**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü, 2005, s:17

¹² Davut Dursun, **Ortadoğu Neresi**, İstanbul, İnsan Yayınları,1995, s. 1.

¹³Sedat Laçiner, “Ortadoğu diye bir yer var mı? Ortadoğu nasıl icat edildi?” **İnternet Haber**,(28.10.2015) <http://www.internethaber.com/> (Erişim tarihi:03.10.2016)

¹⁴Ahmet Akter, “Ortadoğu Bağlamında Jeopolitik Teorileri Bir Katkı” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:221, Nisan, 2016, s:1

sınırlarının belirlenmesinden çok geçmişten günümüze kadar süregelen küresel güçlerin bu kaygan bölge üzerinde üstün olma mücadelesinin doğurduğu sorundur.

Birinci bölümde 1990 sonrası çok kutupluluğa dönüşen sisteme giden sürecin nasıl işlediğini, temelinde hangi düşünce tanımlarının olduğunu anlamamızda yol gösterecek olan güç ve güç dengesi teorisine açıklık getirdik. Bu teorik sisteminin oluşumunda, değişiminde etkili olan M. Kaplan, Hans J. Morgenthau, Joseph Nye, gibi yazarların eserleri merkeze alınıp Tayyar Arı, Faruk Sönmezoğlu, Haluk Özdemir gibi pek çok yazarın eserleriyle desteklenerek çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise; 1990 sonrası sürecin temelini oluşturan günümüzde de devam eden sorunların nedenleri olarak tarihte yerini aldığını düşündüğümüz Soğuk Savaş döneminde meydana gelen başlıca konumuza ilişkin olayları ele alarak birinci bölümde açıkladığımız Sert güç, Yumuşak güç, Ekonomik güç, Akıllı güç başlıkları altında sağlanan güç dengesi perspektifinde 1990 sonrası politikaların belirlenmesinde etkili olan bölgesel ve küresel aktörlerin politikaları karşılıklı olarak Türkçe ve İngilizce literatürden faydalanılarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise; tezimizde işlemek istediğimiz asıl konumuz 1990 sonrası güçler dengesinde Ortadoğu politikaları ABD-Türkiye-Rusya-İran denkleminde gelişen olaylar kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Körfez Savaşı ile başlattığımız sürece ilişkin politik tutumlar Irak işgali, İran'ın Nükleer programı, Yeni jeopolitik düzenin doğuşu Arap Baharı ve sonrası genel başlıklar altında başlıca ele aldığımız dört ülkeye diğer küresel ve bölgesel aktörlerin politik tutumlarının etkisi de katılarak ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bölümde Charles Zorgbibe, Ramazan Kılınç, Kadir Sağlam, Alastain Finlan, Alain Gresh, Dominique Vidal, Ünal Dündoğan, Pierre Salinger, Eric Laurent, Zbigniew Brzezinski, Armağan Kuloğlu, Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, Graham Fuller, Ali Poyraz Gürsoy gibi birçok yazarın literatüre kattığı eserlerden yararlanılmıştır.

Tezde bu konuyu ele almamızın nedeni Türkçe verilmiş kaynakların çok oluşu ama aynı zamanda toplu olarak yapılmış değerlendirmelerin az olmasıdır. Bu çalışmada 1990 yılı sonrası değişen sistemde ABD, Rusya, Türkiye, İran gibi küresel ve bölgesel güçlerin Ortadoğu politikaları incelenecek ve meydana gelen gelişmelerde uyguladıkları politikalar karşılıklı analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜÇ KAVRAMI VE GÜÇ DENGESİ

1.1. Güç kavramı

Mevcut düzeni ve dengeyi bozarak sürdürülen politika ve stratejilerin işleyişine set vuran dünyadaki küresel ve bölgesel çaptaki her önemli olayın arkasından mevcut düzenin tekrar inşa edilmesini sağlayacak yeni politika ve stratejilerin belirlendiği görülmektedir. 20. Yüzyıla kadar “*coğrafi çevreyi ve dünya politikasını kullanma sanatı*” olarak tanımlanan jeopolitik durum göz ardı edilerek ulaşılmaya çalışılan güç, yeni stratejik boşlukların doğmasına sebep olmuştur. Ancak soğuk savaş sonrası özellikle günümüzde gücü elinde bulundurmaya isteyen devletler jeopolitik durumu ihmal etmeden politikalarını belirlemede ve buna uygun stratejiler geliştirmekte olduğu görülmektedir.¹⁵ Güç kavramı açıklanırken eğitim, diplomasi gibi hemen hemen her unsuru içerisine alan geniş kapsamından dolayı tanımlama yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanında “*Amerikan gücünün uluslararası politik sahada anlam ifade edebilmesi için elinde bulundurduğu gücün gerekli kaldığı rolleri üstlenme niyetinin 2. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkmasını gerektirmiştir*”. Örneğinde olduğu gibi gücü salt tanımlamak yeterli değildir. Güçlü olabilmek için de siyasi bir irade olarak güç kullanma niyetinin de olması gerekmektedir.¹⁶

Zaman değiştikçe tanımı ve kapsamının da değiştiği devletlerarası ilişkilerde güç, bir devletin başka bir devlete karşı uyguladığı ve normal şartlar altında o devletin kendi çıkarlarına aykırı bulduğu için yapmak istemeyeceği bir şeyi yapmasını sağlamaya yönelik etki olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bir devletin kendi çıkarlarına tehlike olarak kabul ettiği durumlara karşı koruma veya isteklerini karşı tarafa onay görmese dahi kabul ettirme konusunda sahip olduğu maddi ve manevi yetenekler bütünü olarak da tanımlanabilir.¹⁷ Bu bağlamda bir ulus-devlet ancak güç politikasını uyguladığı zaman güç kullanmaya istekli olur ve bu arzu uğruna kaybetmeye, maddi olarak zarar görmeye razı olursa ve küçük düşürülmeyi reddederek saygı uyandırır

¹⁵“Dünya Jeopolitiği ve Türkiye”, İstanbul, **Harp Akademileri Yayınları**, 2005, s:27.

¹⁶Haluk Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, No: 3, 2008, s:117

¹⁷Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası ilişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2004, s:370.

büyük bir güç olmayı başarır. Realizmin en önemli kuramcılarında Morgenthau güç kavramını realizmin altı ilkesi çerçevesinde tanımlamıştır.

“Realizme göre en temel kavram olan ve güç şeklinde tanımlanan çıkar kavramı, politikanın özüdür. Zamana ve mekâna bağlı olarak değişmez. Güç elde etmek için rekabet halinde olan egemen devletlerin yer aldığı bir dünyada tüm devletler dış politikalarında en azından devletin varlığını devam ettirmek için bir parça güce dayanmak zorundadır. Çünkü her devlet diğer devletler karşısında var olabilmek için fiziki, siyasi ve kültürel kimliğini korumak zorundadır”¹⁸

Modelska ise gücü, dünya çapında olayları etkileme yeteneği olarak tanımlamıştır. Realist düşünürlere göre güç; uluslararası ilişkilerde bir ülkenin sahip olduğu ve çıkarlarına uygun kullandığı değiştirme aracıdır. Buna göre devlet adamını yönlendiren unsurlar korku, endişe, güvensizlik-güvenlik ikilemi, etkili olabilmek, itibar ve çıkar gibi unsurlardır. Bu bağlamda realistler diğer bir devletin, (bu aynı zamanda potansiyel bir düşman da olabilir) güçlenmesine seyirci kalmaktansa onu önlemek için savaşa başvurmayı meşru saymaktadır. Realizm devletlerarası ilişkilerde uluslararası hukukun ve örgütlerin etkisini dikkate almamaktadır. Bu nedenle güce dayalı bir uluslararası ilişkiler teorisi ortaya koymaktadır. Realizm güç uygulamalarının sadece sert güç kullanarak sonuca varabileceğini varsayar. Buna karşılık idealizm uluslararası ilişkilerde gücün önemli bir yeri olduğunu inkâr etmemekle beraber güç mücadelelerinin savaş dışı yöntemlerle diplomatik olarak yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁹ Realizme farklı bir yön veren Neorealist düşünürlere göre ise güç, başlı başına bir “amaç” olmaktan daha çok, mümkün olduğunda ve gerekli olduğu zamanlarda başvurulabilecek bir “araç” olarak tanımlanır. Pasif konuma düşürecek zayıflıkta olmak güçlü devletlerin saldırısına davetiye çıkaracağı gibi, gücün tek kaynağı olmaya çalışmak da diğer devletleri silahlanmaya veya ittifak ilişkisi içine girerek güçlerini birleştirmeye itmektir. Dolayısıyla güç ancak gerekli durumlarda kullanılacak bir araç olup, ne kadar güce sahip olmak gerektiğine sağduyulu devlet adamı karar vermelidir. Olağanüstü durumlarda devletleri tedirgin olmasını sağlayan

¹⁸Tayyar An, **Uluslararası İlişkiler**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997, s:12.

¹⁹Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkilere Giriş** (2 b.) İstanbul, Der Yayınları, 2005, s:14

“güç” değil “güvenlidir”. Ancak gerektiğinde kullanılacak bir araç olsa da güvenliği güç sağlayacaktır. Bu kapsamda kullanabileceği gücünün fiziken uzanabileceği coğrafi bölgeleri etki alanı ve muhtemel fiziki tehditler veya etki alanını zamanla genişletebileceği coğrafi bölgeleri de ilgi alanı olarak tanımlayarak jeopolitik anlayışlarını geliştirirler ve teorik altyapılarını kurarlar.²⁰

Yüzeysel olarak bir tanımlama yapıldığından dolayı güç kavramının yerine çoğu zaman baskı, şiddet, zor kullanma gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir.²¹ Bu durum gücün güvenlik kavramı ile beraber kullanılarak ve daha çok askeri güce vurgu yapılmasına neden olmaktadır. Buna karşı, Morgenthau, askeri ve siyasi güç ayrımı yapmaktadır. Siyasi güç, kişinin başka kişilerin davranışları üzerindeki kontrolüdür. Güç sadece şiddet, baskı ve zorlama içeren politik bir yöntem aracı değildir. Bu bağlamda Klasik realizme göre güç kavramının temelinde şiddet ve askeri güç değil caydırıcılık yatmaktadır. Klasik realizm güç kavramını caydırıcılık yeteneği olarak tanımlamaktadır. Morgenthau da gücü tanımlarken caydırıcılık kavramını bilhassa vurgulamaktadır. Ona göre güç, ya var olan durumu korumak ve değiştirmek ya da itibar amacıyla kullanılmaktadır. Morgenthau gücü bir aktörün diğer aktörlerin düşünce ve hareketleri üzerindeki kontrolü ile ilişkilendirmiştir. Ona göre uluslararası politikanın temel amacı güç arayışıdır. Bu bakımdan güç hem uluslararası ilişkilerdeki temel amaç hem de bu amaca yönelik bir araçtır. Güç kavramı genellikle aktörler arası ilişkiler yönünden de tanımlanmaktadır.²² Robert Dahl “*The Concept Of Power*” adlı eserinde gücü, bir aktörün (A), başka bir aktöre (B) aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi yaptırabilme kapasitesi olarak tanımlamıştır. Yani gücü elinde bulunduran aktörün kendi çıkarları doğrultusunda karşı aktörün tercihlerinde kendi amacına uygun etkili olabilme yeteneğidir.²³ Böylelikle Güç kavramı devleti ve toplumu yönlendirme gücünü elinde bulunduran aktörlerin sahip oldukları kapasiteler karşılaştırıldığında mana kazanır.²⁴ Ancak, güç kavramının tanımlanmasında etki kadar önemli bir diğer kavram ise “*çıkart*”dır. Dahl’dan farklı olarak Lukes’a göre bir aktör diğer aktörün davranışını

²⁰ Arı, *Uluslararası ilişkiler*, s:23

²¹ Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s:53

²² Özdemir, s:127-128

²³ David Jablonsky, “National Power”, J.Boone Bartholomees Jr, (edit) *Securities Policy And Strategy*, Department of National Security and Strategy, içinde, 2006, s:127

²⁴ Robert Dahl, “The Concept of Power,” *Behavioral Sciences*, Sayı:2,1957, s: 201-215

kendi çıkarına ters düşmeyecek şekilde etkilemesi güçlü olduğunu söylemek için yeterli değildir. Ona göre bir aktörün diğerinden güçlü olduğunu söyleyebilmek için o aktörün diğer bir aktörü çıkarlarına tehdit edecek şekilde davranmasını sağlaması gerekmektedir.²⁵ Yani Dahl'ın tekniği ile örneklendirecek olursak A'nın B'yi kendi çıkarlarına aykırı gelecek şekilde etkilemesi ve yönlendirmesi durumunda A, B üzerinde güç kullanmış olur.²⁶

1.2. Gücün Unsurları

Realist teoriye göre diğer aktörleri etkileme yeteneği olarak görülen güç aynı zamanda unsurlarıyla da devletin gücünü belirlemektedir. Coğrafya, tarih ve kültür bir ülkenin gücünü etkileyerek yön veren sabit unsur oluştururken ekonomik gelişmişlik, teknolojik yapısı, yetişmiş insan sayısı, askeri kapasitesi gücün değişken unsurlarını oluşturmaktadır.

1.2.1. Doğal Coğrafya

Coğrafi faktörler, yerin büyüklüğü bir ulusun bakış açısını ve kapasitesini etkiler. Bu devletler ister mükemmel güç olsun ister sadece bölgesini etkileyebilecek yahut kendi kendine yeten güç olsun, yine büyüklüklerine göre değerlendirilirler. Özellikle dış politikalar belirlenirken coğrafi büyüklük yerin sağladığı avantajlar ya da dezavantajlar büyük ölçüde etkili olmaktadır. Uluslara ait büyük kara parçaları devletlerin güç göstergesinin yapıtaşlarıdır. Devletlerin kabiliyetlerinin ölçülebilmesinde coğrafya önemli bir etkidir. Belirli bir coğrafi ortam içinde çıkan karşıt durumu söz konusu coğrafi ortam belirleyerek mahiyetini ve sonucunu belirler.²⁷ Yer ile iklim arasında da bağlantı bulunmaktadır modern zamanların en yoksul ve en zayıf devletleri tropik bölgelerde ya da soğuk bölgelerdeki ılıman iklim bölgelerinin dışında bulunuyordu. Bu bağlamda Rusya gibi bir gücün tarımsal olarak sıkıntı yaşamasına neden olmaktadır. Büyük kara parçaları, hem bereketli doğal kaynakları hem de nüfus yoğunluğunu içinde barındırır. Bu sebeple tarım ve endüstriyel verimlilik de sağlanmış olur. Bu bağlamda bir devletin geniş topraklara hükmetmesi, onun başka bir devlet tarafından işgal edilmesini zorlaştırır. Napolyon ve Hitler'in

²⁵Bekir Aydoğan ve Hakan Aydın, **Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi**, Ekopolitik Uluslararası İlişkiler Masası, Rapor no. 11 Haziran 2011, s:11-12

²⁶Sait Yılmaz, Uluslararası Güç ve Güç Dengesinin Evrimi, **Journal of Strategic Studies**:1, 2008, s: 28, 30-33

²⁷Ramazan Özey, **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, İstanbul, Aktif yayınları,2014, s:13

orduları işgal amacıyla Moskova topraklarına ilerlediğinde bunu deneyimlemişlerdi.²⁸Rusya ve Almanya arasında kalan Polonya her iki devlet arasında kendi ulusal varlığını koruyabilmek için uğraşmış ve coğrafi konumdan dolayı savunmasız kalmıştır yine ABD ve Japonya büyük su kitleleri tarafından korunduğu için deniz kuvvetiyle yurt dışı ticaret kombinasyonunu kullanarak bir güç haline gelmiştir. Diğer taraftan 1990 yılında Kuveyt'in Irak saldırısına açık olması, sınırlı kara parçasına sahip olmasıyla açıklanabilir. Bu örnekler ışığında dış politika ve mevki arasındaki bağlantı bir çalışma alanı olarak jeopolitik unsurunun çıkmasına ve buna bağlı olarak politikalar geliştirilerek güç dengesinin oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda jeopolitik elinden gelenin en iyisini sunmak anlayışındadır. Örneğin; Almanya ve Rusya'daki otoriter rejimlere nispeten İngiliz ve Amerikan demokrasi ve sivil haklarının geliştirilmesi bu ülkeler arasındaki stratejik konumları arasındaki rabita, Mısır'ın tiran boğazındaki kapatışı, 1967'de savaşa başlaması jeopolitik bağlamda büyük güçlerin ileri seviyede üsler konuşlandırılmasına neden olmuştur. Sonuç olarak gücün elde edilmesi için pahalıya mal olan yahut aşılması güç coğrafi engeller bulunmakta bu doğrultuda devletler politika geliştirmektedir.²⁹ Coğrafi unsurlara bağlı gerçekleştirilen politikalar, bir devletin karşısına ödül ya da ceza olarak çıkmaktadır.

1.2.2. Nüfus:

Bir devletin büyüklüğünü belirleyen coğrafya olduğu kadar o büyüklüğün önemli göstergelerinden biri de nüfustur. Ancak insan sayısı kadar sahip olunan bireylerin yaş durumu, bölgelere göre dağılımı ve eğitim durumu da gücü etkilemektedir İnsanların yetenekleri eğitim sonucunda edindikleri bilgi ve deneyimleri ve iyi bir sağlık hizmeti ile ülkenin ekonomik, askerî ve kültürel gücünün gelişmesine yardımcı olduğu gibi gelişimini zorlaştırmaktadır. Ancak bu nedenle nüfus bir devletin büyüklüğünü gösterir fakat büyüklüğüne oranla gücünü garantilemez. Örneğin Kanada'nın nüfusu az olmasına rağmen Meksika'ya göre daha gelişmiştir. Yine Japonya teknoloji alanında gösterdiği yeteneği sayesinde az nüfusa sahip olsa da milli gücünü ispat etmiştir. Ekonomik alt yapının ve sermayenin yetersiz olduğu yoksul

²⁸Russett, Starr, Kinsella, **World Politics: The Menu for Choice**, 2000, s:94

²⁹Jablonsky, s:130,131

ülkelerdeki fazla nüfus artışı siyasi, sosyal alanda ciddi sorunlar çıkmasına neden olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki az nüfus artışı da sivil işgücü ihtiyacını karşılayamadıklarından dolayı sorunların çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle 18-45 yaş aralığındaki ülke kalkınmasına ve refahının devamına katkı sağlayacak olan nüfusa ihtiyaç duyulmaktadır. Sonuç niyetine gücü belirleyen önemli parametrelerden biri olan nüfusun sağladığı avantajlardan yararlanabilmek eğitime önem vermeyi gerektirmektedir.³⁰Bu nedenle devletler büyüklüğü ile gücünü aynı konumda görülmesini sağlamak için azami ölçüde çalışmalıdır.

1.2.3. Doğal Kaynaklar:

Modern bir ulusun savaşı sürdürmesi, sanayi üssü işletmesi ve diğer uluslararası aktörleri modern sanayi ürünlerinde ya da kendi hammaddelerinde ticaret ve yardım yoluyla ödüllendirebilmesi için büyük miktarlarda doğal kaynağa sahip olması gerekmektedir. Ancak bu kaynaklar ister ekilebilir arazi olsun, ister su, kömür ve yağ olsun, dünyaya eşit olmayan bir şekilde dağılır gittikçe kıtlasmaktadır Bu jeopolitik mülkiyete sahip olabilmek çok az sanayi kuruluşlarına ve üretim alt yapısına sahip ülkeler başarabilmiştir.

Örneğin Rusya'nın doğal kaynakları vardır. En önemli yer altı kaynağı petrol, doğalgaz ve demirdir. Ayrıca Sibiryadaki ormanlar büyük bir zenginliktir. Ancak zengin doğal kaynaklarına sahip bazı devletler teknik ve sermaye yetersizliği çekmektedir. Örneğin; Afrika bölgesinin en çok petrol üreten ülkesi Nijerya olmasına rağmen ülke bunu istediği şekilde kullanamadığından dolayı yaşam standartı çok düşüktür. Ortadoğu'nun şekillenmesinde büyük önem taşıyan jeopolitik bakımdan yer kürenin petrol ve doğalgaz kaynaklarının %73'üne sahip olan Ortadoğu, sahip olduğu kaynaklardan dolayı üzerine küresel güçlerin ilgisini her daim çekmektedir. Churchill'in avam kamarasındaki "bir damla petrol bir damla gözyaşından değerlidir" itirafı bugün bölgede yaşananların temel nedenini oluşturmaktadır. Enerjiye yani küresel güce ulaşmak isteyen devletler bölgedeki devletlerle işbirliği yapma yoluna gitmiştir ancak

³⁰Jablonsky, s:132; Zeliha Sağlam, **Güç Kavramı ve Ortadoğu'da Değişen Dengeler**, İHH İnsani Sosyal Araştırmalar Merkezi, s:4

küresel güçlerin çıkarlarının çatışması neticesinde çatışmalar yaşanmış ve tek güç kalma çabası Suriye'deki çatışmalarda da görüldüğü üzere günümüzde de artarak daha karmaşık bir hale bürünmeye devam etmektedir.³¹

1.2.4. Askeri güç:

Devletler coğrafi platform üzerinde yer, sosyokültürel yapı, ekonomi politik ve asgari değerleri dikkate alarak güç değerlendirmesiyle eşliğinde oluşan dengeler neticesinde kendi çıkarları doğrultusunda kurdukları hedeflere ulaşmaya çalışırlar.³² Bu doğrultuda realist perspektifle devlet gücünün hayati önem taşıyan bileşeni olarak asgari güç karşımıza çıkmaktadır. Büyük aynı zamanda güçlü ordulara sahip olmak gücün belirlenmesinde önemli olduğu için ABD, Çin, Rusya gibi küresel devletler ordunun niceliğine önem vermektedir. Ancak 1. ve 2. Dünya savaşları sonrasında çok büyük ordulara sahip olmalarına rağmen kendi çıkarlarını barındıran isteklerini bir başka devlete kabul ettirmekte zorlanan devletler göz önünde bulundurulduğunda “*büyük orduya sahip olmak dünyanın en güçlü*” devleti olarak kabul görmek için yeterli değildir. Güce ulaşmak isteyen devletler ekonomik gücü ve askeri gücü birleştirerek politikalar üretmesi gerektiğini bilmelidir. 2. Dünya savaşı sonrasında geliştirdikleri politikalarla dünyanın geleceğini tayin eden İngiltere ve Fransa gibi küresel devletlerin yerini ABD ve Sovyetlerin alması ile birlikte dünyada iki keskin çizgiyle ayrılmış bir dünya sistemi meydana gelmişti. Bu iki kutup güçler dengesinin (balance of power) çıkmasına neden olmuştur. Soğuk savaş döneminde aşikâr bir şekilde göreceğimiz üzere sıcak çatışma meydana gelmemiş ancak bu çetrefilli çatışma silah kullanılmadan yoğun bir şekilde toplumlara hissettirilerek sürdürülmüştür.

Bu süreçte dünya düzenini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek isteyen devletler çatışmanın kaderini belirleyen petrolün Ortadoğu'da bulunması sebebiyle bu iki kutup arasında kalan Ortadoğu'ya kendi kaderini belirleme hakkı verilmeyerek bölgeye direkt nüfuz etmeye çalışan devletlerin çatışma merkezi olmuştur. Sovyetler kendine yetecek kadar petrol rezervine sahip olmasına rağmen Ortadoğu'dan Batıya doğru giden petrol akışına engel olmaya çalışmış ABD ise petrol üzerindeki Rusya'nın

³¹Hüseyin Altay, Ulaş Nugay,“Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2013, 6/3, s:5-7

³²Atilla Sandıklı, *Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri*, İstanbul, Hak Yayınları, 2001, s:296

hegemonya kurmasına mani olmaya çalışmıştır. Bu mücadele günümüzde farklı aktörlerin araya girmesiyle beraber devam etmektedir. Nicola Machiavelli “*amaç araçları mubah kılar*” cümlesiyle devletlerarası ilişkinin hedefini ortaya koymuştur. Bu bağlamda aktörler realizmin dikkat çektiği ulusların çıkarına göre hareket etmektedir. Bu çıkarların gerçekleşmesi için ahlaken yapılmaması gereken birçok şeyi yaparak suçlar işlemektedir. Buna Ortadoğu bölgesinde emelleri olan devletlerin yapay sınırlar belirleyerek kaosa gebe bir coğrafyanın doğmasını, bağımsızlıklarını kazanmak isteyen ülkelerin ABD- Rusya gibi güçlerin arasında kalmasını, demokratik haklar talep eden halk hareketlerini kendi güç çekişmelerinin gölgesi altında, kendi çıkarlarına araç yaparak mezhep savaşına çevirmelerini örnek olarak sıralayabiliriz.

1.3.Gücün çeşitleri

Devletler kendi egemenliğini ve güvenliğini koruyabilmek için kurdukları sistemin devam etmesini kendi çıkarlarına uygun bulur. Bu doğrultuda çoğu zaman egemenliklerini ve güvenliklerini tehlikeye sokmasına rağmen sistemin istikrarını sağlamak amacıyla güç dağılımı yapmaktadırlar.

1.3.1. Sert güç

Joseph S. Nye göre bir ülkenin askeri ve ekonomik kapasitesinden kaynaklı zorlama kabiliyetinden ileri gelen sert güç uluslararası siyasette güç tahmininin kanıtıydı.³³ Yakın geçmişte bir ülkenin ulusal gücü denildiği zaman zihinlerde ilk askeri güç canlanırdı. Barış döneminden itibaren sert güç, bir ülkenin güvenliğini sağlayarak çıkarlarını temin etmesinde ve diğer ülkelerin hedeflerinde caydırıcılık sağlamasında önemlidir. Birçok askeri operasyonlar içerisinde belirlenen hedefleri ele geçirmede ve rakip ülke üzerinde güç kullanabilmede önemli bir etkidir bundan dolayı küresel yahut bölgesel tüm ülke yöneticileri ilk olarak silahlı kuvvetlere sahip olmak için çalışmaktadır.³⁴ Özellikle Ortadoğu’da ordunun devlet sistemindeki etkinliğinin ayrıntılarını ilerleyen bölümlerde değineceğiz. Dünya politikasında etkin rol oynamak isteyen devletlerin güçlü ordulara sahip olması güçlü olduğunu göstermediğini ancak gücü kullanmada mühim bir yer edinmiştir. Ancak toplumsal değişimlerden ötürü halklar savaş sonrası elde edilecek zaferden daha çok hayatta kalmayı, güvenli bir

³³Joseph S.Nye, **Hard and Soft Power in a Global Information Age**, USA Taylor&Francis e-library, 2004, s:2

³⁴Sait Yılmaz, **Yumuşak Güç ve Evrimi**, Ulusal Güvenlik ve Strateji Uygulama ve Araştırma Merkezi, s:3-4

şekilde yaşamayı öncelikleri arasında görmektedir. Robert Cooper “çok sayıda güçlü devlet artık savaşmak ya da fethetmek istemiyor” diyerek modern devletlerin beklentilerini belirtmiş olsa da toplumların önceliklerini ahlaki kurallarla ikna ederek devletler, çıkarları doğrultusunda sert güç kullanmaktadır. ABD’nin Irak işgalini yine günümüzde Rusya, ABD gibi küresel ya da İran, Suudi Arabistan gibi bölgesel devletlerin Suriye topraklarında askeri operasyonlar gerçekleştirmesini örnek olarak gösterebiliriz. Bir ülkenin askeri gücünün uluslararası seviyede etkinliğini ve konumunu belirleyen unsurları Sait Yılmaz şu şekilde sıralamaktadır;

- ✓ Nükleer silahlara sahip olma.
- ✓ Kendi ülkesi dışındaki ülkelerde askeri varlık bulundurma, güç projeksiyonu (üsler, denizaşırı varlıklar vb.),stratejik kuvvet kaydırma (ulaştırma) ve takviye yeteneği.
- ✓ Stratejik ve taktik haberleşme kabiliyetleri.
- ✓ Modern teknolojinin etkili araçlarını kullanma, etkili, isabetli ve tahrip gücü yüksek ateş desteği ile takviye edilmiş manevra kabiliyetleri.
- ✓ Küresel ve bölgesel coğrafyalarda hızlı, doğru zamanda ve emniyetli bir şekilde kuvvetlerinin lojistik desteğini, barınma ve idamesini sağlayacak kabiliyetler.³⁵

Nitekim günümüzde ne tam anlamıyla sert güç ne de yumuşak güç kullanılmaktadır. Soğuk savaş döneminde özellikle kullanıldığı gibi bugün her iki güç uluslararası siyasette kullanılarak hedeflere ulaşmaya çalışılmakta olduğu görülmektedir.³⁶

1.3.2. Yumuşak güç

Bu kavramı ilk kez kullanan Joseph S. Nye’e göre yumuşak güç, tehdit veya paradan ziyade cazibe ile istenileni sağlama kabiliyetidir. Ulaşmak istediğinizi başkaları da istediği zaman, başkalarını kendi rotanıza dâhil etmek için havuç ve sopalara harcama yapma gereksinimi duymazsınız. Nye’e göre; ülkenin askeri ve ekonomik gücünden kaynaklanan zorlama kabiliyeti olan sert gücü kullanmadan bir ülkenin

³⁵Yılmaz, s:40

³⁶Nye, *Hard and Soft in a Global Information*, s:1-2

kültürü ve politik fikirlerinin çekiciliğini gösteren yumuşak güç ile diğer ülkelere sizin istediğinizi isteme noktasına getirebilirsiniz. Eğer bir devlet bunu başarabiliyorsa onun yumuşak gücü fazla demektir. Çünkü yumuşak güç, siyasi gündemi, diğer insanların önceliklerini şekillendirecek biçimde belirleme kabiliyetine dayanır. Bir ülke, kendi emel ve değerlerinin başka ülkeler tarafından benimsenmesini sağlayabilirse askeri güç ve ekonomik gücünün ağırlıkta olduğu sert gücünü (Hard Power) daha az kullanmak durumunda kalır. Nye göre Yumuşak güç hükümetler için çoğunlukla kullanımı daha zor, sonuçlarını daha yavaş gösteren ve pek çok örnekte etkili olmayan bir güç olduğundan dolayı hükümetler için kullanımı daha zordur. Yukarıda da değindiğimiz gibi Nye göre sert ve yumuşak güçler birbiriyle ilişkili olmasına rağmen aynı şey değildir. Maddi başarı bir kültürü ve ideolojiyi cazip hale getirirken, ekonomik ve askeri başarıdaki eksiklikler kendinden kuşku duymaya ve kimlik krizlerine yol açar ancak yumuşak güç sert güce dayanmaz. 19.yy'da papalık küçülürken Vatikan'ın yumuşak gücü azalmadı Sovyetler birliğinin ikinci dünya savaşından sonra Avrupa'da hatırı sayılır bir yumuşak gücü olmasına rağmen 1956 yılında Macaristan'ı 1968'de Çekoslovakya'yı istila ettikten sonra bu gücünü heba etti. Pek çok kişi ABD'nin 11 Eylül'ün hemen ertesinde büyük oranda yumuşak güce sahip olduğuna ama olaydan sonra sert ve kaba, tek yanlılıkla bunun büyük bölümünü heba ettiğini ileri sürecek pek çok kişi olmuştur. Şeklinde örnekler vererek yumuşak gücü tanımlamaktadır.³⁷

1.3.3. Akıllı güç

Sert ve yumuşak gücün birleşimi olarak tanımlanan sert ve yumuşak gücün bir arada kullanılmasına “akıllı güç” denilmiştir bu doğrultuda ABD'nin stratejisini ortaya koymuştu. Obama hükümetinin Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış olan Hillary Clinton'un, 2009 yılında yaptığı ABD Senatosu'ndaki konuşmasında; “*ABD, acil sorunları tek başına çözemez ama geri kalan ülkeler de bunları ABD olmadan çözemez. Bu yüzden 'akıllı güç' diye tanımlanmış gücü kullanmalı, elimizde bulunan güç türlerinin tümünü devreye sokmalıyız*” deyişiyle Obama yönetiminin “akıllı güç” kavramına verdiği önemi göstermektedir.

³⁷Joseph S.Nye&David A.Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak** (çev:Renan Akman), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s:57-60

ABD'nin Samuel P.Huntington'un ileri sunduğu “medeniyetler çatışması” tezi paralelinde uyguladığı politikalar sonucunda yalnızlaşmaya başlamıştır. Özellikle Ortadoğu'da güvenilirliğini kaybetmeye başlamasının akabinde, 2006 yılında ABD'nin ünlü düşünce üretim merkezi CSIS'de (Center for Strategic and International Studies) tarafından “Tarafsız Akıllı Güç Komisyonu” (Comission on Smart Power) kurulmuş ve bu komisyon “Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika” (A Smarter More Secure America) adlı bir rapor hazırlamıştır. Raporun amacı ABD'nin küresel imparatorluğu için alınması gereken önlemlerin ve izlenmesi gereken stratejilerin tespit edilmesidir. Rapora göre “Akıllı güç” (Smart Power), ne sert güç (Hard Power) ne de yumuşak güçtür. (Soft Power). “Akıllı güç, sert ve yumuşak güçlerin ustaca birleştirilerek kullanılmasıdır.” Amerikan hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak güçlü bir askeri varlığın altını çizen entegre bir güçtür. Buna göre yeri geldiğinde sert güç yeri geldiğinde yumuşak güç kullanılacaktır.³⁸

Richard L. Armitage- Joseph S. Nye Jr göre ABD küresel boyutta iyiliğe yatırım yaparak ABD liderliği öncesinde ulaşamadıkları şeyleri sunarak bunu akıllı güce dönüştürmeyi başararak askeri ve ekonomik güce yapılan yatırımlar yumuşak güce yapılan yatırımlarında birleştirilmesiyle birlikte ABD'ye yapılan tehditlere karşı strateji geliştire bilecekti. Bilal Tanrıverdi'ye göre Akıllı güç stratejisinin ana varsayımı, ‘öldürülen düşman sayısı değil’, kazanılan müttefikler ve kendi çıkarlarını sorgulamadan uygulayacak dostların mevcudiyetidir. Bundan dolayı etrafa korku ve nefret değil iyimserlik yayılmalıdır vurgusuyla yumuşak güç kavramının özelliklerinin geliştirilmesi ve cazip hale getirilmesi gerektiğini belirtir.

Akıllı güç politikasında, ‘güç kullanan tarafa’ güç kullanma imkânı ve zamanı vererek ‘üzerinde güç kullanılan taraf tarafından’ sunulmaktadır. ‘Yani güç uygulanan taraf, gücün uygulanmasına uygun zemini hazır hale getirdikten sonra bu güce istekli olmaktadır. Sonuç itibariyle Ortadoğu özelinde gelişmekte olan ülkelerin talep eden tarafına getirilmesi sağlanarak ABD ve Rusya talebe karşılık veren durumda görünmektedir.

³⁸CSIS Commission on Smart Power:A Smarter More Secure America, 2007,Bkz: csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf (Erişim tarihi:27.11.2016)

ABD'nin lider olarak varlığını devam ettirmesi iki güç kavramının birlikte kullanılmasına imkân veren bu stratejiyi uygulaması, daha kapsamlı ve dengeli bir yaklaşım ortaya koyması zorunlu görülmüştür. Bu strateji, 'ABD'yi kamuoyuna karşı sevimli göstererek sevilmesini sağlamak için değil ABD'nin kendi sert gücünü dengelemesi için' istenmiştir. Çünkü 'ihtilafın yapısının çoğu askeri olmayan kilit kabiliyetli kurumlar inşa edilmesini gerekli kılmaktadır.' Ancak Akıllı Güç stratejisi bütün problemlere çözüm bulacak bir stratejik plan olarak da görülmemektedir. ABD, ikinci perde politikaları ile düştüğü yalnızlıktan Akıllı Güç stratejisi ile kurtulmaya çalışmaktadır.³⁹

1.3.4. Ekonomik güç

Ekonomik güç, bir ülkenin gelişmişliği, mutluluğu, güvenliği ve kalkınması yolunda kullanılan gerekli tüm kaynakların toplam potansiyeli ve bu amaçlar uğruna ürettiği değerlerin ortaya çıkardığı toplam hâsıla olarak tanımlama yapılmaktadır. Bir ülkenin ekonomik gücünün sınır tespitinde; kendisinde olan doğal kaynaklar, ekonomisindeki istikrar, tarım, sanayi gibi alanların sektörel dağılımı ve kapasitesi, iş gücü, dış ülkelerdeki hammaddelere olan bağımlılığı, kendi kendine yetebilirliği, parasının değeri, uluslararası ekonomik ve finans kuruluşları ile ilişkisi, kredi notu, uluslararası tanınmış markaları, Gayri Safi Milli hasılası (GSMH), teknolojik gelişmişliği gibi çeşitli faktörler göz önünde bulundurulmaktadır. Günümüzde küresel ekonomik gücü Çin, ABD, Rusya, Japonya gibi devletler elinde tutmaktadır. Küresel güç olarak kabul görmek, sadece ekonomik gücü kullanarak dünya piyasasını belirleme yeteneği ile değil ekonomik gücün güvenli bölgede kalmasını sağlamak veya yeni ekonomik pazarların denetimini elinde bulundurmak ve gerektiğinde ele geçirmek amacıyla her durumda hazır, kullanılabilir bir askeri güce sahip olmakla mümkün olabilmektedir. Günümüzün büyük güçlerinin çoğunda, güç kullanımı, ekonomik hedeflerini tehlikeye atacak boyuttadır. Güç kullanımında daha az popüler ahlaki kısıtlamaya sahip olan demokratik olmayan ülkeler bile, onların ekonomik hedefleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek zorundadır. Thomas Friedman'ın belirttiği gibi,

³⁹Bilal Tanrıverdi, Akıllı Güç, *Akademi Perspektif*, 2014 <http://akademikperspektif.com/2014/06/11/akilli-guc/> (Erişim tarihi:01.11.2016)

ülkeler, küreselleşmiş bir ekonomide sermayelerine erişimi kontrol eden "elektronik bir sürü" yatırımcı tarafından disipline edilmiştir.⁴⁰

Günümüzün dünyasında, küresel gücün en mühim ölçütü ekonomidir. Ancak, istikrarlı bir ulusal yön belirleyip insan kaynaklarını geliştirebilen ve ekonomisini güçlendirebilen ülkeler, gücünü büyük ya da küresel güç olmaya yakın bir kategoriye yükselebileme imkânını elde edebilir. Buna ulaşmanın ilk kuralı ise dünya sahnesinde yok sayan ve öfkeli bir ülke olarak değil, entegre edici ve uzlaştırıcı bir ülke olarak görünebilmek; ülkenin büyüklüğü ve barındırdığı nüfus potansiyeli göz önünde bulundurularak eğitilmiş insanları, teknolojiyi ve sermayeyi ülkeye çekebilmek küresel ekonomik güce ulaşmada önem arz etmektedir.⁴¹ Bu doğrultuda küresel güçler rekabet sahasında bizzat kendisini değil araçlarını göstererek ilerlemeye çalışmaktadır.

1.4.GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ VE TANIMLARI

1.4.1. Klasik Güç Dengesi Sistemi

Denge kavramı biyoloji, ekonomi, sosyoloji ve siyaset vb. bilim içerisinde bir dizi özerk kuvvetten oluşan sabit ilerleyişi ifade eder. İktidarların istikrarı için politikaların devamını sağlayan denge, ekonomide, toplumsal alanda ve coğrafi bölgeler arasında aranmaktadır. Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney, tarım ve sanayi, büyük ve küçük işletmeler, üreticiler ve tüketiciler, şehir ve ülke, ekonomi ve siyasi alan arasında kurulan tüm dengeler devlet sisteminin güvenli bir şekilde çalışmasına imkân kazandırmaktadır. Bundan dolayı denge politikasının kadim bir tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bunlardan yola çıkarak denge politikası devlet yöneticilerinin diplomatik alandaki yeteneklerin göstergesidir. Devletlerarasında çıkan bölgesel yahut küresel çaptaki çatışmalar denge politikasının uygulanması esnasında oluşan aksaklıklardan kaynaklandığı söylenebilir. Tüm dengelerin amacı onu oluşturan unsurların çoğulluğunu bozmadan sistemin istikrarını korumaktır ancak amaç sadece istikrar olmuş olsaydı bir unsurun karşısındaki diğer unsuru yok etmesine veya bastırmasına izin verilerek diğer unsurun yerini alması sağlanabilirdi. Nitekim amaç kararlılık ve sistemin tüm unsurlarının korunması olduğundan dolayı denge, herhangi

⁴⁰Nye, *Hard and Soft Power in a Global Information Age*, s:1-3

⁴¹Yılmaz, s:43-44

bir unsurun diğere göre üstünlüğünü kazanma gücünü amaçlamaktadır. Dengeyi korumak için kullanılan araçlar, farklı unsurların karşıt eğilimlerini aşmak için gücünü yitireceği noktaya kadar takip etmesine izin vermektedir.⁴²Bu bağlamda dünyada süregelen savaşların çoğu güçleri birbirine eşit ya da yakın konumda olan devlet veya devletler bloğu arasında husûle gelmiştir. Devletlerin birbiriyle savaşa tutuşmasının başlıca nedenleri Morgenthau'nun bahsettiği gibi diğer devletlere karşı üstünlüğünü korumaya çalışmak ve menfaatlerin çakışmasından kaynaklanmaktadır. Devletler kendi menfaatleri doğrultusunda çıkarlarını korumak maksadıyla hareket ederler. Bu doğrultuda uygulanmaya çalışılan denge politikası uluslararası arenada vuku bulan olaylara göre çoğu zaman dini inanç, ideolojik farklılıklar dikkate alınmadan hızlı değişimlere girdiği gibi bu farklılıklar değişimin nedeni olarak da karşımıza çıkmaktadır. Denge politikasını yürütmeye başarılı olan devlet büyük güç olabilir veya en azından uluslararası sahnede sözü geçen konuma geçebilir. Bazı devletler uluslararası sahnede büyük güçler arasındaki mücadelenin neticesinde oluşan boşlukların yarattığı imkânları kendi lehinde değerlendirerek onların düzeyine çıkma ve daha sonra onları geçerek daha fazla güçlenmeyi amaç edinmiştir. Bu duruma Japonya ve İran'ı örnek gösterebiliriz. Birinci durumda eşit güçlerin mücadelesi sonucunda ortaya çıkan büyük güç söz konusu ise ikinci durumda, belli bir denge politikasını takip ederek güçlenen devletin büyük güce dönüşmesi söz konusudur. Denge politikası bazı devletler için ayakta kalabilmek, uluslararası sahnede devlet olarak kendisini muhafaza etmek amacıyla kullanılmıştır.⁴³

Bir devletin herhangi bir yerde uyguladığı politikaları meşru göstermek için güç dengesini korumak amacıyla yaptığını ileri sürerken bu durum diğer devletin çıkarlarına uygun düşmediği için güç dengesini bozduğunu ileri sürebilir ihtimali göz önünde tutulduğunda güç dengesi kavramının kesin tanımı yapılamamaktadır. Devletlerin ulusal güvenlik sorunlarıyla değişen ittifaklar ekseninde nasıl uğraştığını açıklayan bir bakış açısı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılların

⁴²Hans.J.Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle For Power and Peace.**(sixth edition) Revised by Kenneth W.Thompson, McGraw-Hill,1985, s:237-238

⁴³Tacıbayev Raşid İbrahimova, "Çokkutuplu Dünyaya Doğru İlerlerken Uluslararası İlişkilerde Denge Politikası Analizi", **A.Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi International Journal of Science Culture and Sport**, July 2014:Special Issue 1, s:139

Avrupa'sında geçerli olan bu sistemde kutup ya da bloklar bulunmamaktadır. Morton Kaplan'a göre güçleri birbirine en yakın minimum beş ulusal devletin bir ortamda bulunması gerekir. Bu sayının altına düşülmesi sistemin dağılması ile sonuçlanabilir. Sistem revizyonist devletlerin ve statükocu güçlerin güvenliğini tehdit oluşturmaya başladığında gündeme gelir. Bu sistemde yenilen devletlerin topyekûn kaldırılması yerine dengenin lehine sisteme tekrar dâhil edilmesi amaçlanır. Devletlerarasında gücün dengelenmesi ya ağır tarafın hafifletilmesi ya da hafif tarafa ağırlık verilmesiyle olur. Bunun için kullanılan bazı yöntemler olmuştur. Buna göre rakiplerini bölerek yahut dağılmış vaziyette tutarak onları savunmasız durumda bırakmayı amaçlayan böl ve yönet, bir ulusun sahip olduğu güç aracı ile güç dengesi kurmayı yahut kurulmuşunu sürdürmede kullandığı karşı devletin silahlanmasından geri kalmamak ya da bu yarışta rakip devleti geçmek amacıyla kullanılan çözüm yolu silahlanma, çok devletli sistem içerisinde işleyen güç dengesinin zorunlu fonksiyonu diğer ulusların güçlerini kendi güçlerine katmayı koşulların uygunluğu çerçevesinde hedefleyen ittifakların oluşturulması, belli bir ulusun kazanmasıyla bozulan veya bozulacağı inanılan güç dengesi sistemini yeniden kurmada çok sık kullanılan özellikle 19. yüzyıl son yarısı ve 20. yüzyıl başlangıcında sömürge topraklarının dağıtılmasında ve sömürge durumunu oluşturan Ortadoğu'da bu bağlamda birçok nüfuz saha sınır anlaşmasının yapılmasına neden olan ilke toprak tazminatı gibi benimsenen politikalar güç dengesinin yöntemlerini oluşturmuştur.⁴⁴Devletlerin yaşamını sürdürmesi statükonun devamı için şarttır. Dengenin her bir devleti eşit güçte olabileceği gibi bir taraf diğerlerinden üstün olabilir. Ayrıca bir devletin büyük Britanya'nın 19.yyda yaptığı gibi bilinçli bir güç dengesi politikası izleyebilir. Waltz; güç dengesinden bahsedebilmemiz için beş birbirine yakın güçte devletlerin bir araya gelmesinin yanlış bir beyan olduğunu söyleyerek iki devletli bir sistemde de denge politikasının devam edebileceğini ve bu doğrultuda güç dengesinin reel politik yöntemlerinin yol açtığı uluslararası sonuçları açıklama iddiası olduğunu söylemiştir. Joseph S Nye'e göre güç dengesi; üstteki köpeğe yardım ederseniz sonunda dönüp sizi ısırabileceği için alttaki köpeğe yardım etme politikasıdır.⁴⁵Bu bağlamda Morgenthau'nun deyimi ile zayıf ülkeler

⁴⁴Hans Morgenthau, **Uluslararası Politika**,(çev:Baskın Oran ve Ünsal Oskay) 1.cilt, Ankara, Sevinç Matbaa, 1970, s:231-235,245

⁴⁵Nye ve Welch. *Uluslararası İşbirliği Anlamak*, s:112

bağımsızlıklarını ya güç dengesine ya da himayeci bir gücün koruyuculuğuna ve emperyalist arzular için ilgi çekici olmayışlarına borçludur.⁴⁶Bu minvalde Güç dengesi kavramını Ernst Hoos sekiz, Martin Wight dokuz ayrı anlamda kullanırken⁴⁷Hans Morgenthau dört değişik anlamda kullanmıştır. Buna göre;

- ✓ Devletin belli bir durum ve konumu amaç edinerek bu uğurda izlediği politika
- ✓ Devletin gerçek ilişkileri
- ✓ Gücün hemen hemen eşit dağılımı
- ✓ Gücün herhangi bir şekilde dağılımı⁴⁸

Ernst Haas göre ise;

- ✓ Gücün dağılımı demektir.
- ✓ Salt bir denge durumu demektir.
- ✓ Üstünlük demektir.
- ✓ İstikrar ve barış demektir.
- ✓ İstikrarsızlık ve savaş demektir
- ✓ Güç politikası demektir.
- ✓ Evrensel bir tarih yasası demektir.
- ✓ Bir sistem ve yol gösterici demektir.⁴⁹

Sisteme dâhil olan devletlerin bir takım davranış kalıplarını Morton A.Kaplan şu şekilde sıralamaktadır;

- ✓ Kapasiteyi yükseltme güdüsüyle hareket ederken savaşmak yerine görüşmeleri tercih etmek
- ✓ Kapasiteyi artırma fırsatını kaçırma ihtimalindense savaşa girmeyi tercih etmek
- ✓ Temel aktörlerden birinin ortadan kaldırılması söz konusu ise savaşı durdurmak
- ✓ Sistem içinde başat duruma gelmeye çalışan devlet veya koalisyonlara karşı önleyici tedbirler almak

⁴⁶Morgenthau ,*Politics Among Nations:The Struggle For Power and Peace*, s:229

⁴⁷Kenneth Waltz ve George H.Quester, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyaseti Sistemi**,(çev:Ersin Onurduran)Ankara, Ankara üniversitesi S.B.F. Yayınları, s:47

⁴⁸Morgenthau, *Uluslararası Politika*, s:217

⁴⁹Tayyar Arı, **Basra Körfezinde Güç Dengesi (1978-1991)**, Bursa, Uludağ üniversitesi Basımevi, 1992, s:10-11

- ✓ Uluslar üstü ilkelere bağlanma doğrultusunda hareket eden devletleri sınırlama yönünde çaba göstermek
- ✓ Yenilmiş veya yıkılmış bir aktörün sisteme tekrar dönerek aktör konumunu kazanmasına veya daha önce temel aktör durumunda olmayan bir devletin temel aktör sınıflamasına katılmasına çalışmak.

Kaplan güç dengesi sistemini ve kurallarını XVII. ve XIX. yüzyıl Avrupa'sından yola çıkarak geliştirdiği için örneklerini de yine bu yüzyıldan vermiştir. Buna göre Kaplan; Avrupa uyumunu birinci kurala, XVIII. Ve XIX. yüzyıl Avrupa sisteminin genel yapısını ikinci kurala Bismark'ın Sadova'da Avusturya'ya yönelik takip ettiği diplomasisini üçüncü kurala, Fransız devrimi karşısında diğer devletlerin tutumları beşinci kurala Napolyon sonrası Fransa'nın sisteme yeniden kabulü altıncı kurala örnek göstermektedir.⁵⁰

Uluslararası politikada önemli rol oynayabilecek ülkelerin sayılarının azalmasıyla birlikte güç dengesi işleyişinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Uluslararası güç dengesi sıralaması 1900'lü yıllarda İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve ABD şeklindeyken, 1945'e gelindiğinde dünya yeni bir siyasal sistemle karşılaşmış ABD ve SSCB'nin liderliği ele alması ile birlikte bir dönüm noktasına girilmiştir. Eski güç dengesi temelinde bir takım ülkeler aralarında koalisyonlar kurmayı esas alırdı. Belli başlı ülkeler kullanabileceği güç bakımından değişiklik gösterse de büyüklük bakımında aynı idi. Hesaba katılan bir ülkenin çekilmesi yahut bahsi geçmeyen bir ülkenin sisteme dâhil olması güç dengesini yapısal bakımdan büyük ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda 2. Dünya savaşı sonrasında İngiltere başta Ortadoğu'da kurduğu hegemonyasını ABD'ye devretti. Bu yıllardaki geri planda kalmış olan devletlerin, ABD'nin Sovyetlerden daha güçlü olduğunun farkında olmasına karşın SSCB'nin diğer devletlere olan coğrafi yakınlığından ötürü bu devletler ABD karşısında SSCB'yi desteklemeyerek sindirmeye çalışmış olmaları güç dengesinin tezahürüdür. Avrupa merkezi kuvvetini kaybetmesi ile birlikte sömürgesi altında bulunan Mısır, İran, Irak,

⁵⁰Morton Kaplan, *System and Process in International Politic*,(2.baskı), New York John Wiley&Sosns,Inc, 1957, s:21-33

Hindistan ve Pakistan gibi devletler bağımsızlıklarını ilan etmiştir.⁵¹Bugünün dünyası artık 1990 öncesinde olduğu gibi Moskova Washington iki kutbun “nükleer şemsiyelerinin” altında yönlendirilmemektedir. Günümüzde Rusya’nın gerilemesi ile birlikte ABD’ye karşı Çin, AB, Rusya ve Japonya’nın yer aldığını söyleyebiliriz. Nitekim bu yüzyıl boyunca, uluslararası güç ilişkilerinin nasıl gelişeceği ve güç dengelerinin nasıl bir düzen alacağı sistem içerisine birçok gücün dâhil olması ile birlikte daha çok aktör düzeyinde tartışılmaktadır. Bu kapsamda ABD ve AB’nin geleceği, Çin’in hızlı yükselişinin ABD’ye ne oranda rakip olabileceği, Rusya Federasyonu’nun çok kutuplu bir hal alan dünya düzeninde nasıl bir konum edinmeye çalıştığı, Japonya’nın artan daha bağımsız güvenlik arayışları yanında Türkiye, Hindistan, Brezilya ya da İran gibi bölgesel güçlerin daha yukarıya ne kadar terfi edebilecekleri ile ilgili çalışmalar ve Ortadoğu’da bu ekseninde meydana gelen jeopolitik dengeleri değiştiren olaylar yeni güç dengesi sistemini karşımıza çıkartacaktır.⁵²

⁵¹Hans Morgenthau, **Uluslararası Politika**,(çev:Baskın Oran, Ünsal Oskay),Cilt:2,Ankara, Türk Siyasi İlimler Yayınları,1970, s:444-445,457

⁵² Yılmaz, *Uluslararası Güç ve Güç Dengesinin Evrimi*, s:45; Waltz ve Qestur *Uluslararası ilişkiler Kuramı ve Dünya Siyaseti*, s:109-111

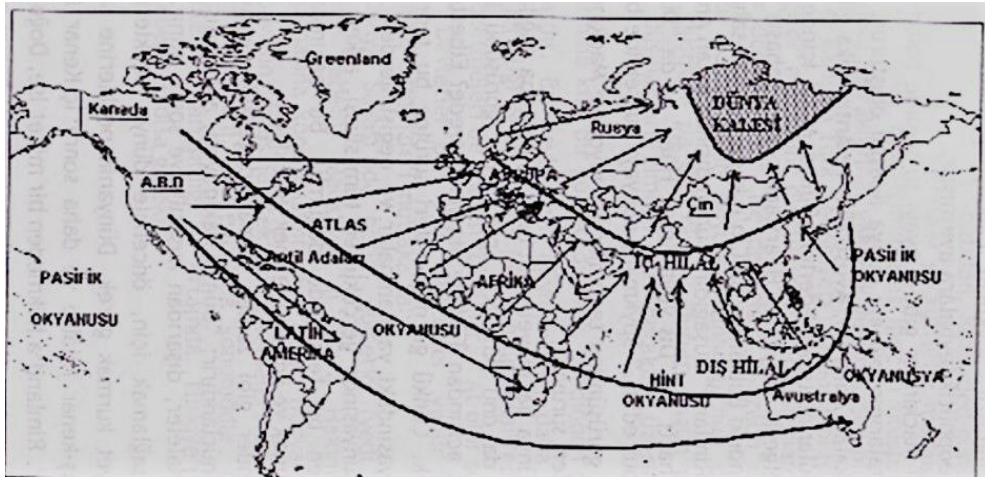
İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGESİNİN KLASİK ÇAĞI: SOĞUK SAVAŞ

2.1. Bloksal Rekabet

Soğuk savaş öncesi tanımlanırken Türkiye'nin de dâhil edildiği Ortadoğu coğrafyası üç büyük devletin kuvvet mücadelesine sahne olmuştur İngiltere ve Fransa Mısır ve Suriye'de İngiltere ve Rusya ise boğazlar ve İran üzerinde rekabete girişmişlerdir. Bu rekabet bazen doğrudan doğruya çatışma biçimine dönüşmüşse de büyük devletler genellikle bölgesel güçleri kullanarak dinsel veya siyasal bölünmelere dış destek sağlayarak ve ayrılıkları körükleyerek dolaylı hareket etmeyi çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır.⁵³

Harita1: Dünya Hâkimiyet Teorisine Göre Ortadoğu



Kaynak: Ramazan Özey, Yeni Türkiye Dergisi

Friedrich Ratzel'in deyişi ile “devlet, bir hücreden meydana gelen bir organizmadır. Devlet gelişme ve yayılmayı arzu eder. Devletin yayılmacı politikası, ilkel ve küçük devletlere dışarıdan istila yoluyla mümkün olur.”⁵⁴ İncancına sahip Batılı

⁵³Oral Sander, *Türk Amerikan İlişkileri*, İstanbul, İmge Yayınevi, 2016, s:4

⁵⁴Ramazan Özey, “Ortadoğu'nun Jeopolitik Önemi, Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı-1, sayı:82, s:253

devletler arasın da süregelen rekabet; Avrupa'nın tek güç özeği olarak dünya politika sahnesindeki rollerini bırakmasının akabinde 1990 yılına kadar dünya, iki zıt görüşü benimsemiş ABD ve SSCB çevresinde keskin çizgilerle ayrılarak iki kutuplu bir nitelik kazanmıştır. Ratzel'in "bu küçük gezegende, sadece bir büyük devlet için gerekli yer mevcuttur" görüşünü benimseyerek dünyayı iki farklı kutba ayırarak hâkimiyet mücadelesine başlamıştır.⁵⁵(Harita 1).

İngiltere ve Fransa'nın 2. Dünya savaşı sonrasında küresel etki alanlarını yitirmesi bloksal rekabet doğrultusunda kurulan yeni sistemin kurucuları ve denetleyicilerinin ABD ve SSCB olmasına neden olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte yeni bir boyut kazanan ve hızlı gelişen dünyada sömürgelere olan ihtiyacın artmasıyla birlikte sömürgelerin kontrol altında tutabilmek büyük devletler için hayati bir önem teşkil etmiştir. Dünya ticaretinin ve enerji kaynaklarının bu bölgede bulunması sebebi ile küresel güçler her zaman kendi bekaları için bu bölgeyi kontrol altına alma arzusu içinde olmuştur. Küresel boyutta lider olarak kalabilmenin Ortadoğu'daki dengelere bağlı olduğu gerçeğiyle birlikte yeni süper güçler bölgede etki alanlarını genişletebilmek için politikalar geliştirmişlerdir.

SSCB bölgede yayılan milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlenmelerinden faydalanarak kendi ideolojisini saha içerisinde yerleştirerek bölgeye nüfuz etmeye çalışırken her ne kadar ABD, Nixon doktrini perspektifiyle bölgesel sorunlara karışmayacağını belirtmiş olsa da diğer taraftan İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurarak iki ayaklı politika(*twin pillar policy*) çerçevesinde öncelikli olarak İran ve Suudi Arabistan devletleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme yoluna girmiştir.⁵⁶ Bu doğrultuda ABD kanadında bir ülkenin daha Sovyet yani komünizm etkisi altına girmesi bölgedeki ülkelerin tümünü kaybedilmesine neden olabileceği endişesiyle komünizm tehlikesine karşılık demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi değişmez, üstün ve evrensel Amerikan değerlerini⁵⁷yaygınlaştırma söylemi ile bağımsızlıklarını yeni elde etmiş devletlere ekonomik ve askeri alanda destek çıkararak etki alanını genişletmeye çalışmıştır. Meydana gelen bu kutuplaşma çerçevesinde

⁵⁵Özey, *Ortadoğu'nun Jeopolitik Önemi, Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı*, s:253

⁵⁶Arı, *Basra Körfezinde Güç Dengesi(1978-1991)*, s:49

⁵⁷Majid Behestani, Mehdi Hedayati Shahidani, "Twin Pillars Policy: Engagement of US-Iran Foreign Affairs during the Last Two Decades of Pahlavi Dynasty" *Asian Social Science*; Vol:11, No:2; 2015, s:22

Avrupa devletleri iki süper gücün çevresinde yerlerini almışlardır. ABD-SSCB arasında başlayan bu güç düellosu, İngiltere ve Fransa öncülüğünde 1914 ile 1918 yılları arasında üçlü ittifak ve itilaf şeklinde meydana gelen kutuplaşmanın yeni uzantısı olan ve soğuk savaş olarak adlandırılan bir dönemin başlamasına neden olmuştur.

Soğuk savaşın iki farklı siyasi ve ekonomik tezini benimseyen ancak her iki görüşünde temeli olan süper güce dayalı denge anlayışına “iki kutuplu sistem” adı verilir. Kaplan’a göre ise bu “gevşek iki kutuplu sistemdir” bu kavramın kullanılmasının nedeni ise; iki süper güce dayalı sistemde bu iki ülkenin tarafında olmayan bağlantısız devletlerin ve dışında kutup üyesi olan devletler bazı konularda serbestçe davranabilmesinin mümkün olmasıdır.⁵⁸

Bu süreçte küresel güçlerin sanayileşmiş devletleri yanlarında tutmaları için bağlayıcı olarak en önemli unsur güvenlik meselesi ön planda yer almıştır. Kendilerine karşı gördükleri devletlerin kendi gelecekleri için tehlike arz etmesi durumuna karşı varlıklarını sürdürmeleri bir kutba bağlanmaktan geçmekteydi. Gelişmekte olan devletler bir kutba ihtiyaç duyarken kutup liderleri ise karşıt dengeleyici güce ihtiyaç duymaktaydı. Bu bağlamda Ortadoğu’da ABD varlığı SSCB’nin varlığına aynı şekilde SSCB’nin varlığı ise ABD’nin varlığına bağlı kalmıştır. Bu nedenle ileriki bölümlerde dengenin istikrarını etkileyen Ortadoğu’daki bazı önemli olayları anlatırken de göreceğimiz gibi bu iki devlet sistemin devamı için kendi ideolojik menfaatlerinden sistemin korunması adına tavizler vermişlerdir.

Ortadoğu’da stratejik özellikleri bulunan ve devlet sistemini oturtmaya çalışan ülkeler, hem askerî bağlantılarla desteklenerek sistemle bütünleştirilmeye çalışılmış; hem de mevcut durumun değişmemesi için çeşitli önlemlerin etkisine bırakılmıştır. Bu ülkelere yapılan askerî yardımların hangi alanlarda kullanılabilir olduğunun önceden tespiti, yardım yapılması planlanan devletlere verilmiş olan kredilerin ödenebilecek boyutları ve koşulları aşması sonucu siyasi ve içerisinde daha etkili olması bakımından özellikle iktisaden bağımlı hale getirilerek hem siyasi hem de ekonomik olarak

⁵⁸Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış politika*, İstanbul, Alfa yayınları, 2006, s:164-166

kendilerine bağımlı uydulara dönüştürmeye çalışılmıştır.⁵⁹Ortadoğu'daki devletler idealist liderler çıkarabilmeyi başaramadıkları için uydu devlete dönüşmüşlerdir.⁶⁰Ancak bu sistem dışında bağımsız hareket etmek isteyen iktisadi ve siyasi olarak millileşmeye çalışan Mısır ve Suriye gibi jeopolitik bakımdan haiz olan ülkelerin sisteme entegrasyon sancıları Ortadoğu bölgesinin tamamına yayılmış ve 1990 sonrası ve günümüz gelişmeleri doğuracak siyasi, iktisadi olayların yaşanmasına neden olmuştur.

Ortadoğu'da yaşanmakta olan görüntüde bölgesel boyutta olan ancak arka planındaki(background) neden ve sonuçlarıyla etkilerin uluslararası boyut taşıması bakımından küresel güçlerin bölgesel aktörlerin arkasında güçlerini ölçtüğü 1990 sonrası yaşananların temelini oluşturan olayları ve devletlerin izledikleri tutumları irdelemeden önce rekabet halinde bulunan ABD-SSCB Türkiye ve İran'ın bölgeye ilişkin politikalarını karşılıklı tutumlarını genel çerçevede değinmekte fayda var.

Buna göre ilk olarak ABD'nin bölgeye dair tutumunu değerlendirecek olursak; 2. Dünya savaşı sonrası ekonomik olarak güçlü çıkan ABD'nin Ortadoğu ile arasındaki rabita yalnızca ekonomik çıkarlarına dayalı olmamış siyasi beklentiler ve stratejik olgularda önem teşkil etmiştir. Bölgedeki petrolere ulaşmak ve idareyi elinde bulundurabilmek için tehdit unsuru olacak herhangi bir gücün bölgedeki devletleri hegemonyasına almasına engel olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda dönem içerisinde karşısında kendisini bölgede etkisiz hale getirebilecek güce sahip olan SSCB 'ye karşı önleyici siyaset yürütmüştür. SSCB'nin 2. Dünya savaşı sonrası güvenlik kuşağı oluşturmak amacıyla uyguladığı politikalar bölgesel güçlerin ABD'ye yakınlaşmasına ve güvenmesine neden olmuş bu da ABD'nin bu coğrafyadaki hareket alanını kolaylaştırmıştır. Bunu ise İngiltere sonrası doğan boşluğun SSCB tarafından doldurulmasından endişe duyduğu için bölgeye askeri ve teknik yardım yaparak sağlamıştır. Bölge içerisindeki devletlere karşı tavrını da kendi çıkarları doğrultusunda belirlemiştir. Örneğin 1980-1988 yılındaki İran-İrak savaşı sırasında dengenin İran lehine değişmesi o an için kendi çıkarlarına uygun bulmadığından dolayı Irak'ı

⁵⁹Ahmet Nazmi Üste, Levent Yılmaz "Büyük güçler, Suriye krizi ve Türkiye" Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2014 Cilt:12 Sayı:2, s:144

⁶⁰Ramazan Özey, Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya, İstanbul, Aktif yayınları, 2014, s:15

desteklemiştir ancak Irak'ın bölgesel bazda artan gücü ve Kuveyt'i işgal etmesi mevcut varlığını tehdit unsuru olarak görmüş ve Irak'a karşı söylem gerçekleştirmiştir.⁶¹ Yahudilerin bölge içerisinde yerleşerek İsrail devletini kurması ABD'nin Ortadoğu coğrafyasında İsrail'in istikrarı doğrultusunda tavır takınmıştır. İncil'de "*size büyük bir millet yapacağım (yaratacağım), ve sizi kutsayacağım ve sizin adınızı (namınızı) muazzam eyleyeceğim ve bu size bir nimet olacaktır ve sizi kutsayanları kutsayacağım ve size lanet edenlere lanet edeceğim*" şeklinde açıklamanın yer alması ABD'nin İsrail'i bölge merkezi olarak kabul etmesinin dayanak noktası olarak tanımlanmaktadır. İsrail'in kuruluşu da bu pasaja dayanarak İncil'in kehanetlerinin tamamlanması olarak da görülmüştür.⁶² Her alanda ABD için İsrail'in varlığı ABD'nin varlığı ile aynı görülmüş olsa da özel de ABD çıkarları Arap-İsrail savaşında ayrıca aşağıda değinileceği gibi ön planda tutulmuş ve sonuçları göğüslenilmiştir. ABD açısından zamana göre çıkarlarına kim uygunsa dost yahut düşman olarak kabul etmektedir. Bugün Türkiye'nin müttefik olarak kabul etmesi yarın Irak'ta Kürt gruplarını ya da İran'la ilişkilerini değiştirebileceği anlamını taşımaktadır.

ABD'nin Ortadoğu'daki öncelik verdiği yapılar paralelinde SSCB, 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası stratejisi gereği yayılma ve genişleme politikası çerçevesinde Orta Doğu'yu öncelikli olarak ele almıştır. Ortadoğu dış politikasını genellikle üç alt bölgeye ayırarak sürdürmüştür. Rusya'nın Ortadoğu politikasındaki öncelik sıralamasına göre; ilk olarak nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Sovyet Cumhuriyetleri Ortadoğu'ya dâhil edilmiştir. İkinci olarak Türkiye, İran ve Afganistan gibi farklı ırka ait olan devletler Arap olmayan Ortadoğu şeklinde ayrılarak Arap Orta Doğu'su farklı bir başlık altında ayrı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Rus dış politikası içerisinde Türkiye ve İran ile ilişkiler ve Arap Orta Doğusu ile ilişkiler birbirinden farklı yere ve öneme sahiptir. Öte yandan Rusya'nın "*yakın çevresi*" içerisinde bulunan Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri de Orta Doğu'nun içerisinde kabul edilmektedir. Böylece Rusya açısından yukarıda da söylemiş olduğumuz üzere Orta Doğu üç alt bölgeye ayrılmış bulunmaktadır. Bu bölgeleri Rusya nazarındaki önceliklerine göre sıraladığımızda;

⁶¹Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2004, s:192

⁶²İncil, yaratılış (King John versiyonu), 12:2-3'den naklen Özdemir İkbâl, "Evangelizmin Gelişim Süreci ve ABD'nin Ortadoğu Politikalarına Etkileri" Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar(ed), **Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu**, içinde Ankara, Akçağ yayınları, 2014, s:45

Kafkasya ve Orta Asya, Orta Doğu içerisinde ilk öncelikli alan olarak değerlendirilen birinci bölgeyi, Türkiye, İran ve Afganistan'ın dâhil olduğu Arap olmayan Orta Doğu ikinci önceliğe sahip ikinci bölgeyi, Arap Orta Doğusu ise üçüncü bölgeyi oluşturmaktadır⁶³Sovyetler, bölgede Batının etkinliğini azaltmak bölgenin denetimini ele geçirerek kendi güvenliğini sağlamak ve yüksek fiyatta petrol sevkiyatını yapabilmek gibi nedenlerle Orta Doğu'da başat aktör olmak istemiştir. Bu doğrultuda SSCB'nin BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak Suriye ve Lübnan'ın tam bağımsızlığı konusundaki 1946 yılında alınan BM kararını desteklemesi, İsrail devleti kurulmadan önce Filistin'in saygınlığı, durumu konusuna ilişkin BM'de yapılan görüşmelerde Araplar tarafından olumlu karşılanacak kararları savunarak Arapların Sovyet üzerindeki düşüncelerinin değişmesini ve Rusya'yı bir denge unsuru olarak görmesini sağlamıştır. 1956 Süveyş krizi küresel güçlerin bölge politikalarına aktif olarak karışmaya başlaması bakımından dönüm noktasını oluşturmuştur. Sovyet Rusya'da İngiltere'nin krizde yapıcı rol takınmamasından faydalanarak Mısır'ı desteklemesiyle birlikte Ortadoğu'ya giriş yapmıştır. Bu süreç aynı zamanda genel olarak Ortadoğu devletlerinin Sovyet Rusya ile ilişkiler geliştirerek ABD ve İngiltere'nin dayatmalarına önlem alınabilir anlayışını benimsemesine neden olmuştur. Daha sonraki yıllarda Arap-İsrail savaşlarında Filistin sorununun çözümüne ilişkin açıkça Arapları desteklemesi bölgede hızla nüfuzunun artmasına neden olmuştur.

Filistin sorununun barışçıl çözümü için ABD'nin garantörlüğünde 1979'da Camp David ile başlayan görüşmeler süreci ise, ABD'nin bu yöndeki adımları Sovyetlerin Arap Ortadoğu'sundaki ağırlığının giderek azalmasına yol açmıştır. Sovyetlerin aynı yıl Afganistan'ı işgale başlamasına rağmen stratejik hesaplamalarla Orta Doğu'da kazandığı ağırlığını bir başka kanattan sürdürmede kararlı olsa da bölgedeki gücünü ABD kanadına geçmesine neden olmuştur.⁶⁴

Bu doğrultuda Sovyetler'in Orta Doğu politikasına öncelik vermesinin sebepleri genel olarak şöyle sıralanabilir: Birincisi; Sovyetler Birliği, Orta ve Doğu Avrupa'da işgal ettiği ve denetimine aldığı devletler sayesinde meydana getirdiği

⁶³Fırat Purtaş, "Rusya ve Arap Ortadoğu'su", *Akademik Ortadoğu* http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu4%20makale/firat_purtas.pdf (Erişim tarihi:28.12.2016) s:47

⁶⁴Purtaş, s:48

kuşaklarla, bu bölgelerde güvenliğini sağlamasına rağmen “Güneyi” açık kalmıştı. Bundan dolayı ülkenin Güneyini de güvenlik içine alabilecek bir kuşağın oluşturulması; ikincisi, sömürgeci büyük devletlerden İngiltere ve Fransa’nın savaşta galip geldikleri halde her açıdan yıpranmış bulunmaları, İtalya’nın ise yenik düşmesi sonucu Orta Doğu’daki etkisini günden güne yitirmesi hata kabul etmeyen coğrafyada siyasi boşluğun çıkmasına neden olmuştur. Bunu fırsatı değerlendirmek istemesi; üçüncüsü, Akdeniz’e inerek bu rotada Avrupa, Afrika ve Amerika arasında kalan Atlas Okyanusu’na kadar uzanabilmek; dördüncüsü de, ideolojik ve ekonomik yayılmasını sağlayarak statüsünü koruyabilecek alanlar ele geçirebilmektir. Sovyetler Birliği, 2. Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından bölgeden çekilen İngiltere ve Fransa’nın bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışan ABD’yi kendi güvenliği için bir tehlike olarak görerek, kendisinin petrole dayalı sıkıntı yaşamamasına rağmen petrol gereksiniminden ötürü üstünlük elde edecek gücün İran ve Irak’ın artan gücünün varlığından rahatsız olmaktaydı.⁶⁵

Bu nedenle Orta Doğu’da kendi gücünü koruyacak ve güçler dengesini bozmayacak bir politika izleyerek esnekliğini korumuştur. Bu esneklik Marksist ideoloji ile Sovyet Rusya’nın ulusal çıkarları arasında bir seçim yapmak gerektiğinde çoğu zaman ideolojinin ulusal çıkar uğruna feda edilmesi sonucunu doğurmuştur 1970’lerde Baas rejimi Irak komünist partisinin faaliyetlerini sınırlamaya çalışırken Sovyetlerin bu ülkeye destek vermeye sürdürmesini yine aynı şekilde İran’da Tudeh’in muhalefetine rağmen Şah ve Sovyet arasında yakın ilişkiler kurulmasını örnek olarak gösterebiliriz. Bölgedeki güç dengesinin korunmasını ulusal çıkarları açısından zaruri gören SSCB’nin dış politikasındaki bu esneklik özelliğinden dolayı bir taraftan Afganistan’ın işgaline karşı çıkarak mücahitleri destekleyen Tahran yönetimini suçlarken diğer taraftan İran-İrak savaşının başında tarafsızlığını koruyarak İran’a dolaylı yoldan yardım sağlamıştır. Aynı şekilde Moskova aralarında 1972’de imzalanmış 15 yıl süreli bir dostluk ve iş birliği antlaşması bulunmasına rağmen Irakla 1970’lerin sonlarına doğru ilişkilerin

⁶⁵Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-1994)**, İstanbul, Filiz Kitapevi, s:694

kötüleşmesi üzerine Suriye ile 1980 yılında 20 yıl süreli benzer nitelikte bir antlaşma yaparak ilişkilerini Irak ile sürekli çatışma halinde bulunan Suriye'ye kaydırmıştır.⁶⁶

Süregelen gelişmelerde buna dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu esneklik özelliğinin bir başka örneğini Sovyetlerin Kuveyt ile ilişkilerinde görmek mümkündür. Sovyetlerin Irakla yaptığı silah transferinin bu devletin kendine yönelik saldırı kapasitesini artırdığını düşünen Kuveyt, Irak'ı dengelemek için Sovyetlere dayanmanın ve bu devletten silah alımını hızlandırmanın gerekli olduğuna inanmaktaydı. Buna karşılık Irak'ın 1975 yılında İran ile imzalanan antlaşmayla bu devletle ilişkilerinin düzeltilmesi sonucu Sovyetlerle ilişkilerinin soğumaya başlaması üzerine SSCB'de Kuveyt ilişkilerini dengeleme yoluna girmiş ve bu doğrultuda iki ülke arasında 1977'de geniş kapsamlı bir antlaşma imzalanmıştır. Sovyetler birliği benzer şekilde şahın ABD'den aldığı silahlarla gücünü artırması karşılığında bu devleti dengelemek amacıyla 1972'de imzalanan antlaşmayla Irak'a silah transferini artırmıştır.⁶⁷

Küresel güçlerin Ortadoğu'ya ilişkin politikaları bölgesel güçlerin hangi kutup içerisinde olması gerektiği konusunda belirleyici olmuştur. Türkiye ve İran gibi stratejik konumda bulunan bölgesel aktörler daha çok belirli bir kutbun içerisinde kalmaktan ziyade SSCB ve ABD arasındaki güç mücadelesinin arasında kalmış çoğu zaman küresel güçlerin çatışma aracı olarak sahada var olmuştur. Bu paralelde 1940'lı yıllardan itibaren ABD ve SSCB'nin güç çıkar çatışmalarının merkezi haline gelen anayasal monarşi tarafından yönetilen İran'da 1950'li yıllardan itibaren toplumun hemen hemen her kesiminden çıkar grupları ülke içerisinde hem siyasi hem ekonomik hem de iç işlerinde reform yapılması gerektiğini düşünmekte ve baskı yapmaktaydı. Ülke içerisindeki bu hareketlenme İran'ı dış müdahaleye açık hale getirmiştir. Özellikle ekonomik alanda petrolün imtiyaz sorununun öne çıkması bölgede çıkarı bulunan ülkelerin endişe duymaya başlamasına neden olmuştur. Bunun nedeni ise İran'daki petrolü, İngiliz şirketi *Angle-İranian company* tarafından işletiliyor olması bölge ülkelerine göre gelir elde edemeyen İran'ın petrolünü millileştirme arzusunu hem

⁶⁶ Arı, *Basra Körfezinde Güç Dengesi*, s:83-85

⁶⁷ Arı, *Basra Körfezinde Güç Dengesi*, s:83-85

yönetimin hem de halk tabanının taşınması olmuştur. Her ne kadar ABD arabuluculuk görevini üstlenerek İran'ı Sovyetlerin safına kaydırmamak için çaba gösterse de İngiltere'nin çıkarları ve İran'ın millileştirme noktasında ısrarı arasında pasifleşmiş iç işlerinde karmaşanın doğmasıyla sorun çözümsüz kalmıştır.

Mayıs 1952 tarihine gelindiğinde yapılan seçimler sonucu Musaddık'ın başkanı olduğu Milli Cephe Grubu ve Tudeh savunucuları meclisin büyük bir çoğunluğunu oluşturmuşlardı. Bu gelişmeler karşısından Musaddık, Şah'ı tahttan feragat etmesi için baskı uygulamış ve 1953 tarihi itibariyle Şah ülkeden ayrılmıştır. Bu tarihten itibaren Musaddık bir dizi reform ve yenilikler yapmaya başlayarak devlet yönetimini parlamentoya devrederek ordudaki asker sayısını da azaltmış ve imtiyazlı sınıfın elinde olan toprakları ve gelirlerini eşit şekilde dağılımını sağlamak için de toprak reformunu sağlayacak yasalar hazırlamıştır. Ancak, Musaddık'ın zaman içinde Tudeh Partisi'ne doğru kayması ve partinin kontrolünün altına girmesi, ayrıca İngiltere'nin ülkeye karşı ekonomik ambargo uygulamaya başlaması, ordunun harekete geçmesine neden olmuş ve bir darbe sonucunda Musaddık düşürülmüştür. Bu olaya takriben İran Şahı tekrar ülkesine geri dönmüş; darbeyi gerçekleştiren General Zahidi başbakanlığa getirilmiştir. İran Şahı bundan sonra muhalefeti tamamıyla bastırmış ve yönetimde de uzun süre baskıcı bir politika izlemiştir. Zahidi'nin başbakan olmasıyla İran tarihinde petrolün millileştirilme hareketi tamamıyla ortadan kalkmış petrol anlaşmazlığında Zahidi Amerika'nın aracılığını istemiş ve bu sayede İran ve petrol şirketleri arasında anlaşma yoluna gidilmiştir. Yapılan anlaşma sonucu İran petrolleri başka ülkelerin şirketlerinin de katılımıyla bir şirketler birliği tarafından işletilecek ancak İran petrol üretiminden elde edilecek kârın yarısına da sahip olacaktı.⁶⁸

İngiltere'nin çıkarlarının devam ettiren bir başka deyişle 2. Dünya savaşı sonrasında ekonomik olarak güçlenen ancak tecrübe olarak deneyimsiz olan ABD yönetimi İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını devam ettirerek ve uyguladığı politikalara benzer uygulamalar takip ederek bölgede lider olma yarışına girişmiştir. Bölgesel güçleri özellikle İran ve Türkiye gibi güçleri yanına çekmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda

⁶⁸Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, (5.baskı) İstanbul, MKM yayınları, 2015, s:243-255

ABD, İnan ile iyi ilişkiler geliştirerek bölgede ABD'nin jandarmalığını üstlenmesini sağlayarak orta vadede başarı sağladığını ifade edebiliriz.

Yüzyıllara dayanan geçmişiyle bölgedeki Türkiye'nin konumuna bakacak olursak cumhuriyetin ilanından Arap-İsrail savaşına kadar yüzünü tamamen Batı'ya eviren ve komşu ülkelerdeki sorunlara dâhil olmamaya çalışan ve bundan dolayı Orta Doğu lkelerinin tepkisini çeken, güvenini zedeleyen Türkiye, 1967 savaşı sonrasında Arapların tarafında yer almasıyla bölge ülkelerinin takdirini kazanmış ABD yandaşı damgasından sıyrılma ortamını yakalamış ve bölge devletleriyle dostluk ilişkilerini geliştirme fırsatını yakalamıştır. Bu bağlamda Arap-İsrail savaşı Türk-Arap ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin bu tutumunun arka planında karşı karşıya kaldığı i ve dış politikasındaki sorunlara karşı oluşturduğu tepkisel ataklar olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre ABD'nin Rum Ortodoks kilisesinin İstanbula da hak talep etmesini Türkiye'nin tepki göstereceğini bilmesine rağmen desteklemesi sonucu bu duruma tepki olarak bölgedeki vazgeçilmez bir parçası olan İsrail ile ilişkilerini dondurma kararı almasına neden olmuştur. Yine Arapların petrolü, meydana gelen gelişmelerden dolayı ithal eden ülkelere karşı koz, bir başka deyişle silah olarak kullanma tehlikesinin artması neticesinde doğacak sorunları teğet geçmek ve bölgedeki petrolden problemsiz bir şekilde yararlanmanın zeminini oluşturmak için 1973 yılında FK'nn Filistin halkının temsilcisi olarak tanımış ve İstanbula da büro amasına olanak sağlamıştır. Yine bunu takip eden yılda 1980'de İsrail'in Kudüs' birleşik başkenti olduğunu açıklaması zerine Kudüs'n dini jeopolitik açısından da Türkiye için önemli bir yere sahip olması 1981 yılında Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini azaltma kararını almasına neden olmuştur.⁶⁹

Soğuk Savaş döneminde her ne kadar batı kanadında yer alarak bir politika benimsemiş olsa da yer yer bağımsız olarak gerçekleştirdiği söylemlerle bölgede etkin bir g olabileceğini göstermiştir. Hem Ortadoğu'daki ülkelerin iyi niyetini kazanmak hem de ABD'nin tepkisini çekmeden, desteğini arkasında tutmayı devam ettirmek isteyen Türkiye bu süreç içerisinde tarafsız bir duruş sergilemeye çalışmıştır.

⁶⁹Bulut Grnari "Türk Dış Politikasında Değişimin Bir rneği: 1967 Arap- İsrail Savaşı", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları**, VII. Dizi, Sayı 229, Ankara, 2008, s:15-20 <https://www.academia.edu/> (Erişim Tarihi:05.01.2017)

ABD-Türkiye, Rusya-İran'ın güçler dengesinde Ortadoğu politikalarını anlamada yardımcı olacağını düşünerek belirttiğimiz bu genel çerçeve doğrultusunda 1990 sonrası gelişmelerin alt metnini oluşturan soğuk savaş döneminde küresel ve bölgesel güçlerin dönüm noktalarını oluşturduğunu düşündüğümüz öne çıkan konuları inceleyeceğiz. Kutuplaşmanın öne çıktığı bu dönemde güç dengesi doğrultusunda uygulanan politikaları olaylar çerçevesinde karşılıklı anlatmaya çalışarak 1990 sonrası gelişmelerin temelini oturtmaya çalışacağız.

2.2. Truman doktrini

İkinci Dünya Savaşı, sadece savaşa katılan ülkelerin değil, savaş dışında kalmayı tercih etmiş ülkelerin de siyasal, sosyal ve ekonomik hayatlarında önemli değişikliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Altı yıl süren gözyaşı ve acı, savaşın son bulmasıyla yerini hemen barışa ve refaha bırakmamış yeni düzene entegrasyon sancılı geçmiştir. Uluslararası politika sistemin değişime uğraması ve iki süper gücün ortaya çıkması savaşın sonunda, dünya barışını bir başka deyişle kazançlı çıkan ülkelerin çıkarına uygun bir barış ortamını sağlama amacıyla mücadeleye girişilmesi süreci başlatmıştır. Bu dönemde, ABD, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dış politikasının temel ilkesi olarak kabul ettiği Monroe Doktrinini terk ederek, Sovyetler Birliği'nin karşısına sadece Avrupa'nın değil dünyanın hamisi olarak politik sahneye çıkma mücadelesi vermiştir. Ayrıca 1920'li yıllarda Ortadoğu'daki petrolün farkına varmasıyla birlikte ilgisi Ortadoğu üzerine yoğunlaşmış bu doğrultuda ABD, dünya proleter devrimi gerçekleştirme, sıcak denizlere ve Orta Doğu petrollerine ulaşma arzusunda olan Sovyetler Birliği'nin karşısına çıkabilecek tek güç olarak uluslararası arenada artık İngiltere'nin yerini almıştır.⁷⁰

İkinci dünya savaşının hemen akabinde dönemin hegemonik gücü olan ABD'nin koyduğu Truman doktrini “dış yardım” olarak adlandırılrsa da özünde emperyalist bir müdahale biçimi olarak var olmuştur.⁷¹ İngiltere'nin bölge üzerinde kurduğu gücünü yitirmesi sonucuyla sorumluluklarını yerine getiremeyeceğini ABD kanadından destek istediğini üstü kapalı belirtmesi gücün İngiltere'den ABD'ye kaymaya başlamasına neden olmuştur. İngiltere, Yunanistan'da kralcılar ile solcu asiler

⁷⁰Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarih (1914- 1990)**, Cilt:1, Ankara Türkiye İş Bankası Yayınları, s:419-421

⁷¹İlhan İpek “Bana Göre Marshall Planı Ne İfade Eder”, **İktisadi Uyanış**, 1951,Sayı 15, s:15

arasında iç savaşın devam etmesi sorununu çözebilmek için askerlerini çekmeyerek yardım etmeye çalışsa da kendi içinde bulunduğu ekonomik bunalım nedeniyle Mart 1947 tarihinden itibaren iktisadi ve askeri destek veremeyeceğini ve bölgedeki sorumluluğu ABD'nin üstlenmesini istemesi⁷²neticesiyle ABD'nin her yönüyle Ortadoğu'da yer almaya başlamasının bir göstergesi olarak Truman doktrini yayınlanmıştır. ABD, SSCB karşısında bölgedeki varlığını geliştirdiği stratejiler ile destekleyerek siyasal ağırlığını hissettirmeye yoğun bir şekilde başlamıştır. Askeri ve ekonomik politikalarla bölgedeki stratejisini belirlemeye çalışmıştır. Bu bakımdan Truman doktrini bölgede ABD varlığını tehdit eden SSCB'ye karşı uyguladığı politik tedbirlerden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Sovyet birliğinin Ortadoğu'da uyguladığı politikalarının amacı Moskova'yı uluslararası enerji merkezi haline getirerek ve komünist ekonomik sistemin bölgede yayılmasını sağlamaktır. 1946 yılından itibaren Türkiye de Sovyetler Birliği'nin açık ve daimi tehdidi altında bulunuyordu. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak isteğinde bulunması, Karadeniz ve Boğazlar konusunda kendi dışındaki aktörlere söz hakkı tanımak istememesi, ABD'nin hayati çıkarlarını koruma açısından Türkiye'yi desteklemesini gerekli kılmaktaydı. Türkiye, sadece küresel güçlerin yanında görmek istediği doğu ve batı arasında önemli bir konumda yer alan bir ülke değil aynı zamanda kuzey ve güney arasında da önemli hava, deniz ve kara yollarını denetleyebilecek konumda bulunuyordu. En önemlisi de Türkiye medeniyetler arası bir geçiş yoluydu. İşte bütün bu sebeplerden ötürü kapitalist bloğu oluşturan ABD ve Avrupa bu yayılma emellerini Ortadoğu'da kurmaya çalıştığı ittifaklar yoluyla karşı koymaya çalışmıştır. Truman Doktrini bu amacın yapı taşı oluşturmaktadır. 12 Mart 1947'de Amerikan Başkanı Truman Kongrede yaptığı konuşmada Türkiye'nin "Batı dünyası" için ne kadar önemli olduğunu anlatarak ve kongrede Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım yapılması gerekliliğini özellikle vurgulamıştır. Böylelikle Amerikan Başkanının Kongrede yaptığı ünlü konuşma tarihe "Truman doktrini" adıyla geçen yardım planı dış politikada SSCB'yi çevrelemenin önemli ayağını oluşturmuştur.⁷³

⁷²Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ulman, Suat Bilge; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, Siyasal Kitapevi, 1996, s:212-213

⁷³Genel Kurmay Başkanlığı, Soğuk savaş dönemi ve sonrası savaş tarihi sonuçlarının Türkiye'nin güvenliğine stratejik etkileri, **Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri**, 20-22 Nisan 2005, İstanbul, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları, Ankara,2006, s:433-434

Ancak kongrede Başkanın istekleri büyük tartışmaların çıkmasına neden oldu. Çünkü ABD kongre üyelerinin bazılarına göre geleneksel dış politikasını terk ediyor ve Orta Doğu'da belirgin çıkarları yokken İngiltere'nin yerini alıyordu. Bunun yanında sadece Yunanistan'a yardım edilmesini, Türkiye'nin savaşa girmemesi nedeniyle yıkıma uğramadığından dolayı yardıma ihtiyacı olmadığı fikrini destekleyen kongre üyeleri de mevcuttu. Neticede kongre Yunanistan'a 300.000.000, Türkiye'ye de 100.000.000 dolarlık yardımın yapılmasını, Amerikan askerî ve sivil personelin gönderilerek yardımın kullanılmasında yardımcı olunmasını, konu ile ilgili Türk ve Yunan görevlilerin Amerika'da eğitilmesini kabul etmiştir.⁷⁴

Aslında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askerî desteğin arkasındaki stratejik düşünce, Sovyetler Birliği ile sıcak çatışmaya girildiği takdirde, avantajları itibariyle büyük önem arz eden İskenderun Limanı'nın kullanılmasıydı. Ancak, bu limandan Kuzeye doğru kara ve demir yolları modern askerî trafik için çok yetersizdi ve bu nedenle Amerikalılar, Doğu Anadolu'nun en stratejik bölgesi olan Erzurum'a ve sonra Ankara ve İstanbul'a doğru yol yapımı için hazırlıklara girişmişlerdi. Herhangi bir Sovyet saldırısına karşı geleneksel Türk savunması, Trakya'da Çatalca, doğuda ise Pasinler olacaktı. Fakat 1948 ve 1949 yılında Türk askerî tatbikatlarını izleyen ABD ordusuna bağlı uzmanlar, bir Sovyet saldırısına karşı her iki hattın da uzun süre dayanamayacağı ve en etkili savunmanın Torosların güneyinde 12 ya da 15 Türk tümeni ile yapılabileceği kararına vardılar. İskenderun bu hattın toplanma merkezi olacak, ayrıca bu bölgeden Sovyetler Birliği'nin güneyindeki endüstri ve petrol bölgeleri bombalanabilecekti. Bu nedenle yol onarım faaliyeti daha çok İskenderun bölgesinde yoğunlaşarak devam etmiştir. Bu bağlamda kazandıklarından da vazgeçmeye razı olmaya niyeti olmayan ABD⁷⁵ görünüşte meydana gelen SSCB'nin insani değerlere ve özgürlüklere karşı politikasını önleme amacı ile bölge meselelerine dâhil olduğu söylemini gerçekleştirirse de ayrıntıdaki hedef Ortadoğu, Avrupa ve önemli suyollarında kendi ekonomik siyasi çıkarlarını korumak ve dünya ekonomisine yön vererek SSCB'yi dengeleyerek büyük bir güç olmaktı. Bu nedenden dolayı bölge ülkelerini askeri olarak eğiterek ve ekonomik olarak kalkınmasını sağlayarak kendi tercihlerinin ağır bastığı

⁷⁴Haluk Ulman; **Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939- 1947**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1961, s:46-48

⁷⁵Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri, s:440

ittifaklar kurmak suretiyle Sovyet birliğini çevreleme stratejisiyle komünizm tehlikesine karşı başarılı bir politika yürüteceğini düşünmüştür.⁷⁶

2.3. Bağdat Paktı

1950 yılında yönetime gelen ve dış politikada CHP'nin gerçekleştiremediği başarıya imza atmak isteyen DP hükümeti, Kore savaşına destek göndermek NATO'ya katılabilmek için önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Kore savaşında Türk askeri birliklerinin göstermiş olduğu üstün başarı ABD'nin Türkiye'ye dair fikirlerinin değişmesini sağlamıştır. Buna göre komünizmin Orta Doğu'da yayılabileceği tehlikesi karşısında Türkiye'nin stratejik bakımdan değere sahip olduğu görülmüş ve kurulması konuşulan pakta sıcak bakmayan ABD, Kore savaşı sonrası Sovyet tehdidine karşılık Orta Doğu komutanlığını faydalı olabileceği düşüncesine inanmaya başlamasıyla Orta Doğu komutanlığı yapısı üzerine İngiltere ile anlaşmıştır.⁷⁷

Savunma paktının kurulmasına ilişkin planların yapıldığı sıralarda Türkiye'nin NATO'ya girmesi karşısında İngiltere bu birliğe dâhil olması durumunda Ortadoğu savunmasında üzerine düşen görevi yerine getirmesi şartını açıkça beyan etmiştir.

Bu şarta karşın dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, beyan edilen isteği yerine getireceklerine dair güvence vererek Avrupa'nın stratejik ve iktisadi yönden savunulması bakımından Ortadoğu müdafaasının gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Ayrıca Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Birinci Müsteşarı B.E. Kuniholm ile yaptığı görüşmede CHP'nin zayıf ve kendi aralarında bölünmüş olan Arap ülkeleriyle ilişki kurmanın aleyhte olacağını düşündüğünü ayrıca İsmet İnönü'nün de I. Dünya Savaşı sırasında yaşananlardan dolayı Araplarla arasının iyi olmadığını söyleyen Köprülü, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin düzeltilmesi gerektiğine inandığını eklemiştir. Yine Köprülü'ye göre Sovyetler Birliği'nin zayıf Arap ülkelerini ele geçirmesini önlemek adına da ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir.⁷⁹ Buradan yola çıkarak Türkiye sadece Arap ülkelerin güvenliğini değil kendi güvenliğini de düşünmek

⁷⁶Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi,2008, s:242-243

⁷⁷Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm: İngiltere-Amerika'nın Savunma Projeleri ve Türkiye(1945-1955)*,İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2007, s:39

⁷⁸Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s:143-144

⁷⁹Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara, ODTÜ Yayıncılık,2007, s:42-43

suretiyle Ortadoğu'da etkin rol üstlenmeye sıcak baktığını ancak yükselen Arap milliyetçiliğinin engel teşkil etmesi aşılması zorlu bir süreç geçirilmesini sağladığını ifade edebiliriz.

1953 Ocak ayında Eisenhower'ın başkan seçilmesiyle Ortadoğu'da yeni bir dönemin başladığının da ilanı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim ABD, Eisenhower'la birlikte Ortadoğu politikalarını gözden geçirmiş özellikle Türkiye ve Pakistan'ın içinde bulunması gereken Ortadoğu'da savunma sisteminin kurulması için dönemin dışişleri bakanı John Foster Dulles 11-28 Mayıs 1953 tarihinde on bir Ortadoğu ülkesini ziyaret edip gözlemleri doğrultusunda bir rapor hazırlaması için görevlendirilmiştir. Aslen gezi programı içerisinde dâhil edilmemiş olan Türkiye ziyareti, Başbakan Menderes'in ayrıca talebi doğrultusunda 26-27 Mayıs tarihinde Dulles, Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile görüşme gerçekleştirmiştir.

Coğrafi konumu ve kültürel yapısıyla hem batılı hem de doğulu yapısı bulunan Türkiye Ortadoğu ile ilgili olarak kendisine yüklenen misyonun farkında olarak batı destekli bir teşkilatlanmada öncü rol oynayacağını dönem itibariyle farkındaydı. Bu bağlamda 1953'te ABD'nin isteği doğrultusunda Orta Doğu'nun Kuzeyinden geçip SSCB'yi kuşatacak ve Türkiye, Suriye, İran, Irak ve Pakistan'ın yer alacağı yeni teşkilatlanmada üstüne düşen sorumluluğu almaya istekli olmuştur.⁸⁰

1 Haziran 1953 tarihinde Dulles, gezi dönüşü Ulusal İstihbarat Konseyinde gözlemlerine dair bir açıklama yapmıştır. Buna göre Sovyet birliğinin açık tehdidi karşısında bulunan Pakistan, İran, Irak, Suriye ve Türkiye'yi içeren Kuzey Kuşağı isimli savunma projesini ortaya atmıştır. Türklerin Sovyetlere karşı askeri işbirliği yapmakta istekli olduğu ancak yeniden silahlanma isteklerinin iktisadi kapasitelerini aştığını Pakistan'ın ise Müslüman olmasına rağmen fazlasıyla dost canlısı olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸¹

⁸⁰Melih Aktaş, **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, İstanbul, Şema Yayınevi, 2006, s:100

⁸¹Micheal J.Cohen, **Fighting World War Three From The Middle East Allied Contigancy Plans 1945-1954**, Portland, Frank Cass&Coled,1997, s:315-317

Projenin Sovyet saldırısının güzergâhında bulunan Kuzey Kuşâğı ülkelerine dayandırılmasının nedeni Arap devletlerinin Sovyet tehlikesinden önce İsrail'in bölgedeki varlığının yaymış olduğu tehdidinden ve İngiltere'nin Mısır ve Suriye'de var olan askeri üslerinden rahatsızlık duymaktaydı bundan dolayı Arap devletleri oluşturulacak sistemin içine dâhil olamaya hazır değildi.⁸²Buna karşın Kuzey Kuşâğı ülkelerinin öncelikli endişesi Sovyet birliğinin yayılma tehlikesiydi ve bahsi geçen bu ülkelere yoğunluk verilmesinin daha doğru bir yöntem olacağını belirtmiştir. Bu minvalde Türkiye aradığı fırsatı bulmuştu. Ekonomik olarak zor günlerden geçen ve ABD'nin desteğine ihtiyacı olan Türkiye coğrafi konumunun verdiği avantajdan ve batıya olan bağlılığından dolayı bölgede vazgeçilmez olduğunu gösterme olanağını bulmuştu. Ancak 1954'ten sonra izlenen yanlış politikalarından dolayı Türkiye bölgedeki ülkelerle dengeleri değiştirecek ciddi problemler yaşamış özellikle milliyetçiliğin hızla yükselişe geçtiği Mısır ve Suriye gibi Arap ülkelerin ABD'nin bölgedeki jandarması niteliğindeki deyişinin doğmasına ve bölge halkın ön yargılı olmasına neden olmuştur.⁸³

Bu proje kapsamında 28 Aralık 1953 ve 19 Mayıs 1954 tarihinde ABD, 2 Nisan 1954 tarihinde ise Türkiye, Pakistan ile anlaşmalar imzalamıştır. Karaçi antlaşması olarak da adlandırılan Türkiye- Pakistan dostane işbirliği antlaşması kültürel, teknik bir özelliğe sahip olmakla birlikte askeri bir yapı taşımamaktadır.⁸⁴

Gezi kapsamında Dulles'in ziyaret gerçekleştirdiği bir diğer ülke ise Suudi Arabistan idi. Suudi Kral Faysal, 1955 Şubatında yaptığı açıklamada devletinin uyguladığı politikalarının Mısır ile aynı olduğunu söyleyerek Mısır'ın aldığı kararlar doğrultusunda ilerleyeceğini belirtmiştir. Bu noktada Mısır'ın takınacağı tavır bölge ülkelerinin belirleyeceği politikaları etkileyeceği ve paktın geçerliliğini tespit edeceğini söyleyebiliriz.

Yine, Dışişleri Bakanı Prens Faysal, United Press'e bir beyanat vererek, Hükümeti'nin Türk-İrak Anlaşmasına dair görüşlerini şöyle belirtmiştir;

⁸² İsmail Soysal, "Bağdat Paktı", **Bellekten**, CLVS. 212, Nisan 1991, Ankara, TDK Basımevi, s:101

⁸³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Tarihin Peşinde" **Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2011, Sayı:6, s:85-89

⁸⁴ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt:7, Sayı:13, 2013, s:171-184

“Eğer Arap devletleri, Arap Kolektif Savunma Paktı’ndaki imzalarının arkasında dururlarsa, kendi hükümeti de bu paktın içinde yer almaya devam edecektir. Suudi Arabistan inanıyor ki Batılılar, Arap Kolektif Güvenlik Anlaşmasını imzalayan devletleri lojistik olarak destekleyecek ve onlara silah sağlayacaktır. Böylece Arap devletleri, kendi bölgelerini yabancı ittifakların müdahalesine gerek kalmadan savunabileceklerdir. Müslüman Arap ülkeleri arasındaki yabancı ittifakları konusundaki farklılıklar, bu sene Mekke’de yapılacak olan İslam Konferansının toplanmasına mani olamayacaktır. Batı ile Arap politikası arasında birebir uyum vardır ve eğer Araplarla Batı arasında herhangi bir farklılık olursa bu, amaçlar konusunda değil yöntem konusundadır. Eğer Batılı devlet adamları kendi görüşlerini dürüstçe ifade ederlerse bu görüş ayrılıkları da kolayca aşılabılır, çünkü onların şu anda Arapların dostluğuna dolaylı destek olmaları ancak ve ancak kuşkuların çoğalmasına hizmet edecektir. Eğer Arap devletleri, Türk-İrak Anlaşmasına katılmaya karar verirlerse bu, Filistin meselesinin çözümüne hizmet etmez.”⁸⁵

ABD’nin resmi görüşü, tüm bu paktların bütünüyle savunmaya yönelik örgütler olduğu biçimindeydi. Bu doğrultuda Türkiye-İrak paktının kurulacağını duyurulmasından kısa bir süre sonra 19 Ocak 1955’te ABD Dışişleri Bakanı Dulles ile İsrail’in Washington Büyükelçisi Abba Eban bir araya gelerek pakt girişimini değerlendirmişlerdir. İsrail, ilke olarak Türk-İrak pakt girişimine karşı olmadığını söylemekle birlikte, özellikle ülkesinin dışarıda bırakılması iradesinin ortaya konamaması kendilerini rahatsız ettiğini belirtmiştir. İsrail, ABD tarafınca ileri sürülen paktın kendisine de yarar getireceği teorisine eleştirmiş, bu girişimin Türkiye ile iyi olan ilişkilerini de bozabileceği yönünde kaygılarını dile getirmiştir Böylece bu paktla, Arap devletleri arasında derin görüş ayrılıkları olduğu gibi, 1947 yılından beri iyi devam eden Türkiye-İsrail ilişkileri de bozulmaya başlamıştır. Aslında İsrail’in temel korkusu özellikle Ürdün’ün bu pakta katılmasından kaynaklanmaktaydı. İsrail, Ürdün’ün pakta katılarak Batı’dan silahlanma olanaklarını artırmasından kaygılanmasının yanı sıra izoleelinin ve güvenlik sorununun artmasından da çekinmekteydi.

⁸⁵Bostancı, s:174-176

Mısır ise Türkiye-Irak paktın imzalandığı haberine çok sert tepki göstermiştir. O güne kadar Türkiye'nin zorlamalarıyla yaratılmaya çalışılan dostluk havası yerini şiddetli bir Türkiye karşıtlığına bırakmıştır. Bu tarihten itibaren Mısır basını ve Arap Sesi radyosu Türkiye'ye karşı çok ağır yorumlar yapmaya başlamıştır⁸⁶ bu olayı üzerine Nasır, Arap devletlerini acil şekilde toplantıya çağırmiş ve Irak'ı Arap dayanışmasına zarar vermekle itham etmiştir. 22 Ocak 1955'te Kahire'de toplanan Arap Birliğinde Mısır'ın bu tepkisi öncelikle Araplar içindeki liderlik mücadelesinden kaynaklanmıştır. Çünkü 1948 ve 1958 arasında Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler temel olarak iki geleneksel rakip güç arasında ortaya çıkan çekişmeler bağlamında şekillenmiştir. Nil Vadisi'nde Mısır, Mezopotamya'da da Irak bulunmaktadır. Bu iki güç özellikle Suriye ve Ürdün'ü kendi yanlarına çekme mücadelesine girmişlerdir⁸⁷

Bağdat Paktı projesine Arap devletlerinin arasında Mısır'dan sonra en büyük tepkiyi gösteren Suriye, bu projeye karşı 20 Ekim 1955'te Şam'da Mısır ile askeri huşuları içeren pakt imzalamışlar ve silahlı kuvvetlerini ortak bir kumandanlık altında birleştirme kararına varmışlardır. Suriye-Mısır Paktı'nın kurulacağı yönünde açıklama yapılmasının ardından Türkiye, bu oluşumun hayata geçmemesi için Suriye'ye yönelik diplomatik bir baskı kurarak engel olmaya çalışarak Suriye'ye, Mısır'la pakta girmemesi konusunda sert dille yazılmış 7 ve 13 Mart 1955 tarihli iki nota vermiştir. Suriye ise 13 Mart'taki notayı üslubundan dolayı kabul edemeyeceğini bildirmiştir.

Arap devletleri açısından bu paktın başlıca hedefleri, Batı'nın yardımı ve teşvikiyle kurulmuş olan Bağdat Paktı karşısında dengeyi kurmak ve Irak'ın Orta Doğu'da yükselen etkisini zayıflatmak için ortak paydada buluşmuşlardı. Bu doğrultuda 1950 yılının ortalarında Suudi kralı ve Nasır, özel dayanışma göstermiştir. Çünkü her iki devlette Batılılar tarafından belirlenmiş, ortaya atılmış ve yönetilmekte olan Bağdat Paktına karşı mücadele amacına sahipti. Suudi Arabistan, Irak'ı Haşim'i tehdidinin bir devamı olarak görüyor ve Irak'ın küresel aktörleri memnun eden yayılmacı tavırları yüzünden Batıya yakın olan Irak aracılığı ile Batılı güçlerin Arap dünyasına liderlik etmesinden endişe duyuyordu. Ayrıca Suudi Arabistan, Irak ordusunun Hicaz'ı ele

⁸⁶Dikerdem, Mahmut, **Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990,s:119

⁸⁷M.Bürkan Serbest, "Bağdat Paktının Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:3, 2016, s:413-414

geçirebileceği ihtimali karşısında tedirgin oluyordu. İbn-i Suud, Irak'ı izole ederek ve Suriye ve Ürdün'ün bu pakta katılmasına mani olmak amacıyla Nasır'la iyi ilişkiler kurmuş ve 27 Ekim 1955'de Mısır'la savunma antlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ayrıca savaşta ve barışta iki devletin silahlı kuvvetlerinin ortak bir kumandanlık emrine konulmasını öngörüyordu. Buna takiben 20 Ekim 1955'te Şam'da Mısır ile Suriye askeri bir pakt imzalamışlardır. Böylece bu iki devlet silahlı kuvvetlerini ortak bir komutanlık altında bir araya getirmeyi amaçlamaktaydı böylelikle bölgedeki tehdit olarak gördükleri Irak'ı zayıflatacaklardı. 21 Nisan 1956'da da Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen arasında savunma antlaşması imzalandı böylelikle Ortadoğu üzerinde uygulanmak istenen batılı proje karşısında Arap devletleri ittifak kurarak bu pakt karşısında ortak politika uygulanması yolunda çaba gösterilmesi noktasında önemli adımlar atılmış oldu. Ancak ilerleyen süreçte Büyük Britanya'nın da Türkiye-Irak Pakti'na katılmış olması ve bu katılımı Büyük Britanya Parlamentosu'nda muhalefet tarafından da onay görmesi Sovyetlerin çıkarına uygun değildi. Hatta muhalefet lideri Herbert Morrison bu antlaşmayı “çok anlamlı bir başarı” olarak nitelemiştir. Muhalefetin eleştirdiği nokta ise paktın İsrail'e olan etkisiydi. Ancak Başbakan Anthony Eden, eğer pakt Ortadoğu'ya yeni bir güvenlik getirecekse bu durumdan İsrail'in de yararlanacağı düşüncesini ifade etmiştir.⁸⁸

Büyük Britanya'nın pakta katılımı bölgedeki dengeleri farklı bir boyuta taşımıştır buna göre İngiltere'nin bu katılımına; Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı, Ortadoğu'da “bazı Batılı Devletler” tarafından askeri gruplaşmalar yaratılıyor gerekçesiyle, 16 Nisan 1955'te bir bildiri yayınlayarak bu durumu kınadığını ilan etmiştir. Ortadoğu devletleri üzerinde bir baskı ve şiddet ortamı kurulduğunu iddia eden Sovyetler Birliği, bunun sürmesi durumunda konuyu BM önüne getireceğini de söylemiştir. Nitekim Ortadoğu'da Batı yanlısı bir paktın kurulmasıyla birlikte Sovyetler Birliği, Ortadoğu'da daha aktif bir politika izlemeye kararı almıştır. 17 Nisan 1955 tarihli *Izvestiya* gazetesi, “Ortadoğu'da durum son zamanlarda bozulmaya yüz tutmuştur ve (Sovyetler Birliği) barış uğrunda Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkileri geliştirmek için her şeyi yapmalıdır” diyerek Ortadoğu'ya girişinin sinyallerini

⁸⁸Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990, s:68-69

vermiştir.⁸⁹ Pakistan'ın pakta katılması noktasında 28-29 Haziran ayında Ankara'da görüşmeler yapılmış ve 1 Temmuz tarihinde Pakistan pakta katılacağını resmen ilan etmiş ve 23 Eylül 1955'i gösterdiğinde de pakta resmen katılmıştır. Pakistan'ın katılımının ardından paktın üye sayısı 4'e yükselmiştir. İran hükümeti ise pakta dâhil olacağını 11 Ekim 1955'te resmen açıklamış, bu durumu Irak'a resmen iletmiştir. İran'ın katılım kararını açıklamasıyla paktın gelişebileceği olasılığı Mısır başta olmak üzere pakta karşı çıkan Arap devletlerinin kaygılarını artırmıştır. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, tahtını korumak amacıyla bu fırsatı değerlendirmek isteyerek üçüncü kuvvet politikası geleneğini terk etmiş ve Başbakan Musaddık'ın denediği tarafsızlık yanlısı yaklaşımından vazgeçerek Batı ile işbirliği içine girmek istemiştir. Öte yandan Musaddık'ın düşmesinin ardından İngiltere de Sovyetler Birliği'nin bölgeye yayılmasını engellemek adına Ortadoğu'da savunma birliği kurulması isteğini açıkça ortaya koymuştur nitekim bunda Sovyetlerin askeri takibatı için İran'ın önemli rol oynuyor olmasının etkisi büyüktür. Bundan ayrı 19 Ekim 1954'te Irak'ın, kendi güvenliklerinin Türkiye ve İran'ın güvenliğine bağlı olduğunu belirtmesi oldukça önemlidir. Böylelikle Pakt üyesi olup da günümüzde ABD'nin öngördüğü kuşağın dışında kalan tek ülke olan İran, 3 Kasım 1955'te pakta dâhil olmuştur.⁹⁰

İran'ın Pakta katılım kararını açıklaması sonucunda Sovyetler Birliği ise Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov İran'ın Moskova'daki diplomatik temsilcisini çağırarak protestosunu iletmiştir. İran ise 16 Ekim tarihinde bu protestoyu kabul etmediğini Tahran'daki Sovyet diplomatına bildirmiştir. Pakta katılım kararı İran Parlamentosu'nda kabul edilmiş ve 3 Kasım 1955'te katılım süreci tamamlanmıştır. İran pakta katılmakla Batının desteğini daha fazla alacağı düşünce içerisine girmişti aynı zaman da bu katılım ülkenin dış politikasında yeni bir dönemi işaret etmektedir. Paktın beş üyesi Kasım 1955'te merkezi Bağdat'ta bulunan resmi bir örgüt kurmuşlardır. Böylece *Bağdat Paktı* doğmuştur. Paktın doğuşunda önemli rol oynamış olan ABD ise pakta başından beri destek vermesine rağmen katılmaktan kaçınmıştır.⁹¹ Paktın kurulmasının ardından Türkiye, Suriye'ye karşı bazı yaptırımların uygulanmasını ve Ürdün gibi ülkelere de pakta katılımı yönünde baskı yapılmasını batılı müttefiklerine

⁸⁹Sander, s:7

⁹⁰Çetinkaya, s:20

⁹¹George McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, (çev. Belkis Çorakçı), Ankara, Bilgi Yayınevi,1992, s:261-263

önermiştir. Türkiye bu konuyla ilgili olarak ABD ve Büyük Britanya'nın Ankara Büyükelçilerine bir memorandum sunmuştur. ABD öneriye sıcak bakmamıştır. Bunun nedeni, çok hassas bir konumda bulunan Arap-İsrail sorunu dolayısıyla ABD'nin, İsrail'e komşu olan Arap ülkelerini Bağdat Paketi'na katılmaya açıkça özendirmesinden kaçınmasıdır. Sonuç itibariyle, Suriye de dâhil olmak üzere Lübnan ve Ürdün gibi ülkelere baskı uygulanmasına ABD onay vermemiştir. Nitekim Büyük Britanya da aynı görüşü taşımaktaydı ancak o, ne özendirme ne de engelleme politikasından yanaydı⁹² Türkiye, bölgeden pakta üye kazandırmak amacıyla Ortadoğu bölgelerindeki ülkelere üst düzey ziyaretler yapmıştır. Bu amaçla Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı, Ürdünlüleri pakta davet etmek üzere Kasım 1955'te Amman'a gitmişlerdir. Paktın asıl amacının Sovyetler Birliği'nin tehdidini önlemek olmasına karşın, Türkiye Ürdünlülere paktın İsrail'e karşı caydırıcı bir unsur olarak da kullanılabileceği mesajını vermiştir. Ancak Ürdün'ün böyle bir pakta katılabilmesi için ABD veya Büyük Britanya'nın özendirmesine gerek vardı. Ancak ABD ile Büyük Britanya arasında fikir ayrılığı vardı. Nitekim Pakt, Büyük Britanya'nın bölgedeki etkinliği açısından önem taşımaktaydı bundan dolayı Büyük Britanya adına İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir G.Templer, Amman'a gitmiştir nitekim Mısır'ın etkisiyle Ürdün olumsuz bir tutum sergilemiştir. Bağdat Paketi'nin resmen kurulmasıyla Ortadoğu'nun üçe bölündüğü söylenebilir. Birinci grubu, pakta yer alan Türkiye, İran, Irak ve Pakistan oluşturmaktaydı. İkinci grubu ise paktın her aşamasına karşı çıkan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen oluşturmuştur. Üçüncü grubu ise, her iki grubun dışında tarafsız kalarak zarar görmek istemeyen Ürdün ve Lübnan yer almıştır.⁹³Tüm yaşanan gelişmelere baktığımızda projenin başlamasında ve öncesinde bölgede Sovyetler birliğinin keskin karşı politikasını görmek mümkün değildir. Çünkü Sovyetler Birliği bu süreçte bölge sorunlarından uzak kalmıştır. Nedeni, ise savaştan sonra bölgedeki Sovyet politik etkinliğinin azalması, güçlü komünist partilerin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin bulunmamasıdır Sovyetler Birliği'nin, ülke lideri Joseph Stalin 1953'te öldüğünde iç sorunların yükselmesi planlı ve kesin çizgilere dayanan Arap dünyasına ilişkin programın oluşturulmasına engel olmuştur. İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biri olan

⁹²Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s:144-145

⁹³Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1983, s:492-495

Sovyetler Birliđi pakt sonrası bu ÷lkeye mesafeli bir politika izlediği gibi ulusalcı Arap liderlerine yaklaşma kararı alma hesapları yapmaya başlamıştır. Bađdat Paktı, Sovyetler Birliđi'ne bu olanağı vermiştir. Pakt, Sovyetler Birliđi'ne karşı Ortadođu'yu birleştirmek amacını g÷tmüşse de bu bölünme Sovyetler Birliđi'nin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. Büyük Britanya'nın Bađdat Paktı'ndaki konumunun belirginleşmesi ve Irak'ın Arap Birliđi içinde liderliğe özendirilmesi, Mısır'la Sovyetler Birliđi'nin birbirlerine yaklaşmasına yol ačan etkenler olmuştur. 1955 yılı içinde gerçekleştirilen Sovyetler Birliđi-Mısır Silah Antlaşmasıyla Mısır, 1830'lardan itibaren ilk kez büyük miktarda askeri araç-gereç edinebilmiştir. Mısır'ın Sovyetler Birliđi ile ilişkilerini geliştirmesiyle birlikte söylemlerinde de bunun izleri gör÷lmektedir. Nasır, Bađdat Paktı'nı "emperyalist" bir mekanizma olarak nitelemeye bařlamıřtır⁹⁴ Nasır, 1 Haziran 1956'da yaptığı konuşmada, Bađdat Paktı'na karşı Mısır'ın güçlü ordusuyla karşı koyma, direnme gücünün var olduğunu söylemiştir. Nasır'ın bu söylevinin ana başlıklarını ilk olarak 28 Mart 1955'te ortaya koyduğu Mısır devriminin altı ilkesi oluşturmuştur. Bu ilkeler şunlardır:

- ✓ Emperyalizmin sona erdirilmesi,
- ✓ Feodalizmin ortadan kaldırılması,
- ✓ Tekellerin ve sermayenin politik egemenliğinin kırılması,
- ✓ Sosyal adaletin sağlanması,
- ✓ Güçlü ulusal ordunun kurulması,
- ✓ Gerçek demokratik bir sistemin kurulması⁹⁵

İlk dört maddeye daha detaylı baktığımızda o dönem içerisinde mevcut şartların bağlamında Sovyet ideolojisinin etkisi içerisinde olduğu açıkça gör÷lmektedir. Bakıldığında Bağdat Paktına katılan ÷lkelerin birliğe katılma nedenleri ve amaçları birbirinden farklı olduğu gör÷lmektedir. Örneğin; Pakistan rakibi Hindistan'a karşı gücünü dengelemek ve pakt sayesinde ABD'den yardım alabilmek amacıyla katılmak isterken, Büyük Britanya ise Irak'taki askeri üslerin varlığından rahatsız olan Arap devletlerini dengelemek ve askeri üslerini koruyabilmek amacıyla katılmıştır. Bu açıdan bakıldığında özellikle paktın bu iki ÷lkesinin katılımındaki

⁹⁴Ayhan Kamel, "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri," **Dış Politika-Foreign Policy**, Cilt:4, No:4, 1974, s:5-20.

⁹⁵Leonard Binder, **The Ideological Revolution in the Middle East**, New York, John Wiley&Sons Inc.1964, s:210

amaçlar birbirinden farklıdır. Yine ABD bu projeyi düşünmesine iten nedenler diğer ülkelerin çok d birincil nedenini oluşturmuyor.⁹⁶

Bu bağlamda Dulles'in paktın kurulması için uygun ortamın olmadığını söylemesi sadece Arap devletlerine ilişkin değil pakt üyelerine de ilişkin olduğunu söyleyebiliriz.

1945 tarihinden sonra, ilk aşamada oldukça yavaş ancak ABD ve İngiltere'nin ağırlığını göstermesiyle birlikte hızlı bir şekilde etkisini hissettiren ve Türkiye'nin Arap Orta Doğu ile ilişkilerini gerginleştiren gelişmeler, her ne kadar Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan ilgisinin bir sonucu olarak lokomotif olmayı kabul ettiği Bağdat Paktı ile kopma noktasına gelmiştir. Şöyle ki Bağdat paktı Türkiye'nin, uzak kalmayı tercih ettiği Orta Doğusuna entegre olmasını hızlandırırken aynı zamanda Arap Orta Doğusundan uzaklaşmasının hızlanmasına da neden olmuştur. Bu nedenle Bağdat Paktı devletlerarası ilişkilerde ve takip edilen stratejilerde bir dönüm noktası olmuştur.

2.3.1. Bağdat Paktı'nın CENTO'ya Dönüşmesi

Sovyetler Birliği'ne karşı Batı gölgesini Ortadoğu'ya getiren Bağdat Paktı adı verilerek planlanan fikir, başından sonuna kadar Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını öyle ki paktın kurulmasının asli nedeni bu politikanın uygulanabilmesi olduğunu belirtmek gerekir. Ancak, tüm siyasi, iktisadi çabalara rağmen beklenenin tam tersi bir sonuç ile karşı karşıya kalınmıştır. Paktın kurulmaya çalışılması ve bu doğrultuda yapılan çalışmalar karşısında Mısır başta olmak üzere birçok Ortadoğu ülkesinin daha çok ABD kutbundan uzaklaşarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirdikleri görülmüştür. Mısır'ın 1955'te Doğu Blok'una katılan Çekoslovakya ile silah yardımını içeren anlaşma yapması, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya girdiğinin beklenmedik ancak açık bir göstergesi olmuştur.⁹⁷Nitekim artık Avrupa ve Uzak Doğu'dan sonra Ortadoğu da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki bloğun rekabet ve çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Özetle, Pakt ile Sovyetler Birliği'ni dünyanın kalbi konumunda olan bölgeden uzak tutmak istenirken,

⁹⁶Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Ankara, S Yayınları,1979, s:77

⁹⁷Melike Bileydi Koç, *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*, İstanbul, Günizi Yayıncılık, 2006, s:301

tam tersi olarak, bölgeye daha rahat girmesine yardımcı olmuştur. Tüm bu gelişmeler karşısında SSCB, kendince Bağdat Paktı'nı kontrol altında tutulması elzem bir "saldırgan blok" olarak görmüş ve bu doğrultuda savunma planı hazırlamıştı. Bu bağlamda pakta katılmış olan devletler, pakta karşı çıkan Arap devletlerinin Sovyetler Birliği ile artan uyumu ve radikal ideolojilerin gelişiminin harekete geçmesi karşısında büyük zarara uğramıştır. Ancak paktın en yıkıcı tarafı Türk-Arap dostluğu arasındaki güvenin yitirilmesi ve Arap devletleri artık Türkiye'yi bölgesel işbirliği yapabileceği bir ülke olarak görmemeye başlaması olmuştur.

Böylelikle Orta Doğu ülkelerinin sulh, istikrar ve güvenini sağlayarak Türkiye'nin güneydoğu kanadını emniyet altında tutmak amacıyla planlanan Bağdat Paktı'nın ömrü fazla uzun sürmemiştir. Paktın akıbetine ilişkin olaylar 14 Temmuz 1958'de General Kasım'ın yaptığı askeri darbeden sonra Irak Kralı ve Başbakanının öldürülmesiyle başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin beklemediği bir anda vuku bulduğu için şok etkisi yaratmış ve Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yaptığı bir açıklama ile darbeyi ve General Kasım hükümetini tanımadığı şeklinde açıklama yapmıştır. 1958 yılına kadar günden güne olumlu yönde ilerleyen ilişkiler ani şekilde gerginleşmiş, Irak Hükümeti 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan resmen ayrıldığını açıklamıştır. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması, Türkiye'nin Orta Doğu'da, Batı'nın isteklerine uygun bir savunma sistemi kurma çalışmalarına da son vermesine de neden olmuştur. Irak'ın çekilmesinin ardından Bağdat Paktı 19 Ağustos 1959 tarihinde CENTO (Central Treaty Organization= Merkezi Antlaşma Teşkilâtı) adını alarak, 21 Ağustostan itibaren merkezi Ankara olmak üzere çalışmalarına sürdürme kararı almış, fakat Paktın anlaşma metni Bağdat'ta imzalanan şekliyle kalmıştır. Bu teşkilatta Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere müttefik üyeler olarak katılırken ABD, tam bir ortak niteliğini kazanmıştır.⁹⁸

CENTO, bir askeri antlaşma olarak hiçbir vakit önem atfetmemiştir. Buna mukabil ekonomik kalkınma ve işbirliği çalışmaları özellikle dönemin pakta dâhil üç Müslüman devleti tarafından önem verilerek benimsenen merkez konumunda devam etmiştir. Ancak 1979 İran İslam Devrimiyle cemiyetin önemli üyesinde yaşanan rejim

⁹⁸Manas, s:179-181

değişikli örgütün mahiyetini tamamlamasına neden olmuştur. 12 Mart 1979'da Pakistan, Paktın "*Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığını*", İran da, Şah'ın devrilmesinden sonra Paktın, "*yalnız emperyalistlerin çıkarlarını koruduğunu*" gerekçe göstererek, CENTO'dan çekildiğini bildirmesinden bir gün sonra Türkiye açıklama yaparak bu devletlerin CENTO'dan ayrılmaları konusunda aldıkları kararlara saygı duyduklarını yaşanan ayrılık sonucunda CENTO'nun bölgede üstlendiği sorumluluğu fiilen yitirdiğini, örgütün ilgili anlaşma hükümleri uyarınca sona erdirilmesi için gerekli girişimlerde bulunacağını belirtmiştir. Örgütün, Bağdat Paktı olarak etkili ve uzun ömürlü olmamasına rağmen, özellikle CENTO olarak adının değişmesi ile birlikte 20 yıllık ömründe Sovyet yayılcılığına karşı oldukça önleyici rol oynadığı, üç bölge devleti arasında iktisadi, teknik ve kültürel alanlarda, etkisi sınırlı kalmış olsa da, olumlu işbirliği örneği ortaya koyduğu söylenebilir.⁹⁹

Sonuç olarak Bağdat paktı gerek zamanla ve gerek Arap devletlerinin mevcut durumu gerekse de pakta katılan ülkelerin aynı hedefi birincil olarak kabul etmemeleri paktın uzun ömürlü olmasına en büyük engel teşkil etmiştir. Her ne kadar ABD Ortadoğu'da savunmaya ilişkin birliğin kurulmasını ilk ortaya atan taraf olsa da Sovyetler Birliğinin karşı geliştireceği politikardan ve İsrail'in bölgedeki varlığını tehlike düşürmekten endişe duymaktan ötürü fiilen Pakta katılmayarak paktın işleyişini çıkmaza soktuğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu durum bölgede sömürgeci geçmişi bulunan ve zaten onun hegemonyasından kurtulmak ve tam manasıyla bağımsızlaşmak isteyen bölge ülkelerinin bu pakta dâhil olması tekrar İngiltere'nin ve ondan kalan boşluğu devralmak için birlikte hareket eden ABD'nin yardım adı altında hegemonyası altına girmek demek olduklarının farkındaydılar bu durum bölgedeki İsrail devletini ilk tanıyan Sovyet Birliğinin kendisine karşı oluşmuş güvensizliği ve kötü imajı telafi etme imkânını sunmuştur. Sovyetler Birliği karşısına çıkan bu stratejik hatadan kaynaklanan durumu diplomatik olarak iyi yöneterek bölge ülkeleriyle dostane ilişkiler kurmayı başarmış ve fiilen Ortadoğu meselelerine giriş yapmıştır. Bağdat paktı tarihi süreç bakımında ortak payda da buluşan benzer kültür ve aynı geçmişe sahip olan Türkiye'nin Ortadoğu meselelerine karşı ilgisini artıracakken ABD ile ortak politikayı benimsemesi ve paktın kurulabilmesi için yoğun çaba sarf etmesi her ne kadar daha sonra yanlış bir

⁹⁹Manas, s:182

strateji olduğunu farkına varmış olsa da kötü bir başlangıç olarak ikili ilişkilerde düzeltilmesi uzun yıllar alacak güvensizliğin doğmasını doğurmuştur. Bu bağlam da diyebiliriz ki; komünist tarafa karşı genelde batının özelde ABD'nin çevreleme politikası başarısızlıkla sonuçlanmış, Sovyetlerin bölgedeki nüfuzunun artmasına katkı sağlamıştır.

2.4. Süveyş Bunalımı

Akdeniz ve Kızıldeniz'i birleştirme fikri milattan önceye dayanmaktadır. Sefere elverişli ve gemi geçişine uygun bir su yolu kurma çalışmaları Nil nehri kollarına dayanılması temeline dayanmaktadır. İki deniz arasında en dar kara parçasının bulunduğu yerden kanal açılması fikri askeri ve siyasi nedenlerden dolayı II. Selim döneminde ilk olarak Sadrazam Sokullu Paşa tarafından 1570 yılında ortaya atılmıştır. Ancak başarıya ulaşılamadığından dolayı bu proje yıllar sonra da savunulmaya devam edilmiştir. Buna göre Napolyon Bonapart tarafından Mısır işgali sırasında Lepere isimli bir mühendisin inceleme yapması için görevlendirilmiştir. Ancak Lepere çalışmaları sırasında yapmış olduğu stratejik bir hatadan dolayı bu kanalın açılmasının mümkün olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun nedeni ise denizin kabardığı sırada yaptığı zamanlama hatasıyla deniz arasındaki seviye farkının yanlış hesaplamasıdır. Afrika'nın ve Asya'nın kavşağında bir kıstak boyunca güney ucu Süveyş körfezine bitişik olduğundan bu geçişi Süveyş kanalı olarak anılmaya başlanmıştır. Böyle muazzam bir mühendislik projesinin başarıya ulaşabilmesi yoğun bir çalışmaya, emeğe, Mısır ve Avrupa sermayesine bağlıydı. Ancak Mısır'da Fransız bir diplomat olarak çalışan mühendis Ferdinand Lesseps Said Paşa'dan aldığı görevle 10 yıl kadar süreyle bir çalışmanın ardından kanalın açılmasını sağlamıştır.¹⁰⁰ Kanalın açılması Abdülaziz tarafından da onaylanınca Lesseps beşer yüz franklık 400.000 hisseli iki yüz milyon frank sermayeli bir şirket oluşturmayı planlamıştır. Buna göre şirketin 207 bin hissesi Fransızlara 96 bin hissesi Osmanlılara ait olacaktı. İngilizlerin alamadığı 85 bin hisse Mısır valisinin hesabına yatacaktı. Kanalın açılması için ilk fiili çalışma 25 Nisan 1859'da başlamıştır. Ancak dünya deniz ticaretinin lideri İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına ters düşmesi ve bunu itibar meselesi olarak değerlendirmesi neticesiyle kanal şirketin çalışmalarını engellemeye çalışsa da sonuç elde edememiştir. Sahip olduğu

¹⁰⁰Arı, s:95

gemilerinin niteliği ve sağlayacağı ticari imkânlar Fransız imzasının taşıyacak kanalın açılmasıyla aleyhine bir durum oluşturacak ve bölgedeki rakibine karşı yenilecekti.¹⁰¹

Siyasi mücadeleler arasında 1869 yılında ancak tamamlanan kanal, Akdeniz'deki dengeleri bütünüyle değiştirmiştir. Akdeniz'in Atlas ve Hint Okyanusu arasında sıcak denize dönüşmesiyle İngiltere'nin Ön Asya politikasını revize etmesine neden olacak devrimci avantajların etkili olmasını sağlamıştır.¹⁰²

Kanal, sömürgeci güçlerin kaynaklara ulaşmasında en hızlı ve kilit nokta olması bakımından stratejik üstünlüğe sahip olmuştur. Proje, okyanusun tehlikesinden kaçınılmasını ve binlerce kilometre deniz yollarının kısalmasını sağlamıştır bu özellikleriyle kanal kısa sürede emperyalist bir hayat çizgisi haline dönüşmüştür. Kanalın varlığı İngiltere'nin sömürge imparatorluğuna yeni ekonomik fırsat sunması açısından oldukça önemliydi bundan dolayı alamadığı hisse senedini Mısır Emirinin borçlarından dolayı satışa çıkarmasıyla senetlerin Fransızlar tarafından almasını siyasi manevralarla engelleyerek satın almaya muvaffak olmuştur.

Süveyş kanalı açıldığı andan itibaren küresel çatışmanın merkezi olmayı her dönem sürdürmüştür. Hitler suyolunun İngiltere için ne kadar önemli olduğunun farkına varmasıyla yeni bir mücadele bölgede patlak vermiştir. Buna göre Almanya kanalı almaya ya da engellemeye çalışarak 1941 yılında ilk müdahalesini gerçekleştirmesi sonucunda birkaç günlüğüne deniz trafiği tamamıyla durmuştur. Ancak İngiltere açısından hayati önem taşıyan kanalın güvenliği bölgede edindiği tecrübeler sayesinde sağlanmış ve II. Dünya savaşı boyunca kanalın anahtarı olarak var olagelmiştir.¹⁰³

1953 yılına gelindiğinde İngiliz sömürge yönetimine ve krallığa son vermeyi hedefleyen Hür Subaylar adlı komite, askeri darbe ile yönetimi ele geçirerek ülke de Cumhuriyeti ilan etmiştir. Hareketin içindeki güç mücadelesinde Yarbay Abdülnasır galip çıkmış 1956 yılında Mısır'da ve Ortadoğu'da Nasır dönemi başlamıştır.¹⁰⁴ Böylelikle Mısır tüm Arapların birleşmesi yönünde milliyetçi çizgide politika

¹⁰¹Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s:56

¹⁰³Derek Varble, **Essential Historie: The Suez Crisis 1956**, Osprey Publishing, Wisconsin, 2003, s:10-11

¹⁰⁴**Euronews**, "Tarih: Nasır ve Süveyş Krizi"(04.02.2011) <http://tr.euronews.com/2011/02/04/tarih-nasir-ve-suveys-krizi> (Erişim Tarihi 20.11.2016)

sürdürmeye başlamıştı. Bu söylemin tutarlı bir zemine oturabilmesi için de askeri açıdan silahlanarak güçlenmeye, ülke içindeki sosyal reformları gerçekleştirmeye bağlıydı. İran petrolünün millileştirmesi örnek alınarak İngiltere'nin baskısından kurtulabilmek için kaynaklarını millileştirme kararını aldı. Bu karar Mısır ile İngiltere arasındaki gerginliğin doruk noktası olacak Süveyş Krizinin doğmasına neden olmuştur. Aslında krizin asıl nedeni, yeni İngiltere Başbakanı Anthony Eden'in, Bağdat Paktı aracılığıyla Arap çevrelerinde İngiltere'nin en üst düzeyde rol oynayabilme çabaları ve Mısır Cumhurbaşkanı'nın tüm Batı girişimlerine karşı muhalefet kararlılığıydı.¹⁰⁵

İngiltere açısından Süveyş kanalının millileştirilmesi kesinlikle kabul edilecek bir durum değildi. Çünkü savaştan sonra İngiliz İmparatorluğunun dağılması, özellikle 1947 yılında Hindistan'ın bağımsızlığı, Süveyş Kanalı'nın geleneksel önemini azaltacağı izlenimi veriyordu. Fakat Güney ve Doğu Asya 20. yüzyıl deniz ve sanayi ekonomilerinde kömür temelli olmaktan ziyade petrol bazlı hale gelmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin ekonomisini düzeltmeye çalışması, uygun fiyatlı bir petrole ihtiyaç duymasını doğurmuştu. Eğer bu stratejik kaynağa ulaşamazsa, İngiltere "Büyük Güç" statüsünü bütünüyle yitirebilirdi. Bundan dolayı en önemli İngiliz kaynağı olarak var olan Ortadoğu, özellikle İran, Irak, Kuveyt ve daha sonra Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri olan İran Körfezi büyük önem arz etmekteydi. Çeşitli boru hatları bu bölgelerin petrolünü Akdeniz limanlarına aktararak İngiltere'ye taşımıştır. Ancak bu kara yolunun, Suriye istikrarsızlığı ve 1948'de İsrail'in kurulması gibi Ortadoğu kaosuna hassas olmasından dolayı bu hassas rotanın güvenliğini sağlamak zordu bunun için İngiliz liderler petrol taşımacılığında denizden oluşan bir rota tercih etmiştir. Bu yol en kısa sürede Süveyş'ten geçmekteydi. Petrol rotası Basra Körfezi'nden başlayıp Akdeniz'i geçerek Atlantik'e ulaşıyordu. 1950'li yıllara gelindiğinde İngiltere'nin petrol arzının üçte ikisi yani yılda 20 milyon tondan fazla bu rotayı dolaştı bu sınırlı tanker kapasitesi, alternatif güney deniz yolunun, güney Afrika'nın dolaşımı iç İngiliz talebini karşılamak için yetersiz olduğu anlamına geliyordu. Bu bağlamda, Mısır 1956'da Süveyş Kanalı'nın

¹⁰⁵Robert McNamara, **Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East 1952-1967**, London, Frank Cass, 2003, s:41

kontrolünü eline geçirmişti. İngiliz petrol bağımlılığı, ciddi önlemlerle bile olsa, kanalın millileştirilmesine karşı kararlar almasına sebep oluşturmuştur.¹⁰⁶

Bu bağlamda Mısır diğer gelişmiş ülkeler gibi kalkınabilmek için, tarıma elverişli toprakların oluşturulması, sulama kanallarının yapılması ve sanayide endüstrileşmeye geçilmesi ve elektrik enerjisinin sağlanması için maddi kaynak arayışına girmiştir. Çünkü henüz tam anlamıyla bağımsız olamamış ülkede yerli olmayan yabancı şirketlerin egemenliği söz konusuysen gerekli maddi kaynak nereden sağlanacağı henüz belirsizliğini koruyordu Bu durum için iki etkin kaynak çözüm için tartışılmıştır. Bunlardan birisi Nil nehri üzerine yapılması planlanan kapsamlı bir baraj, diğeri ise Süveyş Kanalı'nın yabancı egemenliğinden kurtarılıp Mısır menfaatine uygun kullanılmasıydı. Nitekim burada çıkan asıl sorun kanalın millileştirilmesiydi. Çünkü Nil nehri üzerinde yapılması planlanan barajın mali kaynağını kanal gelirleri sağlanması planlanmıştı. Ancak, İngiltere'nin Fransa'nın ve ABD'nin tutumu ortadayken hemen yapılabilecek bir hamle değildi.¹⁰⁷ Bundan dolayı tüm tepkileri üzerine çekmemek millileştirme için uygun zaman ve koşulların oluşması uluslar arası kamuoyu için gerekliydi ve üzerinde yoğun çalışma gerektirmekteydi. Mısır idaresi ilk önce planlanan baraj yapımına başlanacağını açıkladı. Bu yatırımın finansı için dünya bankası ve büyük devletlere başvurulacağı belirtildi. Bu esnada Mısır'ı ziyaret eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Şefilof, Mısır idaresine kendilerinin yapılacak barajın mali masrafını karşılayabileceğini bildirdi. Bu mali destek davetini kabul etmeyen Nasır, Sovyetler Birliği'nin kısa vadeli yatırımlara yardım etmesini baraj inşaatı gibi uzun vadeli yatırımlar için Dünya Bankası'ndan yardım talebinde bulunacaklarını bildirdi.¹⁰⁸ Ancak daha önce, Mısır'a destek sözü vermelerine rağmen, İngiltere ve ABD'nin Avsan Barajı projesini finanse etmekten vazgeçmeleri üzerine Nasır, Ortadoğu'da batı aleyhtarlığı yapmaya hız vermişti bu bağlamda Ürdün'de İngiliz yanlısı monarşiye karşı kitlesel halk hareketlerini destekledi. Rakibine dolaylı yoldan zarar vermeye çalışarak rejim karşıtı güçleri desteklemiş Kral Hüseyin'in yönetimde zor durumda kalmasını sağlamış ve Arap Lejyonu Glubb paşayı azletmesine neden olmuştur. Bu İngiltere için

¹⁰⁶Varble, s:13

¹⁰⁷Cemal Abdunnasır, **Arap Devriminin Yöntemleri**, (çev: Mehmet Emin Bozarlan), İstanbul, Habora Kitapevi, 1970, s:175

¹⁰⁸Abdunnasır, s:175

büyük bir prestij kaybıydı ve artık “*ya o ya biz*” söylemiyle Nasır ile anlaşmanın mümkün olmadığını farkındaydı¹⁰⁹ ABD'nin desteğini alamayan Mısır, Mayıs 1955'de SSCB'nin silah satma teklifini kabul etmiştir. Bunun ardından Nasır, 1955 yılının sonlarına doğru Çekoslovakya'dan silah ihtiyacını temin etmeye başlamıştır. Böylece Çekoslovakya aracılığı ile Mısır'a yapılan silah satışı sayesinde SSCB, Truman Doktrini ile çevrelenmeye çalışıldığı dönemde Orta Doğu'ya adımını açıkça atmıştır.¹¹⁰ Bu doğrultuda Rusya, Doğu Avrupa'da uyguladığı sistemi Orta Doğu'nun benimseyeceği şekilde uygulayarak kendine yakın rejimler oluşturmaya başlamıştır. Nasır ve yönetimi bu noktada Moskova'nın çıkarlarına uygun olduğu için araç olarak kullanılmıştır. Her ne kadar Mısır lideri “*şeytanlar*” listesinde İngiltere, Fransa ve İsrail ile birlikte Sovyetler Birliğini de saymasına rağmen Nasır, Makyavelist bir yaklaşımla bu devletle işbirliği yapmıştır. Sovyetler ise Nasır'ın da yardımı ile Arap coğrafyasında sosyalist cumhuriyetler kurma amacı doğrultusunda önemli bir hamle gerçekleştirmiştir. Mısır'ı takiben Suriye, Irak ve Kuzey Yemen'de Sovyet etkisine kapılmış ve bu ülkeler giderek Sovyetlerin Orta Doğu'daki üsleri haline dönmüştür. Ülke güvenliğini tamamıyla Sovyetlerin garantörlüğüne bırakan bu devletler Rus silahları için önemli bir pazar niteliği kazanmıştır. Arap Orta Doğusu 1980'lere kadar Sovyet silah ihracatı içerisinde %35-40'luk bir yere sahip olmuştur.¹¹¹

Nitekim Mısır Devrimi'nin dördüncü yılı 26 Temmuz 1956'da İskenderiye'de yaptığı konuşmada, Süveyş Kanalı Şirketi'nin bütün tesisleri ve malları ile millileştirildiğini ilan ederek, kanalın 100 milyon dolarlık gelirinin Avsan Barajı inşasında kullanılacağını bildirdi. Yine aynı konuşmada, Kanal Şirketi'nin zaten imtiyaz vaktinin doksan dokuz yıl olması ve bu vaktin 1968'e Mısır'a geçeceğini söyleyerek kanaldan 1988 İstanbul Antlaşması şartları gereğince serbest geçiş haklarının korunacağı konusunda güvence vermiştir. Böylelikle Nasır'ın kanalı millileştirmesi hukuki olarak hakkıydı ve Batılı devletlerin bu açıdan engel olması için sebep olmamasına rağmen batılı devletlerce kabul edilebilir bir gerçek değildi. Nasır'ın konuşmasında; “*Süveyş Kanalı'ndan elde edilen gelirlerin, emperyalist devletler tarafından işletilen kanal kumpanyasına gittiğini hatırlattıktan sonra bu gelirlerin*

¹⁰⁹Varble, s:13

¹¹⁰Armaoğlu, s:498

¹¹¹Purtaş, s:52-53

miktarı ile Avsan Barajı inşaatına gereken yatırım miktarı arasında bir karşılaştırma yaptı, bu gelirlerle o barajın yapılabileceğini belirtti. Konuşmasında ayrıca Amerika Hükümeti'nin ikiyüzlü bir tutum sergilediğini belirterek ve şöyle dedi: Süveyş Kanalı'nın 1955 yılında ki geliri 35 milyon sterline, yani 100 milyon dolara ulaşmıştı. Bundan bizim elimize geçen sadece 1 milyon sterlin, yani 3 milyon dolardır. Amerika'nın ve İngiltere'nin beş yılda bize yapacakları yardım ne kadar olacaktı biliyor musunuz? 70 Milyon dolar. Peki, kanalın yıllık geliri olan 100 milyon doları alanlar kimlerdir? Onlardır tabii, emperyalist devletlerdir. Oysa bu paralar bizim paralarımızdır ve Kanal bizim kanalımızdır. Süveyş Kanalı Mısır evlatları tarafından açılmıştır. Ve bu işte 120000 Mısırlı ölmüştür. Biz yüksek barajı yapacağız ve gasp edilmiş haklarımızı elde edeceğiz.”¹¹²

Sömürü anlayışına karşı kanalın Mısır tarafınca millileştirilme kararı İngiltere ve Fransa bölgedeki menfaatlerine ters düştüğü için karara karşı çıkarak sert tepki göstermiştir. İngiltere, 28 Temmuz'da Süveyş kanal şirketinin İngiliz bankalarındaki bütün hesaplarını bloke etti. Bundan başka Mısır hükümetinin, İngiliz bankalarındaki döviz rezervleri de donduruldu. İngiltere'ye göre Mısır'a yönelik olarak sadece ekonomik baskılar yeterli değildi; bu baskıların askeri harekâtla tamamlanması gerekmektedir. Bu nedenle 27 Temmuzda İngiliz Kabinesi, *Kanal'ı işgal etmek ve güvenlik altına almak üzere* gerekli planların yapılması için Genelkurmay'a talimat verilmesi kararını aldı. Fransa'nın tepkisi İngiltere'nin tepkisinden daha ağır oldu. 29 Temmuzda Mısır'a karşı mali tedbirler aldığı gibi dönemin Fransa başbakanı Guy Mollet, *“Mısır diktatörüne diğer Batılı devletlerle birlikte enerjik ve sert karşı darbeler indireceğini söyledi.”* Süveyş kanalının millileştirilmesi karşısında ABD'nin tutumu da tepkili olmakla birlikte Mısır'a karşı kuvvet kullanma düşüncesine karşı çıktı. Sovyetler Birliği ise karşı çok sert bir tutum almamakla birlikte hemen Nasır'ın yanında yer aldı. Burada dikkat çeken olay ise ABD ve Sovyet Birliği gibi iki zıt kutbun askeri harekât karşısında ortak tavır takınarak karşı durmalarıdır. Mısır'ın Kanalı millileştirme kararından sonra 29 Temmuz'da 1956'da ABD, İngiltere ve Fransa durumu müzakere etmek için Londra'da buluşmuşlardır. Yayınladıkları bildire neticesinde 16 Ağustos

¹¹²Abdunnasır, s:179

Londra’da bir konferans gerçekleştirilmesi kararı verdiklerini açıkladılar.¹¹³ Ancak yapılan konferansta ülkelerin fikir ayrılıkları sonuca ulaşma konusunda duvar görevi görmüştür. Takip edilen tüm politikalar, Nasır aleyhinde başlatılan propagandalar Nasır’ı devirememiş tam tersi bölgede ağırlığını artırmıştır. Bu bağlamda diplomatik yoldan çözüm arayışlarının artık kalmadığını gören İngiltere ve Fransa sorunu askeri yöntemlerle çözüme kararını vermiştir. Bu nokta da ABD askeri bir harekâta karşı olduğu için onun desteğini alamayacakları ve engel olacağını bildikleri için bunu gizlice yapmaya karar verdiler. Böylelikle 22-23 Ekin tarihinde yapılan ve tarihe Sevr protokolü olarak geçecek Mısır’a yapılacak saldırının ayrıntıları belirlendi. Plana göre: ilk saldırıyı İsrail yapacaktı. İsrail’e göre üstün eğitimleri sayesinde Mısır ordusuna göre avantajlı konumdaydı ve zafer elde edeceğini düşünmekteydi.¹¹⁴ İlk saldırının ardından İngiltere ve Fransa taraflara ateşi kesme çağrısında bulunacak ve kuvvetlerini kanalın iki kıyınının 10 mil(16 km) gerisine çekmelerini isteyeceklerdi. Fakat İsrail’in 29 Ekim tarihinde gerçekleştirmesi planlanan saldırısına göre çağrı, İsrail kuvvetlerinin kanala ulaşmasını kolaylaştırmak için 30 Ekim’de yapılacaktı. Mısır bu çağrıyı kabul etmeyeceğinden emin oldukları için İngiltere ve Fransa savaşan tarafların arasına girmek amacıyla 36 saat içinde Süveyş kanalına çıkarma yaparak Süveyş Kanalında Port Said, İsmailiye, ve Süveyş işgal edilecekti.¹¹⁵

Saldırı neticesinde Sovyetler Birliği eğer İngiltere ve Fransa, Mısır’dan çekilmezse Nükleer saldırıda bulunmaktan çekinmeyeceğini söylemesi üzerine ABD böyle bir ihtimalin gerçekleşmesinden ve SSCB’nin Ortadoğu’da bunu bir koz olarak kullanmasından korkarak İngiltere’ye ateşkes yapılması aksi takdirde zor kullanacağını bildirmesi sonucunda taraflar ateşkes yaptı. Savaşların neredeyse tümü sivilleri etkilemiştir. Her ne kadar siyasi bir sorun olarak doğsa da yarattığı kaotik durum krizin yükselmesi savaş kadar sivilleri etkilediğini ancak mevcut krizde tek taraflı biri etkinin oluştuğunu söyleyebiliriz. Savaş İngiltere ve Fransa’nın ekonomik açıdan zor duruma düşmesine neden olmuştur. Seferberlik İsrail’de günlük yaşamı zorlaştırırsa maddi ve sivil kayıp bakımından sıkıntıya düşürmemiştir. Mısır halkı ve kontrolündeki Gazze ise aksine savaşın tüm olumsuz tarafını yaşamıştır. Bu mücadele de evlerinde, okullarında ve

¹¹³Yılmaz, s:108-109

¹¹⁴Varble, s:26

¹¹⁵Yılmaz, s:113

pazarlarında ölümler meydana gelmiş çok sayıda kişi evsiz kalmıştır. Gazze'de yaşayanlar için Süveyş Krizi, 1948-49 Arap-İsrail Savaşı'ndan kalma sıralı talihsizliğin son örneği olmuştur. İsrail'in kuruluşuna müteakip yıllarda gerçekleşen bu çatışma, yüz binlerce Filistinliyi evlerinden kaçırmaya zorlamıştır.¹¹⁶

20. yy çatışmalarına bakıldığında Süveyş krizi kısa sürmüş ve coğrafi olarak sınırlı kalarak bir haftadan fazla sürmesine rağmen etkisi büyük olmuştur. Buna göre, Mısır haricinde, 189 İsrail, 16 İngiliz ve 10 Fransız ölmüştür. Mısır kayıpları kesin olarak tam bilinemesi de 1000 sivil ve 1650 asker kayıp verilmiştir. Süveyş Krizi Soğuk Savaş'ın ve ardındaki teknolojik bakımdan askeri meselelerin evrimleşmesini sağlamıştır.¹¹⁷

Sonuç olarak iyi ve kötü arasındaki mücadele olan Süveyş krizini bölgesel ve küresel yansımalarına bakacak olursak; İsrail kısa vadede ve doğrudan en kazançlı çıkan taraf olmuştur. İngiltere ve Fransa askeri açıdan kazançlı çıkmasına rağmen diğer yönlerden mağlup olmuşlardır. İngiltere yenilgi sonrası Eden Hükümeti istifa etmiştir. Artık Ortadoğu'daki hâkimiyetini kaybederek yerini ABD'ye tümüyle bırakmıştır. İngiltere'nin yeni başkanı Harold Mcmillan, ABD'nin güvenini kazanabilmek için uğraşmıştır. Şöyle diyebiliriz ki Truman doktrini dış yardım maksadıyla ABD'nin bölge ülkelerinin dostluğunu kazanma çabaları Bağdat Paktıyla geliştirilmeye çalışılmış Süveyş krizi ile liderliği her yönüyle üstlenmiştir. Fransa Süveyş krizine Cezayir'i kaybetme korkusuyla karışmış olmasına rağmen savaş sonunda Cezayir'den çekilmek ve bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalarak kaybetme korkusu kaybetmesine neden olmuştur. Mısır ise askeri açıdan yenilmiş sayılsa da siyasi açıdan bölgede öne çıkan aktör olmuştur. İngiltere ile birlikte hareket eden Türkiye de Orta Doğu'daki konumunun değişmesine neden olmuştur. Kriz sonrası Türkiye ve Batı yanlısı Arap devletleri bölgedeki Mısır'ın etkisini bozacak politika yürütmeye başlamıştır.¹¹⁸

Soğuk savaş döneminin en önemli olayında ABD ve SSCB'nin saldırı karşısında ortak tavır takındığını belirtmiştik Süveyş krizi sürecinde ABD'nin

¹¹⁶Varble, s:85

¹¹⁷Varble, s:91

¹¹⁸Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye" Ankara Üniversitesi Türk İnkâlâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:35-36, Mayıs-Kasım, 2005, s:326

uyguladığı politikalar Arap devletlerinin SSCB' ye karşı güvenini artırmasına ve geçmiş dönemde kıyaslanamayacak kadar SSCB'nin bölgedeki siyasal, ideolojik ve askeri olarak nüfuzunu artırmasına neden olmuştur. Bu bakımdan krizin her boyutuyla SSCB'nin bölgedeki çıkarlarına hizmet ettiğini ve ABD politikalarının güvenilirliğini zedelediğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda Süveyş Krizi eski emperyalist güçlerin yetkilerini devralma “süper güç” statüsünün ABD ve SSCB'ye geçişinin son aşaması olmuştur.

2.5. Filistin-İsrail sorunu

Arap-İsrail mücadelesini dini jeopolitik perspektifiyle küresel ve bölgesel güçlerin politikalarını belirtmek olayın mahiyetini ve sonrası özellikle 2000'li yıllardaki ideolojik söylemin temelini görmek bakımından önem arz etmektedir. Buna göre ABD, SSCB ve bölgesel aktörlerin denge istikrarının korunması mı yoksa sonucunda dengeyi etkileyecek dini hassasiyetlerin korunması mı bölgedeki çıkarlar için belirleyici olmaktadır? sorusu karşımıza çıkmaktadır. Yahudilerin bölgede ulus-devlet inşası çabaları paralelinde çıkan Arap-İsrail mücadelesinde istikrarın ve dini hassasiyetlerin birbirine entegre edilerek aktörler tarafından uygulanmak istenmesi Arap-İsrail savaşının Ortadoğu bölgesi ile sınırlı kalmayarak küresel bir boyut kazanmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda dini jeopolitik; dini referanslardan yola çıkarak bir coğrafya' ya yönelik geliştirilen etki odaklı bir politik yaklaşımdır. Bu yaklaşım hem iç politikada hedef kitleyi inanç güdüsüyle etki etmeyi aynı zamanda dış politikada da aynı coğrafya' ya ilişkin karşıt yaklaşımları diskalifiye etmeyi gerektiren stratejilerle belirlenmektedir.¹¹⁹

Dini jeopolitik çerçeve İsrail'in sadece kendi toprakları ya da kontrolü altında tutmak istediği kutsal mekânlara karşı oluşturduğu perspektifini etkilememiş aynı zamanda yaşadığı geniş coğrafyasının oluşmasında da önemli bir değişim yaşanmasını sağlamıştır. İsrail'in Arap coğrafyası ile ilgili değerlendirmelerinin kökeninde dinin şekillendirdiği kadim tecrübe ve dini referanslara rastlamak mümkündür. Bunlardan

¹¹⁹Engin Akçay, Fatih Sezgin, “Dini Jeopolitiği Anlamak” Engin Akçay, Erkan Ertoşun ve Mahmut Akpınar(ed),**Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu**, içinde, Ankara, Akçağ Yayınevi,2014, s:23

birincisi Yahudilerin Ortadoğu'da bir devlet çatısı altına dönene kadar yaşadıkları tecrübe Araplara olan bakışı etkilemiştir. Şöyle ki İsrail toplumu kendi içinde türdeş olmayıp birbirinden düşünsel olarak ayrı kültür gruplarından oluşmaktadır. Bu bağlamda bu grupların içinde İsrail devletinin kuruluşunda ve siyasi ilerleyişinde kritik noktalarda bulunan Almanya ve Doğu Avrupa kökenli Aşkenaziler önemli bir yer edinmektedir. İkinci önemli grup ise İspanya-Portekiz kökenli olan ve 1942'den İsrail'in kuruluşuna kadar ağırlıklı olarak Osmanlı yönetimi altında varlıklarını sürdüren Seferadlardır. Bir diğer Doğu kökenli topluluk ise Irak, İran, Fas, Yemen gibi Arap ülkelerinden göç eden Mizrahilerdir¹²⁰ siyasi düşünce olarak modern seküler bir karaktere sahip olan Siyonizm özellikle ilk takipçilerinin kültür kodları itibarıyla da Aşkenazi bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki Yahudi karşıtı dışlamalar, sert müdahaleler özellikle Rusya kontrolü altındaki topraklardaki Yahudilerin Filistin'e doğru göç etmesine neden olmuştur. Diğer coğrafyalardan gelen Yahudilerin toplumsal tabanda daha rahat yaşadıkları düşünüldüğünde Avrupa ve Rusya'dan göç eden Yahudilerin bir devlet kurmak isteğinde daha azimli olmaları ve bölgedeki Araplara karşı daha sert tutum takınmaları yaşadıkları tecrübelerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

İsrail'in Arap coğrafyasına dini jeopolitik bakışının ikinci beslenme kaynağı ise Judeo Hristiyan temellere dayandırılan medeniyetçi yaklaşımdır. Bu bakışın kökleri Tanrının İsmail'in annesi *Hacer'e* "*çünkü Rab sıkıntı içindeki yakarışını işitti oğlun yaban eşeğine benzer bir adam olacak o herkese herkes de ona karşı çıkacak*" hitabına kadar uzatılabilir.¹²¹

Yahudilerin Filistin bölgesine yerleşmeye başlamaları Arap devletlerinin büyük tepkisini çekmesine neden olmuş ve ufak çaplı çatışmalar 1948 yılında ilk Arap-İsrail savaşına dönüşmüştür. Bu süreç içerisinde stratejik konumda bulunan Arap devletlerinin tepkisini çekmek istemeyen küresel güçler bölgede yaşanan gelişmelere temkinli yaklaşmışlar 1967 savaşı sonrası hangi tarafta olduklarını açıkça belirtmişlerdir. Böylesi stratejik konumda çıkan ve üç dinin kutsal saydığı bölgede

¹²⁰Süleyman Özmen **İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s:38-56

¹²¹İbrahim A. Anlı, "İsrail: Bir Ulus-Ümmetin Dini Jeopolitiği", Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar(ed),**Dini Jeopolitik Bakımdan Ortadoğu** içinde, s:115

yaşanan nazik olaylar günümüze kadar büyüyerek gelmiş ve soğuk savaş sonrası Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerin kilit noktasını oluşturmuştur.

2.5.1. Arap-İsrail savaşları

Arap-İsrail sorunu 1947 yılında Yahudi askerî teşkilatlarının eylemsel faaliyetleri akabinde İngilizlerin kontrolü altında bulunan Filistin güvenlik sistemi etkisiz hale gelince, bölgenin gelecekteki net olmayan durumunun çözüme kavuşturulması için BM’ye İngiltere tarafından sunulmuştur. SSCB ise İngilizlerin Filistin’deki etkisini Arap taraftarlarını kullanarak koruma isteğini göz önünde bulundurarak bağımsız Yahudi devletinin kurulmasını desteklemiştir. 26 Kasım 1947’de BM toplantısındaki konuşmasında SSCB temsilcisi Andrey Gromiko şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Filistin’i iki bağımsız devlete bölme kararının tarihte önemi büyük olacaktır. Çünkü bu karar hala bazı Avrupa devletlerinin sınırlarındaki kamplarda sığınan yüz binlerce Yahudi milletinin yasal hakkıdır*”. 29 Kasım 1947’de SSCB Filistin’in Arap ve Yahudi devletleri olarak bölünmesiyle ilgili No181 kararı kabul etmiştir. Mayıs 1948’de ise Sovyetler Birliği bağımsız İsrail devletini resmi olarak tanıyan ve diplomatik ilişkileri kuran ilk ülkelerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği’nin İsrail’i desteklemesi sadece diplomatik alanda verdiği destekle sınırlı kalmamış 1948-1949 yıllarında gerçekleşen Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki ilk savaşta SSCB, Çekoslovakya vasıtasıyla İsrail’e silah yardımında bulunmuştur. SSCB-İsrail ilişkilerini Orta Doğu bölgesindeki değişiklikler etkilemiştir. Birinci Arap- İsrail savaşını kazanan İsrail, Arap ülkelerine karşı ayakta kalabilmek gücü dengeleyebilmek için güçlü yabancı taraftarın desteğine gereksinim duyarak ABD kutbunda yer alma kararı almıştır.¹²²

ABD, İkinci dünya savaşından önceki dönemde de Filistin meselesinden uzak değildi; ancak meselenin içine aktif olarak girmesi ikinci dünya savaşından sonra olmuştur. ABD dışişleri bakanlığı daha savaş içinde Filistin meselesine ABD’nin Orta Doğu’daki petrol ve stratejik çıkarları açısından baktığından dolayı bölgede Yahudi davasından ziyade Arapların görüşlerini dikkate almıştır. Filistin meselesinde İngiltere’nin politikalarından memnun olmayan Arap ülkeleri bilhassa konuyla daha yakından ilgilenen Suudi Arabistan, ABD’nin dikkatini bu meseleye çekmek

¹²²Abzal Dosbolov, **Arap-İsrail Sorununda Rusya Federasyonu’nun Rolü**, dergi.ccri.yalova.edu.tr (Erişim Tarihi:18.01.2017), s:2

uğraşmıştır. Bu doğrultuda Suudi Arabistan kralı Abdulaziz İbn-i Suud yaşanan gelişmeler sırasında 29 Kasım 1938’de ABD başkanı Roosevelt’e bir mektup yazarak “*Arap ve Müslüman lideri*” olarak Arap meseleleri ve özellikle Suriye ve Filistin ile yakından ilgilendiğini belirtmiş ve söz konusu meselelere ilişkin olarak ABD’nin görüşlerini öğrenmek istemişti. Roosevelt ise 9 Ocak 1939’a Suud ’un mektubuna karşılık konuyu hem Araplara hem de Yahudilere tam anlamıyla danışmadan kesin bir karar alamayacağını belirtmiştir. Böylelikle kral Suud başkan Roosevelt’i Filistin meselesinin içine dâhil etmeye muvaffak olmuştur.

İkinci dünya savaşı sırasında Riyad’a resmi yetki verilen ABD’nin kahire elçisi Aleksander Kirk 1943 Nisan ayında dhahran’da kral Suud ile bir görüşme yapmış bu toplantıda kral Suud özellikle iki konu üzerinde durmuştur.

- ✓ Filistin konusunda ABD hükümeti herhangi bir karar almadan önce kendisinin görüşü alınmalıydı
- ✓ Irak, Filistin ve Suriye’nin bir Haşim’i kontrolü altına girmesine Suudi Arabistan karşıdır.

Kral Suud Aleksander Kirk ile yaptığı görüşmede dile getirdiği görüşlerini 30 Nisan 1943’te başkan Roosevelt’e gönderdiği mektupta da ayrıca ifade etmiş ayrıca söz konusu mektupta “*Yahudiler arzularına ulaşırlarsa Filistin sonsuza kadar karşılıkların ve güçlüklerin kaynağı olacaktır*” diyerek durumun ciddiyetine de dikkat çekmiştir. Roosevelt, Suud ’un mektubuna 26 Mayıs’ta cevap vererek “*Araplara Yahudilere tam anlamıyla danışılmadan Filistin’in esas durumunda bir değişiklik yapılmayacağı*” konusunda kral Suud’a garanti vermiştir.¹²³

İkinci dünya savaşı sonrası yeni düzeni görüşmek, için 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanan Yalta konferansından hemen sonra Roosevelt Mısır’da kral Suud ile görüşmesinin ardından kral Suud başkanı etkilemeyi başararak Filistin konusunda Arap politikalarına yakın bir tutum sergilemesinde etkili olmuştur. Hatta Roosevelt daha sonra yaptığı konuşmalarda beş dakikada Filistin konusunda bütün hayatı boyunca öğreneceklerinden çok daha fazla şey öğrendiğini söyleyerek olumlu

¹²³Yılmaz, s:55

tavır almıştır. Ayrıca bu görüşmede kral Suud'a ABD'nin Araplara karşı Yahudileri desteklemeyeceği konusunda da garanti vermiştir. Aslında bu görüşmede Kral'ın ikna edici konuşmalarından ziyade Roosevelt'in böyle bir politika takip etmesinin sebebi petrol bakımından Asya ve uzak doğuya giden yolların kesişme noktası olmasından dolayı bölgenin stratejik mahiyetini kavramış olmasından kaynaklanmaktaydı.¹²⁴ Şöyle diyebiliriz ki Kral Suud 'un meseleye yaklaşımı dönemin ABD çıkarının işine gelmiştir. Doğru konuşmanın doğru zamana denk gelmesi her iki ülkenin çıkarına hizmet etmiştir. Ancak Roosevelt sonrası başkanlığa geçen Truman, Filistin meselesi ve kendinden önceki başkanların meseleye ilişkin uygulamalarına dair bilgisine vakıf değildi bu konuya ilişkin ne tür bir tutum takınıldığı konusunda çevresindeki diplomatlardan ve akademisyenlerden bilgi almış özellikle ABD dışişleri bakanlığı Truman'ı uyararak Yahudilere ileri giden beyanlarla yada taahhütlerde bulunmaması tavsiyesinde bulunmuştur.

İsrail'in kuruluşunun ilanı Harry S. Truman'ın ABD başkanlığı dönemine denk gelmiş olması Harry Truman'ın alacağı kararları kritik seviyeye taşımıştır. Bu bağlamda Truman, İsrail'in Filistin topraklarında bir devlet haline gelmesini desteklemeyi insani yaklaşımları öne sürerek yürütmüştür. Harry S. Truman'ın İsrail'i desteklemesinin ardında Amerikan iç ve dış siyasetinin etkisiyle birlikte ağırlıklı olarak evangelist yaklaşımın etkili olduğunu söylemek mümkündür. İsrail devletinin kuruluşu ve tanınması konusu pek çok ortamda tartışmalara sebep olmuştur. İsrail devletinin tanınması sırasında önemli tartışmalardan biri de 12 Mayıs 1948 de gerçekleşmiştir. ABD başkanı Truman, dışişleri bakanı George Marshall dış işleri bakanlığı müsteşarı Robert Lovett başkan vekili Clark Clifford un katıldığı bir toplantıda Marshall İsrail'in tanınmasına karşı oy vermeyeceğini ifade etmiştir. Truman'ın evengalist anlayışının yanında İsrail'in tanınmasına karşı çıkan Marshall'ın kaygılarının iç siyasete dönük olduğu dönemin kayıtlarında da geçmektedir. Marshall'ın bir kaygısı da petrol üretimi nedeniyle başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerin bozulma ihtimalidir. Marshall'ın kaygılarının bir noktada haklı çıktığı söylenebilir. Çünkü İsrail'in kuruluşunun ilanının ardından bir Arap- İsrail savaşı olmuştur. 14 Mayıs 1948'de İsrail devletinin kuruluşunun ilan edilmesinden saatler sonra başlayan Arap-

¹²⁴Yılmaz, s:56

İsrail savaşı ile birleşmiş milletler tarafından tanımlanan bölümlenme planının son derece dışına çıkılmış ve savaşla birlikte İsrail topraklarını genişletmiştir. İlk Arap İsrail savaşında taraflar Mısır, Suriye, Irak Lübnan Ürdün resmen İsrail'e karşı savaşırken Suudi Arabistan cephede yer almamıştır. 1949 da İsrail'in galibiyetiyle sonuçlanan ve tarihte İsrail'in bağımsızlık savaşı olarak anılan savaş İsrail'in dört bin civarından asker iki bin civarında sivil kaybıyla sonuçlansa da BM'nin planında belirtilen toprağın üçte biri büyüklüğünde daha fazla toprak elde etmeyi başarmıştır. Böylece İsrail hem varlığını fiilen garantilemiş hem topraklarını genişletmiştir. Buna ek olarak Arabistan ile Mısır arasında yaşanan Arap dünyası liderliği çekişmesi gibi sorunların artış göstermesine ayrıca Arap devletlerinin ABD'ye muhalif olmasına sebep olmuştur. ABD'nin İsrail'in kuruluşunda yaptığı ilk savaş katkısı onu tanımak ile sınırlı kalmıştır. Arap İsrail çatışması 1949'da sonuçlanan savaştan sonra bir ateşkes antlaşmasıyla nihayete ermiştir. Belirtelim ki yapılan bu antlaşmalar birer barış antlaşması değil savaşı sonlandıran antlaşmaydı. Bu ateşkes antlaşmasına İsrail'in genişlemesinin anlaşılması için değinmekte fayda var. İlk imza 23 Mart 1949'da Lübnan ve İsrail arasında atılmış bu antlaşmaya göre Lübnan ve Filistin sınırı boyunca İsrail toprak kazanmıştır. İkinci imza Ürdün ile 3 Nisan 1949 yılında atılmıştır. İsrail-Ürdün antlaşmasına göre Ürdün askeri kuvvetleri batı Şeria ve eski şehir olarak belirtilen bölgede yani Doğu Kudüs'te güçlerini tutacaktır. Ancak İsrail Ürdün antlaşmasından önce 23 Mart 1949'da başlayan çatışmalar daha sonra beytullahim'im İsrail'in kontrolü altına girmesine neden olmuştur. Bu noktada BM heyetinin başkanlığını yapan Amerikalı Albay Garisson B. Coverdele'in İsrail lehine baskılarının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. İsrail'in bu genişlemeyle birlikte Suriye ile yaptığı 20 Haziran 1949 tarihli antlaşmada Suriye'nin askerlerini çekmesine silahsız bölgelerin oluşturulmasına neden olmuştur. Ancak İsrail'in ABD'nin de desteğiyle genişlemesini yarattığı rahatsızlık Arap ülkelerin de artarak devam etmiş ve 1967 yılında ikinci savaşın yaşanmasına neden olacak çeşitli çatışmaların yaşanmasını doğurmuştur.¹²⁵

Bu minvalde 1.Arap-İsrail savaşının sonuçlarına bakacak olursak; savaştan en kazançlı çıkan ülke İsrail olmuştur. Ürdün dışındaki diğer Arap ülkelerini hezimete

¹²⁵Özdemir Akbal, "Evangelizmin Gelişim Süreci ve ABD'nin Ortadoğu Politikalarına Etkisi," Engin Akçağ, vd(ed), **Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu** içinde, s:46-47

uğratarak topraklarını genişletmiştir. Ayrıca bu başarısını 1947’de bölgede 650 bin civarında olan Yahudi nüfus 1949 yılı sonunda 758 bine çıkartmayı başararak tamamladığını söyleyebiliriz. Arap ülkelerinin mağlup olması bölgede büyük bir şaşkınlık yaşanmasına ve İsrail’e karşı zafer elde edilmesini onur meselesi olarak görülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda İsrail’in Orta Doğu’da ayrı bir devlet olarak ortaya çıkması ve önemli toprak kazançları günümüze kadar devam edecek Filistin meselesini Orta Doğu politikasının en ciddi meselesi haline getirmiştir. Ayrıca Savaş onunda imzalanan mütareke antlaşmalarından sonra BM genel kurulunun 11 Mayıs 1949 da 37 lehte 12 aleyhte ve İngiltere’nin dâhil olduğu 9 çekimser oyla aldığı karar İsrail BM üyeliğine kabul edilmiştir.¹²⁶Birinci Arap-İsrail savaşı sonrasında mülteciler ve Kudüs meselesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu soruna somut bir çözüm bulunamamıştır.

1967 savaşı İsrail’in genişleme sürecinde önemli bir yer edinmektedir. Altı gün savaşı olarak da bilinen bu savaşta İsrail, Mısır’dan Gazze Şeridi’ni, Suriye’den Golan tepelerini ve Ürdün’den Batı Şeria’nın kontrolünü almıştır. İsrail’in genişlemesi Filistin meselesini daha da içinden çıkılmaz bir hal almasını sağlamıştır. SSCB destekli Suriye ile İsrail’in karşılıklı olarak askerden arındırılmış bölgelere Nisan 1967 itibarıyla asker yağmaları, gerginliği artıran bir neden olmuştur. İsrail Suriye ile bu sorunu yaşarken diğer yandan Mısır ile Süveyş kanalı ve Sina Yarımadası’na ek olarak Akabe Körfezi ve Tiran Boğazı sorunları yaşamaktaydı. Ayrıca Ürdün ile Batı Şeria meselesi bölgenin çatışmaya sürüklenmesine neden olmuştur.¹²⁷İsrail bölge devletleri ile yayılcı politikaları neticesinde çatışma yaşarken ABD, SSCB’nin Bağdat Paketi ile başlayan Arap devletleri ile yakınlaşmasına ve bölgede giderek artan nüfuzuna engel olabilmek amacıyla İsrail’i desteklemekteydi. Nitekim 1967 Mayıs ayında İsrail’in yanında yer alan ABD’nin öncelikli gündeminde Vietnam sorunu vardı. Ayrıca İngiltere ve Fransa’nın da ABD’den bağımsız olarak silahlı desteğini uluslararası şartlar göz önünde bulundurulduğunda İsrail’e vermesi zordu. Buna karşı Sovyetler Birliği, 1955’ten beri Arapların yanındaydı. Onları düzenli bir şekilde silah yardımı yapıyor, askerî eğitim için uzman desteği sağlıyordu. Araplar 1967 savaşı öncesi silah ve teçhizat bakımından

¹²⁶Fahir Armaoğlu, **Filistin meselesi Arap-İsrail Savaşları**, Ankara, İş Bankası yayınları, 1994, s:104-106

¹²⁷Akbal, s:49

İsrail'den üstün konumda gözükiyorlardı. Bu doğrultuda Orta Doğu'daki kuvvetler dengesi, Arapların lehineydi.

Böylelikle Araplara göre 1967 savaşının sebebi; İsrail'i çeviren Arap Devletlerinin topraklarına karşı İsrail tarafından başlatılan "zalim saldırı ve kışkırtma" hareketleriydi. Diğer yandan Araplar savaşın kritik sebeplerinden biri olarak 1948 yılından beri var olan Arap mülteciler meselesini göstermekteydi. Çünkü mülteci meselesi doğrultusunda İsrail tehlikesini topyekûn kaldıracaklarını düşünmekteydiler. İsrail'e göre ise Mülteci problemi çözüme kavuşturulduğundan dolayı ve iddia edilen bir mülteci sorunu yoktu.

Bu bakımdan Enformasyon Servisi tarafından yayımlanan "Arap Mülteciler Meselesi" isimli 29 sayfalık bir kitapçıkta bu sorun "siyasal ve sosyo-iktisadi yönleri olan" bir konu olarak iki kısımda ele alınarak açıklanmıştır. İsrail, ülkesinden göç eden mültecilerin geçen süreç içinde yaşamlarını sürdürdükleri yöreye uyum sağladığı, buradaki insanlarla dinleri ve dillerinin aynı olduğu, gelenek ve medeniyetlerinin birbiriyle örtüştüğü düşüncesine hâkimdi. Böylece sorunun sosyo-iktisadi kısmı herhangi bir müdahale gerçekleştirilme gereği duyulmadan "kendi kendine" çözüme kavuşmuştu. Fakat sorunun siyasi başlığı Arap liderlerinin sorunu gündemde tutarak tartışmaya açık tutması ve bunu İsrail'e karşı bir silah olarak kullanarak gücünü dengelemeye kararlı olmalarından dolayı çözümlenememiştir. Nitekim İsrail, "sağduyunun galip geleceğine" inandığını söyleyerek iddialara karşı çıkmaktaydı. Bunun dışında İsrail'in var olma hakkının gasp edilmeye çalışıldığı 1967 savaşı aslında Orta Doğu'da büyük güçlerin çıkar çatışmalarının bir sonucuydu. İsrail'e göre Sovyetler Birliği'nin "tek taraflı politikası" bu savaşa sebep olmuştu. İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban'ın 19 Haziran 1967 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmaya göre Sovyetler Birliği, 1955 yılından beri Arap Devletlerine, 1000'den fazlası Mısır'a olmak üzere 2000 tank vermişti. 700 modern jet avcı ve bombardıman uçağının yanı sıra yer füzeleri de temin etmişti. 1961'den beri Sovyet silahları, "Mısır'a İsrail'i fethetmek arzusunda" yardımcı olmuşlardı. Sovyetler İsrail'in niyetleri hakkında Arap Hükûmetleri nezdinde "alarm verici ve ateşleyici" raporlar yaymak suretiyle "tahrikçi" bir rol oynamıştı. Sovyetler Birliği'nin bu tavrı Arap kaynaklarında açıkça

anlaşıyordu.¹²⁸1967 savaşı ABD'nin istihbarat desteği sayesinde yeni toprak kazanımlarıyla sonuçlanmıştır.

1967 Savaşı'ndan başlıca hedefleri toprakları işgal eden İsrail'i bu topraklardan silmek olan Arap Devletlerinin, savaş sonrası tek amacı kaybedilen toprakları geri kazanmak olmuştur. Her ne kadar, BM'nin 1967'de alınan 242 sayılı kararınca, ele geçirilen toprakların İsrail devletince planlanmış olsa da, İsrail, bu ve buna ilişkin daha sonraki BM kararlarına uymayacağını belirtmiştir. 1967 savaşının bir diğer sonucu da, İsrail Devleti'nin artık sayıları yaklaşık bir milyona varan bir Filistinli halkı yönetimi altında barındırır hale gelmesi olmuştur. Binlerce Filistinliyi sınırlarından transfer eden İsrail, artık Filistin gerçeğini tamamen ortadan kaldırmaya yönelmiştir.¹²⁹

Diğer taraftan savaş, dengelerin çok ani ve hızlı değiştiği Orta Doğu'da, Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri de etkilemiş, önceden kırılğan bir noktada olan ve sürekli çatışma halinde bulunan Arap ülkeleri artık sorunları çözüme kavuşturmanın önemine ve daha fazla işbirliği yapmak gerektiğinin farkına varmışlardır. 1967 Arap-İsrail Savaşından hemen önce Irak, Suudi Arabistan, Libya, Kuveyt, Cezayir, BAE, Bahreyn, Katar, Abu Dabi, Lübnan ve Suriye'nin temsilcileri toplanmış ve bu toplantıdan sonra Arap Devletlerine karşı saldırgan tavır sergileyen İsrail'e ve ona destek veren ülkelere başta ABD ve İngiltere olmak üzere petrol ambargosu uygulaması kararını almıştır.¹³⁰ Ancak uygulanan ambargo bölge ülkelerini ekonomik bakımdan sıkıntıya düşürdüğü için kaldırılmıştır. Ambargo sırasında üretimini artırarak pazardaki payının artmasını sağladığından dolayı petrolün silah gibi kullanılması bölge ülkelerinden en çok İran'ın işine yaramıştır. Sonuç olarak 1967 Savaşı, İsrail varlığını ortadan kaldırmaya yaramamış hatta İsrail'in tanınmasına ve bir güç olarak büyümesine zemin hazırlamıştır.

Altı gün savaşlarından sonra yapılan Yom Kippur Savaşı'nın önemi büyüktür. 6-25 Ekim 1973 tarihleri arasında gerçekleşen savaş, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı elinde bulunduran İsrail'e karşı Mısır ve Suriye güçlerinin saldırısı ile başlamıştır. Mısır'ın öncülüğünde yapılan saldırı, İsrail'in beklemediği bir anda gerçekleştirildiği

¹²⁸Kenan Olgun, **Türk Basınında Arap-İsrail Savaşı**, s:2333-2335 <http://www.ayk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:10.12.2016)

¹²⁹Bülent Aras, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s:24

¹³⁰Özden Hakan, **Dünden Bugüne Orta Doğu Sorunu**, http://www.avrasyademokrasi.org/dunden_bugune_ortadoğu_hozden.html (Erişim Tarihi:19.01.2017)

için büyük şok yaşamıştır. Çünkü Müslümanlar için kutsal olan Ramazan, Yahudiler için ise kutsal kabul ettikleri bir ay da saldırıya uğramıştı. Bu savaşın diğer Arap-İsrail arasında meydana gelen savaşlardan farklı olmasının ve ayrı bir öneminin bulunmasının nedeni; Önceki savaşlarda amaçlandığı gibi, İsrail'in haritadan silinmesi hedefiyle değil 1967 savaşında kaybedilen ve İsrail güçlerine kaybedilen toprakların geri kazanılması amacının taşınmasıdır. Bir diğer önemi ise 1973 savaşının diğer çatışmalardan ayıran özelliği, savaşı İsrail'in değil, bu defa Mısır ve Suriye'nin, İsrail'in beklemediği bir anda "sürpriz saldırı" ile savaşa başlamasıdır.¹³¹Sürpriz saldırıya İsrail "önleyici saldırı"¹³²ile karşılık vererek Mısır Hava kuvvetlerinin büyük çoğunluğunu etkisiz hale getirmiştir. Suriye'nin Golan Tepelerine düzenlediği saldırıda Ürdün askeri desteğinin olmasına rağmen geri püskürtülmüştür. Bu bağlamda SSCB Suriye'ye Lazkiye limanına yardım göndererek destek olmaya çalışmıştır. SSCB'nin bu hareketi karşısında Akdeniz'de bulunan ABD savaş gemileri teyakkuza geçmiştir. Bu olay küresel güçlerin bölgesel aktörleri aracı kılarak güç düellosunu değiştirerek Ortadoğu'da ABD-SSCB çatışmasına dönüştürme tehlikesini ortaya çıkarmıştır.¹³³Nitekim bu tehlike bertaraf edilerek 1973 tarihinde başlayan savaş; tarafların, Güvenlik Konseyinin 22 Ekim 1973 tarihli 338 sayılı kararını kabulüyle, durdurulmuştur. Bu karar, tarafları ateşkes ve 242 sayılı kararı uygulamaya davet etmektedir. 242 sayılı karar ise İsrail'in 1967 tarihinde ilhak ettiği toprakların iadesini içermektedir. Bu bakımdan bu kararın kabulü Araplara verilmiş bir taviz olarak görülmektedir. Nitekim; İsrail ateşkesin hemen ertesi günü yine çatışmaları başlatmış, bunun üzerine Güvenlik Konseyinin taraflar arasına Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin konulmasına ilişkin 25 Ekim 1973 tarihli 340 sayılı kararı kabul edilmiştir. Dönemin Amerika Dışişleri Bakanı, savaştan sonra bölgede barışı sağlamak adına, İsrail ve Arap ülkeleri arasında mekik diplomasisi uygulamıştır.¹³⁴

Soğuk Savaş dönemi boyunca dünya düzeni ABD ve SSCB olarak iki kutba ayrılması Orta Doğu'daki gelişmelerinin neden ve sonuçlarını etkilemiştir. Bu minvalde Arap-İsrail savaşı soğuk savaş dönemi boyunca Orta Doğu sorunlarında içerisinde uluslararası arenada öncelikli bir konu olarak yerini almıştır. Arap-İsrail mücadelesinin

¹³¹Armaoğlu, s:320

¹³²Önleyici saldırı tabiri 11 Eylül sonrası operasyonları için ABD tarafından dile getirilecektir.

¹³³Akbal, s:50

¹³⁴Sander, s:222

farklı bir boyut kazanmasının nedeni siyasi, ekonomik yönlerinden ziyade dini yönünün ağır basmasından kaynaklanmaktadır. Her üç semavi din içinde kutsal kabul edilen bölgede çıkan sorunlar küresel ve bölgesel güçlerin olaya dini perspektifle bakmaya öncelik vermesini ekonomik çıkarlarından öncelikli hal almasını sağlamıştır. Bu sorun Soğuk Savaş dönemi ile birlikte çözüme kavuşturulamamış Soğuk Savaş sonrası bölgede ABD, dayanak noktası olarak gördüğü İsrail'in çıkarlarını ön planda tutmuş bu da sorunun günümüze kadar büyüyerek gelmesini sağlamıştır. SSCB ise "bekle ve gör" stratejisiyle ABD'nin kaybettiği alanları ilk olarak kazanarak ilerlemeye çalıştığı için Orta Doğu'da ABD ile ters düşen Arap devletlerini yanına çekmeyi başarmıştır. Sonuç olarak ABD ve SSCB güç mücadelesini bölgede çıkarlarına uygun gördükleri bölgesel aktörleri müttefik kabul ederek vermiştir. Nitekim Arap-İsrail savaşında ABD, İsrail'in bölgede var kalma mücadelesinde İsrail'e evengalist yaklaşımla her boyutuyla destek vermesi işbirliği yaptığı ülkelerin SSCB kutbuna geçmesine sebep olmuştur. Nitekim ABD, bölgede İsrail devleti kurulmasını sağlamıştır ancak SSCB'nin bölgedeki gücüne engel olamadığı gibi ilerlemesine de doğrudan olmasa da uyguladığı politikaların yarattığı sonuçlar bakımından yardımcı olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGESİ

1990 sonrası politikaların arka planındaki gelişmelere baktığımız zaman denge politikasının çok eski bir tarihi geçmişi olduğunu görmekteyiz. Soğuk savaş dönemi takip edilen politikalar 1990 sonrası gelişmelerin alt yapısını hazırlamıştır. Bu perspektifte değerlendirdiğimiz vakit devlet yöneticilerin yetenekleri sayesinde denge politikasının mevcudiyetini doğrudan etkilemektedir. Soğuk savaş döneminde özelde Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen savaşların, diplomatik krizlerin arka planındaki çatışmalar güçleri birbirine denk olan devletler bloğu arasında cereyan etmiştir. Bu çatışmaların ana nedeni bölgedeki gücü tamamıyla ele geçirmeye çalışan iki devletin bölgesel aktörler aracılığı ile menfaat çakışmasında galibiyeti elde etmek ve korumak amacıyla olaylar karşısındaki tutumlarını güçler dengesinin işleyişine zarar vermeden yaptıkları değişiklikler ile göstermişlerdir. 1990 sonrası hazırlayan zemindeki gelişmelerde gördüğümüz gibi ne küresel güçler ne de bölgesel güçler denge politikasını sürdürürken kültürel, dini, ideolojik bir ayırım yapmamıştır. Mısır, İsrail, İran, Türkiye, Irak gibi bölgesel aktörlerin coğrafyada varlıklarını garanti altına alabilmek için güçler dengesini değiştirmek niyetiyle yaptıkları çıkışlar karşısında buldukları konumu muhafaza etmekte kararlı olan ABD ve SSCB gibi küresel güçlerin tutumları zaman zaman örtüşmesini sağlamıştır.¹³⁵ Ancak kutup dışı aktörlerin katılımı ile birlikte soğuk savaş dönemine kıyasla politikanın uygulanışı noktasında çıkan ayrışma coğrafyada oyunun tekrar başlatılmasına neden olmuştur.¹³⁶

ABD soğuk savaş dönemi boyunca Ortadoğu petrol kontrolünün SSCB denetimine geçme ihtimaline karşı tedbirli politikalarla takip etmiştir. Eğer kendisi dışında yakın güçte olan bu devlete karşı ekonomik kayıp verirse “*özgür dünyanın*” ekonomisinin dağılmasına neden olabilirdi. Bu bağlamda Soğuk Savaş boyunca gerek jeo-stratejik gerekse ideolojik düzeylerde yaşanan; ABD-SSCB çekişmesi Orta

¹³⁵Tacıbayev Raşid İbrahimioğlu “Çokkutuplu Dünyaya Doğru İlerlerken Uluslararası İlişkilerde Denge Politikası Analizi” **International Journal of Science Culture and Sport** July 2014: Special Issue 1, s:139

¹³⁶Arif Behiç Özcan, “Küresel ve Bölgesel Dinamikler Işığında Ortadoğu’yu Anlamak”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ortadoğu Özel sayısı, Sayı:82, 2016, s:264

Doğu'nun her alanında derinden hissedilmiştir.¹³⁷ Bu bakımdan SSCB'nin dağılması ile birlikte sona eren soğuk savaş dönemi SSCB'nin ardında bıraktığı güç boşluğunu doldurmak isteyen aktörlerin rekabetinin başlamasına ABD kanadının deyişiyile "yenidünya düzeninin" oluşumuna neden olmuş devletlerarası ilişkiler kapsamlı bir şekilde deyişime uğramıştır. SSCB sonrası tek lider olma gücünü eline geçiren ABD karşısında coğrafi konumlarını kullanarak bölgede İsrail'e engel olabilecek askeri ve ekonomik güce sahip olmadığının farkına varan bölge devletleri artık SSCB ve ABD arasında denge unsuru olma özelliğini yitirerek ABD ile iyi ilişkiler kurma, dost olabilmek yoluna girmişlerdir.¹³⁸ Ancak ABD'nin Sovyet sonrası boş kalan bölgeyi müttefik devletlerle paylaşmaktan yana olmayan tek taraflı bakış açısı ve sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme özgüveni bu dönemde güçlenerek sahaya çıkan aktörlerin tepkisini çekmiş yeni bir dünya düzeninin oluşum sürecinde geçmişte çözüme kavuşturulamamış sorunların ve uygulanan politikaların doğurduğu sonuç itibari ile kartların tekrar dağıtılmasına sebep olacak olan körfez krizinin başlamasına neden olmuştur. Nitekim körfez krizi ardında bıraktığı sorular ve sorunlar nedeniyle bölgenin daha da kaotik bir hal alacağını işaret edecektir.

Bu minvalde 1990 itibariyle yeni bir düzene açılan dünyayı Samuel Huntington "çok kutuplu çok duyarlı dünya" olarak tarif ederken Zbigniew Brzezinski ise "kontrolden çıkmış dünya" şeklinde tanım getirmiştir. Soğuk savaş sonrası dünya artık sadece ABD ve SSCB (varisi Rusya) gibi devletlerin çıkarlarını değil aynı zamanda bölgede sivrilmiş ülkelerin çıkarları sonucunda da çatışmaların yaşandığını ve uluslararası meselelerde kısmi olarak ağırlıklarını koyabildiklerini göreceklerdir.¹³⁹ Artık iki kutup arasında iki devletin arzuları neticesinde şekil verilmiş dünyanın, bölgesel aktörlerin ayrı politikalar benimsemeye başlamasıyla çok kutupluluğa doğru yol almaya başladığını bu doğrultu da Ortadoğu'da farklılaşan tabloyu göreceğiz. 1990 sonrası yeni güçlerin ve mevcut nüfuzunu yitiren güçlerin oluşmasıyla birlikte yeni güç

¹³⁷Tuğçe Ersoy Öztürk, "ABD'nin "Yumuşak Güç" Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası", 11.07.2009_ <http://www.tasam.org/tr> (Erişim Tarihi:21.02.2017)

¹³⁸Ibrahimoglu, s:140

¹³⁹Ibrahimoglu, s:140

mücadelelerinin yaşanması güç dengelerinin değişmesine, değişen güç dengeleri de jeopolitik yapının dönüşümüne sebep olmuştur.¹⁴⁰

Ortadoğu siyasi coğrafyası soğuk savaş dönemine göre minimal değişimlerle 1990 sonrasında da devam etmektedir. Siyasi coğrafyadaki bu küçük değişimler devletlerin bireysel olarak gücünün değişmesine engel olmamıştır. Güç dengelerindeki bu keskin değişimler jeopolitik durumdaki farklılaşmayla birlikte bölgede uygulanan politikaların revize edilmesini sağlamıştır.¹⁴¹Bu bakımdan Soğuk savaş döneminde uygulanan politikalar bu dönemdeki politik, ekonomik, askeri ve sosyal yapılara uymayacağı anlaşılmış bu derin belirsizlik jeopolitik alanda boşluk açmıştır. John Foster Dulles deyişiyle “*tarafsızlığın gayri ahlaki*” olarak algılanarak net çizgiler iki ayrı kutba bölünmüş sistemin son bulmasıyla devletlerin dünya politikaları arasında nefes alan jeopolitiğe ilişkin teorik hesaplamaları jeopolitik boşluğu doldurma ihtiyacını karşılama noktasında yetersiz kalmıştır. SSCB’nin dağılmasının ardından coğrafi kısımlara uygun olan teorilerin içeriği tekrar tanımlanmaya başlayarak değişim sürecine girilmiştir. Kalpgah bölgesinin önemli bölümünü kontrolü altında tutan SSCB dağılmış, bağımsızlığını ilan etmiş yeni küçük devletler ortaya çıkmıştır. ABD, Soğuk Savaş mücadelesinin kazananı olarak kabul edilirken, dünyada AB, Japonya, Çin gibi ülkeler yeni güç merkezleri olarak özellikle ekonomide varlıklarını hissettirmeye başlamıştır.¹⁴² Bölgesel güçler bu jeopolitik düzlem içerisine uyum sağlamaya çalışırken uyum sürecinden en çok etkilenen ve değişime uğrayan ülke Türkiye olmuştur. Nitekim 45 yıl gibi uzun bir süre boyunca batı perspektifinde kanat ülke sorumluluğunu üzerine alan Türkiye, Soğuk Savaşın son evresinde özellikle 1990’lı yıllardan itibaren cephe ülkesi konumuna gelmiştir. Yeni bağımsızlıklarına kavuşan ve bu boşlukta kendi özgün politikalarını geliştirmeye çalışan devletler nazarında model olma sorumluluğu altında kendini bulmuş bu durum bölge devletlerine karşı politikalarını daha dikkatli

¹⁴⁰Suat İlhan, **Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları,1993, s:17

¹⁴¹İlhan, s:18

¹⁴²Armağan Kuloğlu, “Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye” **Avrasya Dosyası** Jeopolitik Özel Sayısı,2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s: 7

belirleyerek özellikle alternatif güvenlik politikaları üretme zarurietini içerisine girmesine yol açmıştır.¹⁴³

Bu bağlamda Brzezinski güç odaklarını “*jeostratejik oyuncular*” ve “*jeopolitik mihverler*” şeklinde iki gruba ayırır. Buna göre jeostratejik oyuncular; ABD’nin menfaatlerini etki edebilme yeteneğine ve iradeye sahip olan devletlerdir. Tanıma uyan devletler ise; Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan’dır. Jeopolitik mihverler ise; önemli olarak görülüp tüm dikkatleri üzerlerinde toplamalarının nedeni güç ve odaklanmalarından değil strateji ve nazik konumlarından ve her an saldırıya açık olmalarından kaynaklı jeostratejik oyuncuların bölgedeki çıkarlarına avantaj sağlayabilecek devletler olmalarıdır. Bu tanımlamaya uygun ülkeler ise Ukrayna, Türkiye, Azerbaycan, İran ve Güney Kore’dir. Ancak burada Türkiye ve İran ayrı olarak değerlendirilmektedir. Değerlendirmeye göre iki bölgesel aktör belli sınırlar içerisinde jeostratejik oyuncu olarak etkili olabilirler.¹⁴⁴Bunu üçüncü bölümün ilerleyen konularında daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Soğuk savaş döneminde Batı bloğu içerisinde yerini alan Türkiye, İran, Mısır, Suriye, Irak vb. Ortadoğu ülkeleri bilhassa 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Sovyet sonrası tek süper gücün ABD olduğu düşüncesi yerini ABD dışında Rusya Çin Hindistan gibi güçlerinde uluslararası arenaya, insan kaynakları ve teknolojik gelişmeleri sonucunda çıktıkları görülmüş bu bakımdan Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler uluslararası alanda kendilerinin de var olduklarını hissettirmeye çalışmışlardır. Bu uluslararası değişim küresel ve bölgesel güçlerin çok çeşitli politika geliştirmesi gerekliliğini ve bunu yaparken de jeopolitik kırımlara dikkat edilmesi gerekliliğini görmüşlerdir. Bu bakımdan Körfez krizi ve ardından gelen Irak işgali iki ülke arasındaki mücadele ile siyasi coğrafyaları kendi masalarında belirledikleri bölgeleri önemsemek zorunda kaldıklarını gösterecektir. Böl ve yönet politikasının hüküm sürdüğü Ortadoğu coğrafyasında petrolün ve doğalgazın yarattığı pazar alanları küçük ülkelere olan bağımlılığı artırmış müttefik devlet olmaktan ziyade stratejik ittifakların yapıldığı bir düzleme geçilmiştir. Bu stratejik ortaklıklar bölgedeki gelişmelerin parametresinde kırılmalı bir konuma yerleşmiş ve soğuk savaş sonrasında günümüze kadar meydana

¹⁴³Kuloğlu, *Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye*, s: 6

¹⁴⁴Kuloğlu, *Değişen Jeopolitikte Ortadoğu*, s:8-9

gelen gelişmelerden ilk etkilenen bölge olarak var olduğunu gösterecektir.¹⁴⁵Bu bağlamda Müslüman olmasına rağmen laik yapısı ile birlikte bölge jeopolitiğini kadim geçmişiyle etkileyebilecek konumda bulunan Türkiye özellikle AKP iktidarı döneminde çok kutuplu uluslararası sistemle paralel olarak çok boyutlu dış politika izlemeye çalışırken, İran Nükleer çalışmaları neticesinde batı dünyasını karşısına alarak uzun süre ambargo altında yaşamasına rağmen Şii nüfuzunu genişletme politikasını Rusya'nın da desteğini alarak devam ettirmiştir.

Faruk Sönmezoğlu'nun ifadesiyle Sovyetlerin dağılmasıyla komünizm bir siyasal sistem olarak model olma özelliğini kaybetmiştir. Bu gelişme ezeli rakibi ABD'nin artık komünizm tehlikesi var söylemiyle nüfuz alanını genişletemeyecek gerçeği ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Pek çok sorularla birlikte dağılan SSCB'nin yerine geçen Rusya özellikle 1991-2000 yılları arasında Gorbaçev'in 1985 yılında başlatmış olduğu Glasnost(açıklık, şeffaflık) ve Prestroyke (yeniden yapılanma inşası) politikaları bağlamında hem liberal-demokratik bir yapıya, düzene hem de serbest piyasa ekonomi sistemine uyum sağlayabilmek için süratli bir değişim sürecine girerek eski statüsünü tekrar elde etmeye çalışmıştır.¹⁴⁶Bu iki politikanın başarıya ulaşması Rusya açısından var olma mücadelesi anlamını taşıdığı için Ekonomik kriz içerisinde dönüşüme giren etkin olduğu sahalardan içinde bulunduğu kriz sebebiyle çekilmek zorunda kalan Rusya'nın özellikle Boris Yeltsin döneminde uygulanan batı yanlısı bir başka deyişle batının takdirini kazanma isteği iç politikasını değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. İç politikadaki kaotik gelişmeler Rusya'nın ABD ilerlemesi karşısında herhangi bir karşılık verememesine neden olmuştur. Nitekim Rusya'nın ABD ile iyi ilişkiler kurma girişimi bu süreçte ABD'nin tek süper güç tavrı paralelinde Rusya açısından beklenen karşılığı verememiş bu da ikili ilişkilerin zarar görmesine ve dış politikanın AB merkezli değişimine neden olmuştur.¹⁴⁷

Bu bağlamda değerlendirecek Anıl Çeçen 2001 yılında yayımladığı makalesinde belirttiği gibi *“ABD merkezli tek bir dünya düzenine yönelen süreç*

¹⁴⁵Süleyman Şensoy, “Yükselen değer Türkiye Araştırması Raporu”, MÜSİAD, İstanbul, Yayın Tarihi 25.10.2010

¹⁴⁶Zeynep Dağı, *Rusya'nın Dönüşümü (Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika)*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s:91-102

¹⁴⁷Yaşar Onay, *Rusya ve Değişim*, Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s:110-125

içerisinde ikili değil ancak çoklu bir denge ABD açısından yararlı görülmektedir. Buna göre eski büyük ülkelerin yavaş yavaş dünyanın gündeminde daha etkin olmalarına izin verilirken, yeni yeni bazı büyük ülkelerin ya da siyasal yapıların oluşarak çoklu denge düzenine girmeleri gerekmektedir. Bu hedef doğrultusunda bazı bölgesel oluşumlar ele alınmakta ve yönlendirilmektedir.”¹⁴⁸

Sonuç olarak soru işaretleri ile birlikte sona eren soğuk savaş dönemi cevabı bulunamayan yeni soruların çıkmasına neden olacak yenedünya düzeninin başlamasını sağlamıştır.

3.1.Körfez Savaşı ve Değişen Dengeler

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi 1990 yılına kadar ABD ve SSCB'nin kendilerine göre bölgeye ilişkin politikaları vardı ve bu politikalar bölgedeki varlıklarının teminatını oluşturuyordu. SSCB'nin bölgede iç krizlerden dolayı pasifize olmasıyla birlikte yeni dönemde ABD Ortadoğu politikasını sadece şeklen bir değişime koymuştur. 1990 sonrası devrim öncesinde önemli bir müttefiki olan İran, devrim sonrasında ABD'nin karşısına bölge sahasında nüfuzunu genişletmek isteyen karşıt aktör olarak çıkmıştı. Bu dönemde Irak ve İran'ın kendi çıkarlarını merkeze alan tavırları neticesinde özellikle Clinton döneminde ABD liderlerince bu iki ülkeyi güçsüz bırakma dengesi(balance of weakness) izlenmiştir. Bu ikili çevreleme (dual containment) politikası ABD'nin resmi dış politikası haline gelmiştir. ABD bölgeye daha çok İran ve Irak'a karşı ideolojik olarak yaklaşırken genelde ekonomik çıkarlarını maksimize edecek şekilde ilerlemeye çalışmıştır. Bu ilerleyiş Sovyetler dışında yeni yükselen güçlerin tepkisini çekmişse de kriz sırasında seslerini belirgin çıkarmaktan çekinmişlerdir. Körfez krizini anlatmaya başlamadan önce Körfez Bölgesi tabiriyle anlaşılması gereken yerin neresi olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Coğrafi olarak "Körfez Bölgesi" Basra Körfezi'ne sınırı olan tüm ülkelerin yani İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikler (BAE), Umman, Yemen'in dâhil olduğu bölgeye denilmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁸Anıl Çeçen “ABD süper güç olarak kalabilir mi?” *Avrasya dosyası* Cilt:7 Sayı:1, 2001, s:235

¹⁴⁹Ramazan Kılınç “Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar” *Avrasya Dosyası*, Cilt:6, Sayı: 1, 2000, s:9-11

Körfez kriziyle patlak veren askeri ve baskıcı uygulamaların 1990 sonrası süreçte yalnızca küresel güçlere ait olmadığını bölgesel güçlerin de bu yöndeki tutumları ve jeostratejik konumlarının da verdiği ayrıcalıkla küresel alanda öncelikli hal alabileceğini Irak'ın Kuveyt'i işgali gösterecektir. Nitekim körfez krizi, küresel güçlerin Albay Hausy Scitaklian tarafından "*havada üstünlük sağlayan ve önemli hava gücüne sahip olan millet dünyaya hâkim olur*" açıklamasıyla ileri sürülen Hava ve Deniz Hâkimiyet teorilerinin uygulaması yapılarak¹⁵⁰ "yenidünya düzeninin" kırılma noktasını oluşturmuştur.¹⁵¹ Bu ABD'nin yeni dönemde içine düştüğü teorik belirsizliğin giderilmesini sağlayan gelişme olmuştur. Bu doğrultuda ABD kendi çıkarlarına hizmet ettiği sürece en despotik rejimlerin dahi arkasında durmuştur. Bu bakımdan ABD ya da Rusya nazarında insan haklarının korunduğu hukuki kurallar temeline oturmuş bir devletin olup olmaması değil bölgede kendi çıkarlarını emir telakki eden ülkelerin olması önemlidir. ABD, Kriz öncesi dönemde bölgesel güç olan ve gücünü baskı ve dayatmayla kurmuş olan Saddam yönetimini İran'ı dengelemek amacıyla desteklerken Saddam'ın bölgede ABD çıkarlarının tersine yükselmeye çalışması Nasır'dan sonra boşta kalan liderliği kendi göğüslemek istemesi nedeniyle kriz esnasında takip ettiği politikalarını bölgedeki muhalefeti tamamen yok etmeye çalışmak üzerine oluşturmuştur. Bu bakımdan körfez krizi, Medya üzerinden başlayan ve sonrasında savaşa evrilen krizlerin ilkinin oluşturması açısından önemlidir.¹⁵² Çünkü körfez krizi küresel alanda birinci sıraya oturmuş meselelerin çözülmesini baltalamış, Araplar arasındaki sorunların diplomatik yollardan çözülebileceğine dair inanca sekte vurmuştur.¹⁵³ Körfez bölgesinde başlayan ancak bölgeye ilişkin hayati çıkarları bulunan tüm ülkelere yayılan krizi çözme sorumluluğunu ne AT, ne Japonya ne Çin, ne de SSCB(Rusya) alabilecek gücü kendinde göremiyordu.¹⁵⁴ Bu nedenle ABD yeni dönemin ilk sorununda liderlik koltuğuna oturarak bu sorumluluğu üstlendiğini ifade edebiliriz.

İsteklerinin sadece bir kısmında tarihsel haklı gerekçelere dayanan Irak, Kuveyt'i egemenliği altına almak istemesinin önem atfeden nedenlerinden bir tanesi, her ne kadar o dönemde itiraz etmese de Kuveyt'in 1922 yılında Okayr antlaşması ile

¹⁵⁰Özey, *Ortadoğu'nun Jeopolitik Önemi, Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı*, s:255

¹⁵¹Charles Zorgbibe, *Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği*, İstanbul, İletişim yayınları, 1992, s:87

¹⁵²Kadir Sağlam, *Körfez Savaşı ile Değişen Dengeler*, İstanbul, Elit kitaplar,1999, s:7

¹⁵³Alastair Finlan, *Essential Histories The Gulf War 1991*, Osprey Publishing Ltd. 2003, s:9

¹⁵⁴Sağlam, s:76

İngiltere tarafından sınırları belirlenerek ait olduğu bölgeden ayrılmış yapay bir devlet olarak kabul etmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim ilk girişim 1932 yılında Irak kralı Gazi tarafından gündeme getirilen ve Kuveyt’inde olumlu yaklaştığı birleşme tasarısı İngiltere’nin çıkarlarına ters düştüğü için Kuveyt şeyhine baskı yapılarak söz konusu birleşme engellenmiştir.¹⁵⁵

1963’te General Kasım’ın askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılması batı yanlısı Sovyet karşıtı yeni dönem başlamış ve Kuveyt’in bağımsızlığı tanınarak ekonomik işbirliği artırılmıştır. Ancak 1968’ de Baas’ın tam olarak iktidar kademelerini ele geçirmesiyle Kuveyt üzerindeki iddialar tekrar gündeme gelmiştir.¹⁵⁶ Nitekim Saddam, yapılmış olan hatayı telafi etmek niyetiyle iki ülkenin birleştirilmesi için mevcut konjonktürün uygun olduğunu düşünmüştü. Irak’ın, Bubiyan ve Varba adalarını almak istemesinin birçok nedene dayandığı görülmektedir. Birincisi; bu adalar kara suları ve kıta sahanlığı alanlarındaki petrol yataklarına ulaşmada önemli bir konumdaydı. Diğer bir neden ise; Irak’ın, Körfez’de daha fazla kıyıya sahip olmak istemesiydi. Böylelikle Umr Kasr limanının ağzında bulunan bu adalar sayesinde Irak limanının giriş ve çıkışında kendi denetimini kurmuş olabilecekti.¹⁵⁷ Hatta 1981 yılında Kuveyt’e, bu iki adanın 99 yıllığına Irak’a kiralanmasına karşılık Kuveyt sınırlarının Irak tarafından tanınmasına yönelik teklifte bulunulmuş ama Kuveyt bu teklifi reddederek geri çevirmişti. Bir başka neden ise; OPEC içinde uygulanan petrol fiyatları politikası konusundaki farklı görüşler kulislerde tartışılan bir konu olmaktan çıkarak açık bir şekilde belirtilmeye başlanmıştı buna göre Kuveyt ve BAE ihracat kotalarından daha yüksek üretim kapasitesine sahiplerdi ve mevcut petrol fiyatlarının herhangi bir değişiklik yapılmadan yürürlükte kalmasını istiyordu. Irak ise, kendi üretim kapasitesi içinde daha kazançlı üretim yapabilmek için fiyatların artırılması için baskıda bulunuyordu. Bu amaçla Iraklı yetkililer, üretimlerini azaltmaları ve fiyatların varil başına 18 dolar değil 20 dolardan hesaplanması için Körfez ülkeleri hükümdarlarıyla görüşmeler yapmışlardır. Ancak körfez liderleri böyle bir uygulamaya gitmekte isteksiz davranınca Saddam, 17 Temmuz 1990’da, buna karşı çıkan ülkelerin gereğinden fazla

¹⁵⁵Alain Gresh ve Dominique Vidal, **Ortadoğu Mezopotamya’dan Körfez Savaşına**,(çev: Hamdi Türe), İstanbul, Alan Yayıncılık, s:37

¹⁵⁶Sağlam, s:128

¹⁵⁷Sağlam, s:2

petrol üretimlerinin Irak'a maliyetinin 14 milyar dolar olduğunu ileri sürerek sert eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca Irak, Kuveyt'in kendi topraklarında bilhassa Rumeyla bölgesinde petrol kuyuları açarak Irak'a ait olan petrolü çaldığını ve buna karşılık 2,4 milyar dolar tazminat ödemesi gerektiğini söylemekteydi. Kriz dönemi, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile gerçekleşen kara savaşı sonrasında Kuveyt'i boşaltmasına kadar geçen yaklaşık 7 aylık süreyi (Ağustos 1990 - Şubat 1991) kapsamaktadır. Bu süreçte Irak dünya petrol rezervlerinin %19'dan fazlasına ve 1990 dünya petrol üretiminin ise %7'sine el koyarak Ortadoğu'daki güç dengesini kendi lehine bozmak istiyordu. Ancak bölgede ekonomik çıkarları bulunan ABD ve Batılı ülkelerin petrol güvenliğini tehlikeye sokacak bu cesur girişime onay vermesi mümkün değildi.¹⁵⁸

Ünal Dündoğan'a göre ise Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin nedeni her ne kadar sınır anlaşmazlığı olarak görülse de gerçekteki neden başlattığı ve 8 yıl boyunca süren İran'la olan savaşında elde etmek istediği başarıya ulaşamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü savaş başlarken kullandığı retorik oldukça iddialıydı.¹⁵⁹

Saddam'a göre küresel güçler bu coğrafyayı sömürüyor üstelik bunun zararını yine bu coğrafyanın insanı çekiyordu. Bu nedenle bölgede İngiltere, ABD, Rusya, Çin, Fransa gibi devletler değil kendi sözünün geçmesini sağlayarak¹⁶⁰ Arap milliyetçiliğine dayanan Arap birliğini kurmak¹⁶¹ hayaliyle bu coğrafyanın nimetlerini kendi kontrolü altında toplamaya çalışmıştır.

OPEC'te alınan kararlara rağmen Kuveyt özellikle Ramallah'ta petrol çıkarmaya devam ediyordu bu Irak kanadında ekonomik savaşın ilan edilmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim petrol üretimindeki bu artış İran ile savaştan dolayı kriz içerisinde bulunana Irak'ın ekonomisine %90 oranında zarar vermiştir. Liderlik söyleminde olan Saddam Hüseyin tarafından bu umursamaz kalkışma kabul edilebilir değildi nitekim bunu "Sovyet Musevilerinin İsrail'e göç etmelerine yardım eden Washington değil midir? İran ile Irak arasındaki çatışma bitmiş olmasına rağmen gemilerini körfezde kol

¹⁵⁸Mehmet Öztürk, "11 Sürecinde ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", **Akademik Bakış**, s:4-32

¹⁵⁹Ünal Dündoğan, **İran ve Ortadoğu**, Ankara, Adres yayınları, 2010, s:404

¹⁶⁰Zorgbibe, s:87

¹⁶¹Mithat Atabay **Son Yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu**, İstanbul, Paradigma Akademi, 2016, s:181

gezdirmeyi sürdüren Amerika değil midir? Böylece körfezdeki petrol üzerinde en büyük etkiye sahip olacak ülke süper güç olarak üstünlüğünü sağlamlaştıracak hiç kimse onunla yarışamayacaktı. Bu da göstermektedir ki eğer körfezdeki insanlar daha da ötesinde tüm Arap dünyası uyanık olmazsa bu bölge birleşik devletlerin görüşleri doğrultusunda yönelecektir. Örneğin petrol fiyatları başkalarının çıkarları dikkate alınmasınz Amerika çıkarları doğrultusunda belirlenecektir.” Saddam’ın verdiği mesaj Arap dünyasının kaderi ABD’nin değil Irak’ın egemenliğinde olması gerekmektedir.” İyi Arapların yanında, ABD’nin belirleyici öge olduğu ve diğerlerinin tabi olmaktan başka seçimleri olamadığını süren kalleşlerin ve pısrıkların yeri yoktur.” diyerek bunu açıkça belirtmiştir. Saddam’ın yapmış olduğu konuşma, konuşmayı kişisel algılayan Mübarek’in büyük bir kızgınlıkla toplantıyı terk etmesine neden olmuştur. Ancak bölgede giderek içinden çıkılmaz hal alan bu sorunun etkilerinden toplantıyı terk ederek kurtulmak mümkün değildi. Nitekim Yemen hükümdarının aracılığı ile tekrar bir toplantı gerçekleştirildi ancak Saddam Hüseyin’in “Kuveyt ve Suudi Arabistan’dan aldığı 30 milyar silmezlerse mukabele önlemler alacağını” söylemesi kopma eşliğinde olan ilişkileri dönülmez bir yola sevk etmiştir.¹⁶²

Bu tartışmalar gölgesinde Arap başkentleri Irak ekonomisinin durumuyla ilgili Ortadoğu’nun önde gelen bankacılarından biri tarafından hazırlanmış gizli rapordan haberdar olmuşlardır. 1990 öncesine oranla Irak’ın ciddi ekonomik sıkıntı içinde olduğunu faizlerini dahi ödeyemeyecek devasa borç birikiminin içinde olduğunu belirterek raporun sonunda “Saddam Hüseyin milli durumunu tümüyle farkındadır Irak içinde kaç seçeneği var? Pek fazla değil ama Kuveyt var onun işsiz kalan ordusunu birkaç km ötesinde Şattül Arap da duruyor Irak’ın körfezdeki açık sulara bir çıkış kapısına ihtiyacı var” şeklindeki ifadeler ile Saddam Hüseyin’in eleştiri düzeyindeki söylemelerinin arkasındaki nedeni ve bunun doğuracağı krizi önceden belirtmiştir.¹⁶³

Nitekim Ürdün kralı 1968 savaşından önceki gelişmelere benzeyen bir gerilimin yükseldiğinin farkındalığıyla arabuluculuk yapmış ancak Kuveyt emirinin Irak Kuveyt egemenliğini resmen tanımadıkça herhangi müzakerede olmayacağını söylemesiyle Saddam birliklerin Kuveyt sınırına konuşlanması için emir

¹⁶²Pierre Salinger, Eric Laurent **Körfez Savaşı Gizli Dosya** (çev:Erden Akbulut) İstanbul, E Yayınları, 1991, s:13-14

¹⁶³Salinger ve Laurent, s:15-16

vermiştir.¹⁶⁴Bunu öngören Kuveytli lider Ürdün'e ziyaret gerçekleştirmiş ve orada "Saddam Hüseyin yalnızca talep ettiği ve çıkış kapısı sağlayacak olan iki adayı istemiyor bütün Kuveyt'i istiyor" diyerek Irak'ın iyi niyetle yaklaşmadığını ifade etmiştir.¹⁶⁵

2 Nisanda bir radyo konuşmasında ordu kadrolarına söylev veren Saddam Hüseyin kimyasal silahları tamamlayan araştırmacıların elde ettikleri sonuçları hatırlatarak "İsrail Allah tarafından Irak'a karşı herhangi bir şeyle karşılaşırsa öyle bir şey yaparız ki bizi atom bombasıyla tehdit edenlerin işini kimyasal silahla bitireceğiz" tehdidinde bulunmuştur. ABD'nin bölgeye ilişkin dış politikasının kırmızı çizgisini oluşturan İsrail'in güvenliğine doğrudan sarf edilen bu tehdit karşısında telaşlanarak bu tür tehditlere izin vermeyeceğini belirtmiştir. Buna mukabil Irak'a karşı bir yaptırım paketi hazırlanmıştır. Karara bağlanan yaptırıma ilişkin maddeler;

- ✓ Export- İmport banktan Irak'a ucuz kredi verilmesini reddetmek
- ✓ Bağdat'ın Amerikan buğdayı almasını finanse eden mekanizmalar bütünü olan credit commodity programın reddedilmesi
- ✓ Askeri alanda kullanılma potansiyeli taşıyan malzemelerin Irak tarafından ithalinin yasaklanması

Şeklinde olmuştur. Fakat Beyaz Saray yaptırım fikrinin doğru olduğunu ancak böyle bir şey için henüz erken olduğunu düşünerek yürürlüğe koymamıştır.¹⁶⁶ ABD günden güne büyüyen kriz karşısında henüz bir tercih yapmamıştı ve önünde seçebileceği iki tercih bulunuyordu buna göre ya stratejik amaçlı Kuveyt'in boşaltılmasını sağlayacak ya da Bağdat yönetimini sonlandırmak için Saddam Hüseyin'i topyekûn kaldıracaktı. ABD Saddam yönetimini artık bölgede kalmasını istemiyordu ve bu minvalde politika benimseyecekti buna karşı SSCB Irak'ın Kuveyt'i işgalini doğru bulmuyordu ancak ABD bunu fırsata çevirerek bölgede hegemonya kurmak istemesinden de oldukça rahatsızdı ABD ise her ne kadar SSCB'nin iç meselelerle meşgul olduğunu Ortadoğu meseleleriyle ilgilenebilecek durumda olmadığını bilse de ezeli rakibinin bölgedeki siyasi varlığının etkisinin devam ettiğinin bilincindeydi ve

¹⁶⁴Salinger ve Laurent, s:16-17

¹⁶⁵Salinger ve Laurent, s:18

¹⁶⁶Salinger ve Laurent, s:27-29

kuracağı hegemonya rakibinin istikrarına darbe indirerek kendi lehinde petrolü güvence altına almış olacaktı.¹⁶⁷Nitekim 16 Temmuzda Arap birliği toplantısında bir memorandum sunan Irak;

- ✓ Kuveyt Irak'ın güneyinde bulunan ancak Kuveyt sınırları içinde olan Rumeyla bölgesinde 1980 yılından itibaren petrol çıkartmaktadır bu sebeple Irak'ı 2.4 milyar dolar zarara sokmuştur.
- ✓ Kuveyt Irak'ın “vahşi emperyalist ve Siyonist kampanyası” ve mali sıkıntılar içerisinde olduğu sırada Irak'a zarar veren bir petrol politikası yürütmektedir.
- ✓ Irak, sekiz yıl boyunca İran ile bu ülkelerin de çıkarları için savaştığından dolayı Irak'ın bazı körfez ülkelerine başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olan en az 30 milyar dolarlık borcu silinmelidir.
- ✓ Irak Kuveyt sınırları yeniden belirlenmelidir.

Şeklinde isteklerde bulunmuştur bunun üzerine 28 ağustos sabahında Bağdat'ta bir araya gelen 21 Arap devletinin kral ve başkanı kabul ettirilen senaryoya dair bilmedikleri şey bildiklerine kıyasla epey fazlaydı Yahudi göçünü tartışmak için toplanılan toplantı Saddam'ın gizli toplantı yapılması teklifinin kabul edilmesiyle seyrini değiştirdi. Görüşmeye Saddam Hüseyin'in konuşması damga vurmuştur. Nitekim bölgesel rakiplerinin pek hoşlanmadığı bu konuşmada Saddam daha önce belirttiği eleştirileri bir kez daha dile getirerek; *“Çok fazla petrol çıkarıyorlar ve böylelikle kurların çok düşük bir düzeyde kalmasını katkıda bulunuyorlar varil fiyatındaki her bir dolarlık düşüş Irak'ın yılda 1 milyar dolar kaybettiriyor bu ülkeme karşı sürdürdüğünüz gerçek bir ekonomik savaş demektir.”* *“bize karşı en olumlu tavrı takınmış olan Arap emirliklerine teşekkür ederim. Ancak sizi uyarmak isterim ki savaş sırasında İran'a gitmek üzere Dubai'den yüklenen silah ve askeri malzeme kargolarını unutmadım ve bir gün gelecek bütün bunların hesabı sorulacaktır. OPEC'in Mart ayına kadar belirlediği kotalarda Kuveyt'in günde 1.5 milyon varillik bir üretimi aşmaması öngörülmüştü oysa Kuveyt her gün 2.1 milyon varil çıkarmaktan vazgeçmedi bu bizim zararımızdır Irak 1980'deki İran savaşı öncesi durumuna dönmek istiyor bugün için savaş sırasında Kuveyt Arap emirlikleri ve Suudi Arabistan tarafından bize*

¹⁶⁷Zorgbibe, s:98

verilmiş olan 30 milyar dolarlık borcun silinmesinin yanı sıra acilen 10 milyar dolara daha ihtiyacımız var. Bir saldırı yalnızca tanklar toplar ve savaş gemileri ile yapılmaz aşırı petrol üretimi bir halkı köleleştirmek için ekonomik baskı yapmak ya da zarar vermek gibi daha sinsî ve kurnaz biçimlere de bürünebilir.” Bu konuşmaya rağmen hedefteki, Ortadoğu’nun İsviçre’si olarak anılmaktan hoşlanan Kuveyt Irak’ın “devlet haline dönmüş petrol” kuyusu tanımlamalarını hafife almaktan vazgeçmiş değildi.¹⁶⁸

Saddam Hüseyin Irak devriminin yıl döneminde yaptığı konuşmasında “eğer kelimeler bizi korumada başarısız kalırsa işleri yoluna koymak haklarımızın tanınmasını sağlamak için bir eyleme girişmekten başka seçeneğimiz kalmaz” demiştir.¹⁶⁹ Aynı gün Saddam, birliklerin sınıra ilerlemesi emrini vermiştir.

24 Temmuzda CIA genel merkezine iki Irak tümeninin üslerini terk ederek sınıra konumlandığı istihbaratı gelince aynı gün mübarek arabulucu rolü ile Bağdat’a geldi. Saddam Hüseyin ile Mübarek arasında yaşananlardan ötürü uyuma bakılacak olursa arabulucu olarak bir başka isim seçilemez miydi? sorusu gündeme gelmektedir. Nitekim müzakerelerde meydana gelen tartışmalar başrolünü bu iki lider paylaşmıştı. Görüşme sırasında Saddam meslektaşına karşı; “Irak ile Kuveyt arasındaki görüşmeler devam ettiği sürece kuvvet kullanmayacağım bütün müzakere olanaklarını tüketmeden işe kuvvet karıştırmayacağım ama mübarek kardeş bunu Kuveytlilere söyleme onlara umut verme bu onları inatlaştırır.” Sözlerinin akabinde sona eren görüşmenin hemen ardından Mübarek Kuveyt’e uçarak Emir’e Irak liderinin sözlerini aktarmıştır. Ancak önemli olan, olayların seyrini değiştirebilecek “Müzakereler devam ettiği sürece” cümlesini atlayarak, Saddam Hüseyin’in birlik göndermeyeceğini ve Kuveyt’e saldırmayı düşünmediği mesajını iletmiştir. Aynı eksik mesajı ABD’ye de iletmiştir.¹⁷⁰

ABD uzun yıllardır iki nedenle Ortadoğu’daki despot rejimlere hoşgörüyle bakmış hatta bu rejimler karşısında boyun eğmiştir. Bunlardan birincisi istikrarı korumak ikincisi Arap dünyasındaki devrimci eğilimlere karşı hassasiyet göstermek suretiyle ABD’nin antiemperyalist olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu yaklaşım sonucunda ABD’nin Ortadoğu politikası baskıcı istikrarı tehdit eden ve Amerikan

¹⁶⁸Salinger ve Laurent, s:36-37

¹⁶⁹Salinger ve Laurent, s:44

¹⁷⁰Salinger ve Lauretn, s:47

karşıtı Baas despotizmine göz yummuştur.¹⁷¹ Bölgede İran ile iyi ilişkiler kuran ABD devrim sonrasında güç dengesinde Sovyet lehine bir değişim karşısında ise bir şey yapamamıştır.¹⁷² Ancak Soğuk savaşın sonuna doğru ABD, İran ve SSCB'nin yayılcı politikasına karşı uyguladığı bu politika sayesinde bölgede ağırlığını hissettirmeye devam etmiştir.¹⁷³ Bu sayede ABD körfez krizi öncesinde Irak ile en iyi dönemini yaşamıştır. 1989'da ABD, Irak ihracatının 19.2 kadar pay sahibiydi. Ülkeye yılda 1 milyar dolarında buğday ihraç ediyordu ve buna mukabil 400 bin varil petrol ithali yapıyordu. Bunun yanında Irakta önemli ihaleleri ABD şirketleri almıştı.¹⁷⁴ Ancak meydana gelen gelişmeler neticesinde ABD'nin körfez politikası Henry Kissinger göre "eğer OPEC ülkeleri endüstrileşmiş devletleri onların soluklarını kesmekle tehdit ederlerse Ortadoğu'da askeri müdahale olabileceği" şeklinde beyanıyla küresel güçlerin herhangi bir kontrolsüz değişime izin vermeyeceğinin sinyalini söylesel bazda belirtmiştir. Nitekim Nixon yönetiminin bir üst düzey görevlisinin 1976 yılında Harpers dergisinde Ignotus takma adıyla "barışçıl yolla her türlü fiyat indirilmesi girişiminin başarısızlığa uğrayacağını ve OPEC'e karşı bir yatıştırma politikasının kapitalist dünyanın yoksullaşmasına yol açacağını" ileri sürerek ABD'nin tercihinin müdahale yönünde olması gerektiği şeklinde sonuca vararak Kissinger düşüncesini desteklemiştir.¹⁷⁵ Daha önceden belirtilmiş olan görüşler ışığında ABD'nin körfez politikasını dört başlık altında değerlendirebiliriz;

- ✓ Körfez bölgesindeki istikrarı ve güveni oluşturabilmek için İran ve Suudi Arabistan arasındaki işbirliğinin artırılmasını teşvik etmek
- ✓ ABD'nin Körfezde konumlandığı bir miktar deniz gücünü olası muhalefetin tepkilerine rağmen muhafaza etmek
- ✓ ABD'nin körfezdeki diplomatik temsilcilerine teknik yardımlarını artırma

¹⁷¹Tuncay Ökan, **Bush ve Saddam'ın Gölgesinde Entrikalar Savaşı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003, s:320-322

¹⁷²Sağlam, s:100

¹⁷³Sağlam, s:103

¹⁷⁴Heykel, s:287

¹⁷⁵Zorgbibe, s:96

- ✓ Zayıf durumdaki körfez ülkelerinin desteklenerek nüfuz alanını genişletmek¹⁷⁶

Bu bağlamda 25 Temmuz da Saddam ABD büyükelçi April Glaspie görüşmesi ABD politikaları ile Saddam'ın amaçlarının ayrıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu görüşmede Saddam Hüseyin; petrol fiyatlarını düşürülmesi tam anlamıyla Irak'a savaş açmak demek olduğunu askeri savaş halkları dökerek öldürür ekonomik savaş ise daha iyi olabilecek bir yaşamdan yoksun bırakılarak olduğunu, Kuveyt Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan Irak'ı bitirme noktasında politikada başı çektiğini, ABD'nin açıklamaları ise bu ülkeleri cesaretlendirdiğini belirterek Hiç kimsenin tehditlerini kabul etmiyoruz çünkü biz hiç kimseyi tehdit etmiyoruz Araplar arasındaki soruna ABD karışmamalıdır. Iraklılar talep ettiği bütün hakları birer birer kazanacaktır belki bunu hemen ya da bir ay bir yıl içinde başaramayacağız ama mutlaka başaracağız şeklinde kararlı bir konuşma yapmıştır.¹⁷⁷ Ardından ekleme yaparak Arap İsrail savaşında farklı taraflarda olsak da bu ABD ile düşman olduğumuzu göstermez ABD'nin bölgedeki çıkarlarını anlıyoruz bu doğrultuda Irak'a hedef alanları destekleyerek olmamalı ABD petrol güvenliğini istiyor biz bunu hesaba katarak ilerliyoruz ancak ABD bizi de anlamalı eğer baskı yapmaya devam ederseniz biz de karşılık veririz.¹⁷⁸ Biz savaş istemiyoruz çünkü deneyimlerimizle savaşın ne anlama geldiğini biliyoruz ancak bizi gerektiği gibi yaşamak ve halkınıza aklı başında bir yaşam düzeyi sağlamak için savaşı tek çözüm olarak görmeyi zorlamayın. Birleşik devletin nükleer silaha sahip olduklarını biliyoruz ama bizde özgür insanlar olarak yaşamaya ya da son ferdimize kadar ölmeye kararlıyız. Şeklinde konuşmasını büyükelçiden John Kely'e bir mesaj olarak iletmesini istemiştir.¹⁷⁹ Glaspie ise burada hükümet adına konuşamayacağını Irak konusunda ekonomik yaptırımlar uygulayabilecek olmalarına rağmen bunu yapmadıklarını Iraklılarla iyi ilişkiler kurmak için başkanda talimat aldığını Bush'un zeki biri olduğunu ekonomik olarak yaptırımlara kalkışmayacaklarını ama Iraklılarında abartılı petrol fiyatı istememelerini 25 dolar

¹⁷⁶Sağlam, s:99

¹⁷⁷Salinger ve Laurent, s:50-51

¹⁷⁸Salinger ve Laurent, s:52

¹⁷⁹Salinger ve Laurent, s:53

uygun olduğunu söyleyerek ABD'nin Irak'ın Kuveyt ile olan probleminde herhangi bir kanaat belirtmediklerini ifade etmiştir.¹⁸⁰

31 Temmuzda Irak ve Kuveyt heyetleri Cidde'de bir araya gelerek petrol sınır ve parasal konularda anlaşmazlıkları görüşmüşlerdir. Fakat her iki tarafta taviz vermeyince anlaşma sağlanamamıştır. Son söz alan Kuveyt prensi Saddam Hüseyin'in yardımcısı İzzet İbrahim'e "bizi tehdit etmeyin (...)Kuveyt'in çok güçlü dostları vardır bizimde müttefiklerimiz var bize borçlu olduğunuz paranın tümünü ödemek zorunda kalacaksınız" demesiyle görüşmeler kesilmiştir. Ardından İzzet İbrahim görüşmeyi Saddam Hüseyin'e anlatmış bunun üzerine Saddam Hüseyin devrim konseyini toplayarak konsey üyelerine Kuveyt'i işgal kararını vermiştir.¹⁸¹

Fransa ve İngiltere'nin Süveyş'i alma girişimlerinin yarattığı etki, İsrail'in bölgede hızla ilerleyişi karşısında alınan yenilgi henüz çok taze iken hem bölge güçlerin hem de küresel güçlerin hiç beklemediği anda gerçekleşen işgal herkesi şaşırtmıştır. Öyle ki bu beklenilmeyen gelişme öncesinde ABD büyükelçisi tırmanışa geçmiş olan diplomatik söylem krizinde yokluğunda herhangi bir aksi olay yaşanmaz kanısıyla işgalden sadece iki gün önce tatile çıkmıştı. Ayrıca işgale uğrayan Kuveyt halkının bir bölümü yurt dışında olması nedeniyle bir gün içinde ellerindeki parayı kullanamaz hale gelerek ülkelerine geri dönme gücünü dahi yitirmişlerdi.¹⁸²

Hızlı tırmanmış olan bu kriz ve tüm coğrafyanın dâhil edildiği karmaşa karşısında Kaddafi Bağdat ile Washington arasında gizli bir ittifak içinde olduklarını teorisini gündeme getirmişti. 19 Ağustos'ta Cezayir devlet başkanı Şadli bin Cedid ile görüşürken şöyle demiştir; "Ben öyle hissediyorum ki bütün bunlar düzmecedir. Komplodur." "Kaddafi ABD'nin her zaman Ortadoğu'da bir askeri üs aradığını ve İran devriminden sonra körfezdeki petrol alanlarının tehlikeye girdiği kuşkusuna kapıldığını" belirtmiştir.¹⁸³ 6 Ağustos'ta Iraklılar Kuveyt'teki yabancıları tutukladı bunun üzerine BM 661 sayılı kararı çıkardı. 7 Ağustos'ta Saddam "Kuveyt'e müdahaleyi sömürgeci güçlerin paylaşımına son vermek için yaptığını" açıklamış 8

¹⁸⁰Salinger ve Laurent, s:56,58

¹⁸¹Salinger ve Laurent, s:63-65

¹⁸²Heykel, s:19-20

¹⁸³Heykel, s:53

Ağustos'ta Kuveyt'in ilhak edildiğini Irak'ın 19. vilayeti olduğunu resmen ilan etmiştir. 10 Ağustos'ta Saddam Hüseyin Mekke'de bulunan yabancı askerleri bahane ederek "Mekke'yi ve peygamberimizin Medine'deki mezarını kurtarın" sözleriyle kutsal savaş çağrısı yapmıştır ancak bu çağrı fazla yankı uyandırmamıştır. Aynı gün Kahire'de toplanan 12 Arap devleti Suudi Arabistan'a Arap gücü yollamayı kabul etmiştir. Yalnız FKÖ Libya karşı çıkmış Cezayir ve Yemen oy kullanmamıştır. Sudan ve Moritanya alınan kararlara çekince koymuştur. Tunus toplantıya katılmadığı için oy kullanmamıştır. Petrol üretiminin %10 una sahip olan Irak Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte diğer %10 'a da sahip olacaktı bu pastadaki büyük diliminin el değiştirmesi kararlar alınarak çekincelerini belirten bölgesel güçlere rağmen küresel güçleri ayağa kaldırmıştır.¹⁸⁴ İşgal sırasında ABD Kuveyt savunma bakanına koruyucu bir askeri birlik göndermeyi teklif etmişti ancak Kuveytliiler işgali hızlandırır gerekçesiyle olumsuz cevap vermiştir.¹⁸⁵ Bölgede meydana gelen belirsizlikte ABD ne cevap verecekti Kaddafi'ye göre: "ABD yangına kürek çekmişti." Saddam'ın ilerleyişine karşı ABD tehditte bulunmuştu ancak bu sefer askeri hareket tehdidi sözde kalmayacaktı. Bush'un Saddam için "o hiçbir zaman kullanmayacağı silahlara sahip olmamıştır." Bu durum İsrail'in güvenliğini tehlikeye düşmesi için yeterli bir sebepti. İşgal sırasında ilk olarak SSCB'nin tutumunu öğrenmek isteyen ABD bir dizi görüşmeler gerçekleştirdi. Sovyet Rusya açısından Irak'ın ve körfez bölgesinin ayrı önemi vardı. Çünkü Irak kendine en yakın Arap devleti olması aynı zamanda içinde Arap olmayan nüfusu barındırmasıyla Marksist örgüt olan Irak komünist partisinin varlığı 1973 yılında petrol fiyatların artmasıyla ekonomik açıdan refaha ulaşan Irak'ın Sovyet malları için önemli bir Pazar olması nedeniyle stratejik bir bölgeydi.¹⁸⁶ Ancak Gorbaçov ile birlikte gelen yeni sistemle Rusya'nın Ortadoğu politikasındaki öncelikleri kaotik bir dönemde arka plana bir başka deyişle ABD gölgesine bırakılmıştır. 5 Eylül Irak'ın Moskova Irak işgal neticesiyle tek kalacağı gerçeğiyle bölgede FKÖ nitelemesiyle kirli hesapları olduğunu düşünen ABD ye karşı Rusya'nın desteğini alabilir miyiz umuduyla Irak dışişleri bakanı Tarık Aziz 5 Eylülde Moskova'ya giderek yaptığı görüşmede Rusya'nın desteğini yanına çekme umuduna dair bütün düşünceler bir nevi suya düşmüş oldu. Bu görüşme

¹⁸⁴Yılmaz Kalkan **Bir Ortadoğu Gerçeği Irak ve Saddam Hüseyin**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1991, s:92

¹⁸⁵Gresh, s:8-10,122-123

¹⁸⁶Nazım Cafersoy "Rusya'nın Ortadoğu Politikasında Irak", ASAM, s:154

sonrasında Tarık Aziz en azından üstü kapalı bir şekilde destek alabiliriz diye düşünse de lider Gorbaçov “yeni düşünceyi” açıklamakla başlayarak yapılan işgallerin “buna ters düştüğünü biz kabul ediyoruz ki sizde kabul etmelisiniz Amerika’nın Ortadoğu’da hayati çıkarları vardır Moskova ise bu çıkarların neler olduğunu biliyor ve ABD’nin tehlikeye girmesi halinde güç kullanacağını da biliyordu” şeklinde açık ve net konuşmuştur. Gorbaçov’un “Amerikalılar size saldıracaktır ve kimse yanınızda yer almayacaktır” deyişine cevaben Tarık Aziz “sizin yanımızda hiç olmazsa ahlaken yer alacağınızı düşünmek istiyoruz” deyince Gorbaçov “sizin yaptığımız bir tecavüzdür ve biz sizi hiçbir şekilde destekleyemeyiz ve desteklemeyeceğiz sizi destekleyebiliriz ancak tamamen geri çekilmeniz şartıyla.¹⁸⁷ Nitekim 9 Eylül günü ABD-Rusya arasında yapılan mini zirvede Gorbaçov görüşme sonrası yaptığı açıklamada ABD politikalarının çakışmadığını daha öncesinde belirtmiş olsa da “Amerikalılar çarpışmaya hazır olduklarını ne olursa olsun savaşıyorlar bize söylediler biz onların bu tutumunu anlıyoruz” diyerek aslında Bush yönetiminin her ne kadar Rusya’nın içinde düştüğü istikrarsız bir düzen içerisinde olsa da askeri olarak karşı bir duruş sergiler mi ihtimaline karşı almak istediği net cevabı bu görüşmede Rus halkına bir daha askerlerine dışarı göndermeyeceği konusunda söz veren Moskova açık bir ifadeyle vermiştir.¹⁸⁸

Yaşanan bu süreç içerisinde aslında Rusya içinde bulunduğu zor dönemde ve dışarıdaki güç mücadelesinden yorulmuş olacak ki bölge devletlerin yardım isteklerine kendini iyileştirene kadar sessiz kalmıştır. Körfez savaşında 1991’in 17 Ocağına kadar geçen sürede minimax bir strateji izlemiştir. Bu politika sayesinde bir yandan ABD ile iyi ilişkiler kurarken bir yandan da Körfez ve KİK ile bağlarının gelişmesini hızlandırmayı diğer yandan Irak üzerindeki etkisini artırmayı sağlamıştır. Bu doğrultuda BMGK’nın aldığı kararları onaylamış silah ve ambargoya katılmış Kuveyt ailesi yöneticisini meşru ilan etmiş ancak diğer yandan da sorunun barışçıl yollarla çözmeye çalışmıştır. Bu minimax strateji sayesinde hem yardım alma imkânı hem de Iraktaki ideolojik destekçilerini yalnız bırakmamış olmuştur. Savaş sürecinde ABD yanında olduğunu belirterek Arap ülkelerinden yardım alma imkânını elde etmiş sorunun

¹⁸⁷Heykel, s:22

¹⁸⁸Heykel, s:21

barışçıl kanadında yerini alarak da savaş sonrası Irak ile ilişkilerinin zeminini kurmuştur.¹⁸⁹

Ancak ABD ve batının Körfez bölgesinde güçlenmesi ve bölge ülkeleri güçlendirmesi Sovyetlerin güvenliğini tehdit edebilecek bir gücün ortaya çıkmasını sağlayabilirdi. Çünkü körfez bölgesi Sovyetlerin arka bahçesi konumundadır. Dünya petrol fiyatlarını yüksek tutulması ve petrol sevkinin güvenli bir şekilde yapılması Sovyetlerin kendi çıkarlarına uygun düşmekteydi. Sovyetlerin körfez politikası bir nevi ABD'nin politikalarına karşı çıkmak şeklinde gelişme göstermiş ve bölgede güç dengesinin korunmasına yönelik olmuştur ancak Gorbaçov dönemiyle itibaren bu güç mücadelesinde yorgun düşen Sovyetler körfezde beklemeyi tercih etmiştir. Körfezde meydana gelen bu gelişme aslında Sovyet'i doğrudan etkileyecekti nitekim sıcak sulara ulaşmak körfez bölgesinde denetimi sağlamak için önemliydi. Sovyetleri %57.6 milyon Müslümanlar ülkenin %20 sini oluşturuyordu buradaki gelişmeler kendi bölgesinin de hareketlenmesine neden olabilirdi. ABD'nin politikalarına rağmen SSCB'nin ideolojisini kendi ulusal güvenliklerini tehlike arz ettiği düşüncesi halen varlığını koruduğu için ABD'ye karşı durmamış ancak bölge ülkeleri ABD'ye karşı bir koz olarak bu ülke ile ilişkilerini bir kenarda bekletmişlerdi.¹⁹⁰Gorbaçov'a göre "artık müttefik ve ortaklarını seçmede ideolojik dogmaların yükünden kurtulmuş olan Sovyet birliği yakın doğunun tüm ülkeleriyle ilişkiye hazırdır" Rusya güç dengesine değil çıkar dengesine dayalı ilişkiler kurmak istiyordu bunun en etkili yeri körfezdi.¹⁹¹ Bush'a göre bazı "ayrılıklar olsa da işbirliğimiz mükemmel bir şekilde devam etmektedir." Diyordu Gorbaçov ise "Irak'ın Kuveyt işgali kabul edilemezdi kaldı ki bu işgal Sovyetlerin verdiği silahlarla yapılmıştı.¹⁹²Sovyet Rusya'nın asıl niyeti verdiği destek sayesinde hızla bozulan ekonomi için yardım alabilirdi yoksa Gorbaçov'un perestroykası başarısızlığa uğrama ihtimali yüksekti. Körfez krizi bloklar arası savaşın çıkma ihtimalini gündeme getirirse de Gorbaçov "dünyanın bu önemli stratejik konumunda bulunan bölgesinde çıkan olayların Doğu-Batı çekişmesini tekrar gündeme getireceğini

¹⁸⁹Serhat Erkem, "SSCB'nin Yıkılması Ertesinde Moskova Bağdat ilişkileri" **Stratejik Analiz**, Cilt.3, Sayı 26 Temmuz 2012, s:64

¹⁹⁰Sağlam, s:106-107

¹⁹¹Gresh, s:108

¹⁹²Gresh, s:133

sanalar yanılıyor” sözleriyle körfez krizinde ABD tarafında yer aldığını belirtiyordu.¹⁹³ ABD’li Baker “bugün Sovyetlere siyasal ve askeri olarak körfez müdahale etmesini önerdik” demiştir. Sovyetler Amerika’nın bu tür önerilerini hoş karşılamamıştı çünkü Sovyetlerin iç sorunları ve Afganistan işgalinin etkileri henüz üzerinden atmış değildi. ABD ise bu tepkiye iyi niyetli bir öneriydi diyerek cevap vermiştir.¹⁹⁴

Her iki ülke de Irak’ı gerçekçi ve sağduyulu davranışa davet etmişlerdir.¹⁹⁵ Bilhassa Sovyet krizin barışçıl yolla çözülmesi için gayret sarf etmiştir. 25 ağustosta güvenlik konseyi “gerekirse silahlı müdahaleye izin vermeli” kararı aldığında Sovyet öncelikli olarak sorunun barışçıl yolla çözülmesini arzu etmiştir.”¹⁹⁶Eğer kriz barışçıl yollarla çözülmüşse Rusya iç politikadaki başarısızlığını dış politikada gösterdiği başarı ile kapatarak hala süper güç olduğunu gösterebilecekti. Sovyetlerin barış girişimi sonuçsuz kalınca başka gizli hesapların yapıldığı tartışılmaya başlandı. Savaşın ilk günlerinde Saddamsız bir Irak istenirken bu söylem terk edilerek Saddamlı ve istikrarlı bir Irak görüşü hâkim olmuştur hatta içeride pazarlık yapıldığı söylenildi buna göre Rusya’nın Baltık’taki sert tavırlarına sessiz kalacak olan ABD, ABD’nin Irak’a karşı politikasını destekleyecekti daha sonraki gelişmeler bunu doğrular nitelikte meydana gelmiştir.¹⁹⁷

Bu gelişmelerle birlikte BM’nin 661 Sayılı kararı ile ambargo kararı alınmıştır. Bazı anlamlarıyla ile boykotun simetriği şeklinde olan; Y devletinin (ABD’nin önderliğini yaptığı ve kararı onaylayan diğer devletler oluyor) Z devletine teröre yardım ettiği ya da başka uluslararası boyuttaki nedenlerden ötürü kısmi ya da bütün mal ve hizmetlerinin hedef ülkeye satışı yahut üstü kapalı bir satışı yasaklamak anlamına gelmekte olan ambargoya onay¹⁹⁸ veren ülkelere olan Suudi Arabistan ve Türkiye’nin boru hatlarını kapatması sağlanarak Irak tümüyle çevrelenmiştir. Saddam Hüseyin’in bu ambargoyu delebilmek için İran ile olan ve her ne kadar siyasi saygınlık kaybına neden olacak olsa da savaşı sonlandırmış ve buradaki askerlerini cepheden çekerek nefes alma alanı sağlamaya çalışmıştır. İran açısından bu teklif harikaydı nitekim savaşı kazanmış

¹⁹³Gresh, s:133

¹⁹⁴Salinger ve Laurent, s:123-124

¹⁹⁵Gresh, s:146-147

¹⁹⁶Gresh, s:133

¹⁹⁷Sağlam, s:113

¹⁹⁸Sönmezoğlu, s:47

durumuna gelmek demek oluyordu. Ancak Kuveyt işgali ile başlayan bölgedeki Irak'a karşı öfke ve İslam coğrafyasının lideri olma iddiasıyla Saddam ile iyi ilişkiler kurmasını engellemiştir. Irak bir başka çıkış denemesi olarak da meseleleri alttan almak şeklinde olmuştur. Ancak ABD'nin ekonomik çıkarları üzerine kurulu olan Körfez politikası artık Irak aleyhine değişmişti.¹⁹⁹

Irak ile kıyaslanmayacak bir şekilde belirtirsek kriz karşısında Türkiye'nin dış politikasına değindiğimizde Türkiye'nin mevcut konjonktürüne askeri yapının ağırlık bastığını görmekteyiz. Biraz da açık ifadeyle belirttiğimiz de 1990 sonrasında yeni düzene girildiğinde Türkiye'de de bir güç boşluğu vardı ve askeri sınıf bu boşluğu doldurmaktaydı bir yandan bölgeyi içine çekmiş olan Körfez krizine karşı nasıl durulması gerektiği tartışmaları iç kamuoyunda derinleşirken diğer yandan askeri kanadın siyaset üzerindeki etkinliğini sivilleştirilmeye çalışan Cumhurbaşkanı Turgut Özal askerin belirttiği sınırlar dışına çıkarak bağımsız bir politika sürdürmeye çalışması zorlu geçmiştir.²⁰⁰

Nitekim Türkiye'nin Kuveyt işgali karşısındaki tavrı ABD politikalarıyla örtüşerek ilerlemesine BM alınan karara ABD'den sonra ilk destek veren ülke olmasına rağmen iç muhalefetin uygulanan politikaya dair eleştirileri karşısında kalmasının önüne geçememiştir. Müeyyide kararına uyan Özal 7 ağustosta yumurtalık boru hattını kapatarak 1,5 milyonluk varillik akışı kesmiştir. Özal bu şekilde ilerlerken uygulanan politikaların dünya ülkeleri karşısında Türkiye'nin konumunu güçlendirdiğini ve dünya kamuoyundaki prestijini artırdığını dile getirmekteydi. Nitekim Türkiye'nin bu tavrı ABD ve batı ülkelerince takdirle karşılanmıştır. Türkiye'nin o dönemki Kuveyt işgaline karşı siyasetinde Özal başlığı açmak yerinde olacaktır. Özal daha müdahaleci yani ABD desteği ile jandarmalık yaptığı müdahaleci siyaseti benimserken bekle gör stratejisinin savunan kesimlerin tepkisini çekmiştir. Temkinli bir bekle gör siyasetini savunan genelkurmay başkanı org. Necip Torum istifa etmiştir. Ayrıca bu politikaların içeride yarattığı sorunlar neticesinde dışişleri bakanı Ali Bozer ve milli savunma bakanı Sefa Giray da istifa etmiştir.²⁰¹ Irak'ın İran karşısında sekiz yıl boyunca savaşmasına rağmen

¹⁹⁹Zorgbibe, s:90,96

²⁰⁰Uzgel, s:309

²⁰¹Bostanoğlu, s:404

böyle güçlü bir şekilde Kuveyt işgaline kalkışmasına tepki göstermesi sonrasında Irak'ın daha sonrasında hedef alacağı ülke konumuna düşmek istemeyen muhalefet Özal'ın dış politikasına karşı çıksa da alternatif bir politikayı masaya koyamamıştır.²⁰² İşgal sonrasında Kuzey Irak'ta olası Kürt devletinin oluşumuna Türkiye'nin tepkisi büyük olacağından dolayı ABD, Türkiye'ye Musul-Kerkük petrollerinden pay verme karşılığında Kürtlere özerklik verme planından bahsetmiş, Özal da bunun bölgedeki savunucusu ve uygulayıcısı olarak kabul edilmiştir. Bunun belirtilerini şöyle sıralamak mümkündür. Birincisi, Özal içinde Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın da olduğu bir 'Kriz Masası' oluşturmuş ve MGK üyelerini toplantıya çağırmasına karşın bütün kriz politikasını telefon diplomasisiyle yürütmüştür. Örneğin, yaptığı bir açıklamada *'savaşa girmeme umudunun kuvvetli'* olduğu gibi bir ifadeyi tercih etmiş ve Türkiye'nin bir şekilde savaşa girme olasılığının var olduğu fikrini kamuoyunun gündemine sokmuştur. İkinci olarak, yine Özal'ın girişimiyle Başbakanlık TBMM'ye bir tezkere sunarak *'Körfezde başlayan savaş dolayısıyla TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulmasına ve kuvvetlerin kullanılmasına izin verilmesini'* istemiştir. Bunun anlamı hükümete savaş yetkisinin verilmesidir. Özal, bu doğrultuda yaptığı bir açıklamayla Türkiye'deki üslerin ne vakit kullanılacağına Amerikalı askeri yetkililer karar verir diyerek sorumluluğu ABD'ye bırakmıştır. Gerçekten de ABD savaş uçakları topa tutmak için incirlik üssünü kullanmıştır. Özal'ın bu çabaları muhalefetten de tepki görmüş, basında bazı yazarlar bu girişimin altında yatan Musul-Kerkük projesinin olduğunu farkına varmışlardır.²⁰³

Özal ABD dışişleri bakanı James Baker ile görüşmesinde patlak veren krizin Türkiye'nin NATO içerisinde rolünü ve bulunduğu stratejik konumunun önemini belirterek üslerinin Suudi Arabistan'ı korumak maksadı ile oluşturulan çok uluslu kuvvete izin verilmesini talep etmiş Türkiye ise 6 milyar dolarlık bir yardım ve savaş sonrası Kuveyt'in Türkiye'nin kayıplarını hafifletmek amacıyla yardım edeceği söz karşılığında Türkiye'deki üslerin operasyon sırasında kullanılma izni çıkmıştır²⁰⁴. Ancak Özal politikası planlama ve işleyiş hataları eksiklikleri nedeniyle bekleneni

²⁰²Bostanoğlu, s:405

²⁰³Uzgel, s:324

²⁰⁴Salinger ve Laurent, s:147-148

karşılayamamış hatta faydadan çok zararları doğuran sonuçlara yol açmıştır ancak şöyle bir sonuca varabiliriz ki Türkiye soğuk savaş döneminde batıya dönük olduğundan dolayı bölge siyasetine karışmayı ancak batılı ülkelerin yönlendirmesi yahut tarifıyla gerçekleştirmiştir. Körfez krizinde Türkiye daha aktif bölgesel bir güç olduğunu hatırlayarak aktif bir siyaset izlemiştir. Türkiye'nin körfez politikası güç dengesi içindeki önemini yitirdiği ihtimali karşısında yerini sağlamlaştırmak ve batının merkez grubuna yakınlığı korumak ve güvenliğini sağlamak amacı için realist ilkelere göre belirlenmiştir. Yine Burcu Bostanoğlu'nun görüşlerine göre bu dönemde Türkiye ekonomik çıkarlarını ön plana almıştır bu ölçüde realist politikaya göre bu çıkarların temini için ABD ye bölgede destek verilmesi ancak bunu belli bir oranda yapılması gerektiğini düşünmüştür.²⁰⁵

Ancak Türkiye'nin realist teori üzerine takip ettiği politikayı uygulamaktan başka seçeneği olmamasına rağmen bu politikanın oldukça fazla zararlarını görmüştür. Nitekim vaat edilen yardımlar gelmediği gibi 6 milyarlık zarar kısmen Suudi Arabistan, Japonya ve Almanya tarafından karşılanmaya sağlanmıştır. Ancak daha sonra ABD ile dış politikalarının çakışmasına neden olacak Çekiç gücün Güneydoğuda bir sorun olarak çıkmaya başlaması ve ardından beliren Kürtlerin Bağımsızlık girişimlerine kalkışması ve Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit etmesi üstelik ABD'nin buradaki federatif bir yapıyı destekler tutumu savaş sonrasında Türkiye ile ilişkilerin zarar görmesine neden olmuştur.²⁰⁶

Ambargo karşısında zaten küresel güçler artık huzursuz olmaya başlamıştı nitekim karşı ekonomik bir güç olarak çıkan Hindistan Japonya Çin gibi ülkeler yaptırıma karşıdır çünkü çoğu noktada ekonomik feragat gerektiren ikili çevreleme politikası zarar getirmekteydi. Onlara göre kazan kaybet mantığı (zero sum game) ile ekonomik güvenliğin oluşturulmasını yanlış kabul edilmekteydi.²⁰⁷ Rusya'nın ambargoyu kaldırmasının en önemli nedeni batı kornadaki petrolün işletilmesi için ön

²⁰⁵Bostanoğlu, s:406

²⁰⁶Alpteki Molla, **Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri**, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr>, (Erişim Tarihi:1.03.17), s:38

²⁰⁷Ramazan Kılınç, "Soğuk savaş sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: yapılanma, algılamalar, politikalar", **Avrasya Dosyası**, s:12

anlaşma yapan petrol şirketi lukoly baskıları ve yapılan anlaşmaların etkilerinden dolayı gerçekleşmiştir.²⁰⁸

Politik alanda başlayan kriz bir anda sahaya yayılmıştı. 15 dolardan 40 dolara fırlayan petrol fiyatlarına önlemenin küresel güçlerin bir araya gelerek ortak konuşma yapmaları ABD nazarında bir yere kadar önemliydi. O da ABD'nin bağımsız hareket etme olanağını kazandırdığı için ancak artık Saddam Kuveyt'teydi olası bir yerleşmede tüm güç dengesi alt üst olabilirdi. Ancak insan hakları ve demokrasi söylemleri ile Ortadoğu'nun güvenini kazanma noktasında başarıyı yakalamış olan, üstelik SSCB gibi bir rakibin güç sahasını tek başına hareket etme olanağı olmayacak şekilde küçüldüğü sırada direkt bir müdahaleye kalkışması bölge devletlerin tümünün güven kaybına neden olma ihtimali olduğu gibi SSCB'ye alternatif güçlerin yerleşmesine olanak sağlayabilirdi. Bu nedenle Bush dönemiyle başlayan daha sert politikanın aradığı hukuki zemini Saddam'ın Kuveyt'i ilhak etmesi oluşturmuştur. Artık ABD'nin yapması gereken en doğru hareket koalisyon güçlerince oluşturulan bir birliği Saddam karşısına göndermek BM tarafından alınan kararlarla hukuki bir çerçeveye çizmek ve olası bir güç dengesi değişikliğinin önüne geçerek petrol denetimini bu karışıklıkta kendi güvencesi altında yeniden tesis etmek şeklindedir. Bu gelişmeler karşısında Saddam Hüseyin'in "Amerika kâğıttan kaplandır hiç bir şey yapamazlar"²⁰⁹ deyişi en büyük yanılması olduğunu savaş sonrası anlayacaktı. Çünkü ABD için Vietnam'da yitirdiklerini geri kazanma fırsatı doğmuşken bu fırsatı kaçırmak dış politikada kayıp olduğu gibi bu doğrultuda iç kamuoyunun desteğini yitirmesi demektir.

George Bush ABD kongresinde yaptığı konuşmasında Kuveyt'in bağımsızlığı için yapılan Körfez savaşının ufukta beliren yenedünya düzeni için ilk sınav olduğunu belirtmiştir. ABD askeri gücünü bölgeye sevk ederek amacın Suudi Arabistan'ın savunmasına destek olmak olduğunu kuvvetin bağımsızlığını korumak bunun yanında Irak savaş mekanizmasını yok etmek olduğunu belirtmiştir. Ancak ABD yönetimi Irak'ın bombalandığını kara harekâtı için askeri gücü iki katına çıkarmayı planladığını ne müttefiklere ne de ABD kongresine belirtmemesi zaten askeri bir müdahaleye karşı

²⁰⁸ Abdulkadir Gerçeksever, **Kayıp Kimlik Basra Körfezi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s:218

²⁰⁹ Gresh, s:122

olan Sovyet Rusya'nın tepkisini çektiği gibi AT kendi içerisinde bölmüş Almanya ve Japonya ile ilişkilerine zarar vermiştir.²¹⁰

ABD'nin petrol güvenliğini kendi lehine kurma fırsatını elinden kaçırmak istemiyordu bu bağlamda karşıt karşıt politikaların sahaya girmesine engel olacak tedbirler almıştır bu bağlamda Tienannanmen meydanındaki katliam için Çin'e koyduğu yaptırımları kaldırarak bu ülkenin Körfez işgaline izin vermesini sağlamıştır. Henry Kissinger in Irak'a karşı yapılan ittifakı “tekrarlanma ihtimali olmayan şartların hemen hemen tesadüf birleşimi” şeklinde değerlendirmesi önem taşımaktadır. O bakımdan körfez savaşının geleceğe yönelik şekil ve yön veren bir olay biçiminde görülmemesi savaş müttefikleri arasında ortak düşünce olarak belirlemiştir. Ambargo sırasında Gorbaçov askeri müdahalenin doğru olmadığını söylemesi ABD kanadında tedirginlik yarattı. 30 Ekim'de Irak ordusu üst düzey alarına geçerek Saddam'ın 12 Eylül konuşmasına atıfta bulunarak Irak'ın Sovyetler Birliği ve Fransa'nın barış girişimlerine ve önerilerine açık olduğunu söylemiştir. Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Sovyet 2.4 milyar dolar yardım edeceğini söylemesi üzerine Sovyetler savaşa karşı durmaktan vazgeçmiştir.²¹¹ Böylelikle 17 Ocakta Bağdat saati ile 2.30'dan itibaren Suudi Arabistan'dan kalkan Amerikan ve İngiliz uçakları Irak'taki askeri hedefleri bombalamaya başlamıştır.²¹²

Küresel güçlerin tavırlarına rağmen İran devrim sonrası temel ideolojisine bağlı Irak üzerinde ikinci bir İran yaratmak istemektedir. Saddam'ın sekiz yıllık savaşı sonlandıran kararı İran kanadında büyük bir mutlulukla karşılanmıştı ancak Saddam Hüseyin'in liderlik gücünü elde etmesini istemiyordu Saddam'a karşı oluşan koalisyon bu bağlamda İran'ın işine yaramıştır nitekim Devrim sonrası temel politikaları eğer bizim gibi bir devlet sistemini benimserseniz özgürleşirsiniz mesajıyla buradaki Şii nüfus üzerinden ilerlemeye çalışmaktaydı. Peki, bu kriz esnasında Irak'ın askeri gücü nasıldı bölgesel bir aktör olarak bu kadar kendine nasıl güveniyordu sorusuna dünyanın dördüncü büyük ordusuna sahip olan Irak'ın sekiz yıldır savaşta olmasına rağmen ordusunu incelediğimiz de önde ABD'nin ardında batılı güçleri telaşlandıran şeyin

²¹⁰Sağlam, s:76

²¹¹Gresh, s:160

²¹²Sağlam, s:216

Irak'ın Kuveyt'te ilerleyebilme gücünün var olduğudur. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin öncelikli önem verdikleri konu güvenlik olmuştur güvenliğini sağlam zemine oturtmak isteyen devletler için ordu ayrıcalıklı bir konumdadır. Bu ayrıcalıklı statünün pek çok nedeni vardır; ilk olarak kritik bir dönemeçten geçen bu ülkeler geçmişlerinde ulusal kurtuluş mücadelesi vermiştir. Bu mücadelenin sonucunda bağımsızlık kazanıldığından dolayı silahlı mücadeleyi başarıya götüren grup bağımsızlığın ilan edilmesinin ardından düzenli silahlı kuvvetlere dönüşerek ülke yönetimini kendi kontrolleri altına almıştır.

İkinci olarak sivil toplumun gelişim aşamasında olduğu bu ülkelerde ordu, elinde tuttuğu silahlı güç sayesinde kendine daha ayrıcalıklı bir yer bulmuştur. Sonuç bu ülkeler askeri darbeler üzerine bir sistem oturtmaya çalışmaktadır. 1945'ten bu yana bağımsızlığını kazanan ülkelerin kuruluş sürecine baktığımız zaman çoğunun tarihinde darbelerle birlikte kuruluş sancısını çektiği görülecektir. Bu bağlamda ordu siyasal düzende yok sayılmayacak denli önemli bir konumda yer edinmişler ve ülkelerin geleceğinde söz sahibi olmuşlardır. Bu güç mücadelesi Ortadoğu ülkelerinin gelişimine sekte vurduğu gibi küresel güçlerin kendi çıkarlarına göre politikalarını belirlemesini sağlamıştır.²¹³ Bu bağlamda askeri rejim üzerine kurulmuş olan Irak ordusunda bir milyon erkek silahlıydı bu sayı 18-34 yaş grubundaki erkelerin tamamıyla ikiye katlanabilirdi. T-55'ten t-72'ye uzanan yaklaşık 6.000 mbt'lik donanımına sahipti. Piyade düzeyin standart kalaşnikov ak-47 vardı. Özellikle cumhuriyet muhafızındaki askerlerin savaş tecrübesi yıllar öncesine dayanmaktaydı. Afganistan'daki gerilla güçlerine karşı iyi performanslarıyla m1-24 Hind silahı olmak üzere 200 silahlı helikopter bulunmaktaydı. Irak'ın hava savunma ağı yaklaşık 10.000 uçaksavar (aaa) dünyanın en kapsamlı ajanlarından biriydi. Irak sadece dış düşmanlarıyla savaşmak için değil iç muhalefete karşı da iyi askerlere ve teçhizata sahip olduklarından dolayı batı için ciddi bir tehdit olarak kabul edilmeleri olağandı. Saddam hava kuvvetlerinin çoğunu Sovyetlerden temin etmişti. MiG-21, MiG-23, MiG-25 ve çok sayıda Mig-29 Fulcrum yanı sıra Su-7, Su-20, Su-22, Su-24 ve son kapsamlı Su-25 Frogfoot yerden saldırı uçakları, cephaneliği, Tupolev Tu-16 ve Tu-22 gibi bombardıman uçaklarının yanı sıra

²¹³İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasında Sivilleşme Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:53 Sayı:1, s:316

etkileyici Fransız Mirage F-1 yüksek performanslı savaş uçakları da bulunmaktaydı. Hava hareketindeki silahları açısından, Irak Hava Kuvvetleri, Sovyet AA-2, AA-6, AA-7, AA-8 ve Fransız yapımı R-550 Sihirli hava-hava füzeleri de bulunmaktaydı.²¹⁴Bu bağlamda Irak ordusunu %61 oranında Sovyetler %5 oranında Çin %4 oranında Brezilya %18 oranında Fransa'dan almış olduğu silahlar ile kurmuştur. Irak söz konusu silahların ve Sovyet yapımı SCUD füzelerinin geliştirilmesinde Almanya Kanada Mısır Brezilya Yugoslavya Fransa K.Kore ve İspanyadan gelen uzman ve teknik adamlarının yardımından faydalanarak sağlamıştır. Kriz öncesi bu hızlı gelişme küresel güçlerin bölgedeki güç dengesini değiştireceği endişesine neden olmuştur.²¹⁵

17 Ocak'ta ABD önderliğindeki kuvvetler tarafınca gerçekleştirilen Çöl Fırtınası Operasyonu (hava harekâtı) ve 24 Şubat'tan sonra da kara harekâtı sonucu yenik düşen Irak, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 12 kararı kabul etmek zorunda kalmıştır.²¹⁶

Savaş sonrasında yeniden yapılanmanın en önemli belirtisi ABD'nin bölge petroleri üzerindeki kontrolü kesin olarak ele geçirmeyi dolaylı yoldan İsrail'in güvenliğini sağlamıştır.²¹⁷Körfez kriz, Arap devletlerin artık tek süper güç olarak ABD'yi tanımasını ve iyi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu gelişme İsrail'in güvenliğinin sağlandığı anlamına da gelmekteydi. Arap devletleri kriz sonrasında hızlı bir şekilde silahlanma yarışına başlamıştır. Körfez krizi sonrası ABD rakiplerine Vietnam sendromundan kurtulduğunu ve Ortadoğu'nun tek süper gücü olduğunu göstermiştir. Bunun en önemli örneğini ise 500.000'den fazla askerini Ortadoğu'ya kaydırması olmuştur. Savaşın maliyetini Suudi Arabistan, Kuveyt, Japonya ve BAE yüklemiştir. Aynı zamanda bu savaş ABD kanadının elinden çıkarmak istediği silahları kullanma ve yeni silah sistemlerini deneme fırsatını yaratmıştır.

ABD Saddam yönetimine son vermeyerek ondan çekinen Körfez ülkelerine savaş sonrası oluşan yeni dönemde büyük miktarlarda silah satarak fazladan büyük karlar elde etmiş ayrıca Irak'a ambargo uygulayarak ve ülkeyi fiilen 3'e bölerek kontrol

²¹⁴Alastair Finlan, s:18-20

²¹⁵Sağlam, s:141

²¹⁶Mehmet Öztürk, "Körfez Savaşından 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", **Akademik Bakış**, s:1

²¹⁷Sağlam, s:75

edilebilir ölçekte başka ülkelerin müdahalesine açık olmayacak şekilde zayıflatmıştır. Bu sayede kilit konumda bulunan ülkenin petrol ihracını etkisi altına almış ve uluslararası alanda petrol fiyatlarını denetleyebilme imkânına kavuşmuştur. Nitekim krizden bahsederken değindiğimiz gibi Bush Yeni Dünya Düzeninin kurulduğunu da bu savaş esnasında açıklamıştı. Bu bağlamda ABD savaşı kazanmasıyla, bölgedeki olumsuz gelişmelere daha kolay müdahale edebilecek şekilde stratejik Körfez bölgesindeki varlığını artırmış, en önemlisi bölgeye yeni bir biçim verme imkânına kavuşmuş, tercih ettiği dünya düzenine karşı çıkanları cezalandırabileceğini göstermiş ve durgun olan ekonomisini canlandırmıştır. Ama savaştan sonra, İsrailileri ve Arapları bir araya getirerek tarafların uzlaşmaya yakın olmadığı bir zamanda yeni bir Orta Doğu düzeni kurma girişiminin o kadar kolay olmadığını anlamıştır.²¹⁸ Irak kanadındaki sonuç ise ölü sayısı 85 bin, tutsak sayısı 175 bin buna karşı müttefikler safında ise ölü sayısı 234, yaralı ise 479 kişi olmuştur. Saddam Hüseyin kendi içerisindeki yanlılığı ya da hesaba katmadığı şey halkının onu benimsememiş olmasıydı zira ülke içerisinde herhangi bir eleştiriyi kabul etmeyen aksi yönde çıkış yapan vatandaşlarını cezalandıran korku ve dayatmaya dayalı bir çember içinde tutarak halkını yönetmeye çalışması olmuştur bu işgale giriştiğinde arkasında destekleyen bir halk yoktu. Savaş sonrası konjonktür göstermiştir ki her ne kadar ABD tek güç olarak bölgeye yerleşmeyi başarmış olsa da bölgeye ait sorunları tek başına çözüme kavuşturamayacağını buna mukabil Fransa, Japonya, Çin ve Rusya gibi güçlerin politikalarına ihtiyacı olduğunu görmüştür. Körfez krizi iki kutuplu düzenin tek kutba mı indi sorusuna çok kutuplu bir düzene yönelmiştir cevabını vermiştir.²¹⁹ Nitekim savaş sonrasında Irak'ın bölünmesi İsrail'in güvenliği için olumlu gelişmeyle olmakla birlikte Suriye ve İran'ın bölgede nüfuz kurup İsrail'i tehdit etme riskini doğurmuştur bundan dolayı İsrail Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurarak Türkiye ve İran'ı sınırlandırmayı planlamaktadır.²²⁰

Körfez savaşı bir türlü birlik halinde olamayan Arap devletlerinin bir araya gelemeyeceğini gösterdiği gibi bölgesel baz da Nasır sonrası Irak'ın gücünü yitirmesine ve İsrail'in bu coğrafya bölgesel güç olarak yükselmesine neden olmuştur. Diyebiliriz ki

²¹⁸Nasuh Uslu, "Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları", **Ankara: SBF Yayını**, Cilt. 54, Sayı:3 (Temmuz-Eylül 1999), s:165

²¹⁹Bacık, *Irak'ın Geleceği Üzerine Tartışmalar*, s:74

²²⁰Bacık, *Irak'ın Geleceği Üzerine Tartışmalar*, s:76

Körfez krizi İsrail'in varlığını uluslararası arenada kabul edilmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş döneminin dengeye dayalı sisteminde blok seçimine yönelik siyasi aktörler yerini asimetrik tehditlerle karşı karşıya kalan ve siyasi ya da ekonomik bölgesel ittifaklara yönelik devletlere bırakmıştır. Yeşil kuşak teorisiyle bölgede etkili olan İslami hareketler sosyal tepki sonucu radikalleşmeye başlamışlardır. Etnik ve dinsel çatışmayı artırmıştır. Savaş sonrasında Saddam topyekûn ortadan kaldırılmamış ancak bu sefer dağılmış bir Irak bölgede yeni sorunların çıkmasına neden olmuştur²²¹İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu anlayanlardan biri olan Fas kralı Hasan kendisi Cezayir devlet başkanı Şadli bin Cedid ile görüşürken “*endişe ediyorum Amerikalılar çok gürültü yapıyor; ama ben asıl İngiltere'den korkuyorum. Onlar öyle fısıldaşır ve öyle işler yaparlar ki siz göremezsiniz*” sözlerinden yola çıkarak aslında bölgede ABD ön planda yer aldığı İngiltere'nin bölgedeki tecrübelerine binaen kurulmuş olan politika kazanmıştır.²²²

Savaşın sonuçlarından en çok etkilenen ülke Türkiye olduğunu söylemek yerinde olacaktır zira Kuzey Irak'ın 36. Paralelinin güvenli bölge olarak kabul edilmesiyle burada teşkilatlanan Kürtler bağımsızlık çalışmalarına başlamış bölgede doğan PKK terör örgütünün faaliyetleri Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Nitekim ABD'nin bölgedeki terör örgütüne destekleri Türkiye ile politikaların ters düşmesine neden olmuştur. Kaplan'a göre “Yakındoğu soğuk savaşın hala bitmediği bir bölgedir. Soğuk savaşın yarattığı diktatörlükler Suriye Ürdün Irak'taki iktidarlarını sürdürmektedirler. Ama bu ülkelerin de liderlerinin de Türkiye kadar ulusal-toplumsal organizmalar oluşturabildiklerini söylemek mümkün değildir. Körfez krizinde Rusya her ne kadar iç meselelerinden dolayı çok müdahil olamasa da izlediği politikalar lehine işlemiş sonraki süreçlerde İran ile işbirliğini artırarak güç mücadelesine tekrar dâhil olmuştur. ABD'nin Ortadoğu'ya yaklaşımında başka Truman zamanından bu yana bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Şuanda değişen tek şey sistem içerisinde SSCB'nin bulunmayışıdır. Ancak varisi Rusya ve diğer güçlerin dâhil olduğu ayrıca İran ve Irak gibi etmenlerin dâhil olmasıyla istikrar yokluğu ciddiyetini korumaktadır.”²²³Körfez krizi tek bir ülke çıkarlarının gözetilmesinin acı sonuçlarını

²²¹Kılınç, s:10

²²²Heykel, s:26

²²³Kılınç, s:425-428

bölgede göstermiştir. Nitekim bu süreçten itibaren ABD artık tek başına bir harekât olanı bulamayacak güç dengesinde birçok ülkenin çıkarlarının çatıştığı bölge olarak Ortadoğu'dan bahsetmeye devam edeceğiz.

3.2. Irak İşgali ve Yeni Jeopolitik

Amerika birleşik devletleri Sovyetlerin yıkılmasından kısa bir süre sonra gücünün doruk noktasına ulaşarak kendinden emin bir şekilde elinde tuttuğu gücün imtiyazlarından yararlandığı hiç beklemediği bir anda terör saldırısı ile karşılaşmıştı. ABD, Paul Harbor saldırısı sonrasında bulunduğu jeopolitik konumunun verdiği emniyette olma hissini yaşarken Ortadoğu'da yürüttüğü politikalar karşısında doğan sonuçlardan kendi toprağının da etkileneceğini düşünmemiştir. Körfez işgalinin doğurduğu Bin Ladin tehdidi karşısında ABD halkı teröre karşı paranoya geliştirmiş nitekim Irak işgali bir Ladin'e karşı başlatılırken Ladin benzeri yüzlerce devlet dışı grupların doğmasına neden olmuştur. Teröre karşı mücadelenin başlangıç noktasını ABD'nin 11 Eylül 2001 sabahı dünyanın en yüksek binalarından olan New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine yönelik, yerel saatle sabah 09.00'da meydana gelen bir terör saldırısına uğramasıyla oluşturmuştur. Bu saldırının Akabinde sadece 18 dakika sonra ikinci kuleye de bir uçak saldırısı düzenlenmişti. İkinci uçağın Amerikan Havayollarına ait ve 156 kişi taşıyan bir Boeing 737 tipi yolcu uçağı olduğu açıklanmıştır. Olaydan kısa süre önce kaçırıldığı bildirilen bu yolcu uçağının pilot kabininin binanın içine girdikten sonra patlayarak çok büyük tahribata yol açtığı ifade edilmiştir. Yanmaya başlayan 410 metre yüksekliğindeki iki kule²²⁴de kısa bir süre sonra görgü tanıklarının ve televizyon başında olayı naklen izleyen dünyanın gözleri önünde, içindeki binlerce kişiyle çökmüştür. Daha sonra Dünya Ticaret Merkezine ait üçüncü bina da yıkılmıştır. Binaların, uçakların içine yerleştirilen dinamitlerin ardı ardına patlaması sonucu çöktüğü ihtimaller arasında yerini almıştır. İkiz kulelere düzenlenen saldırının hemen ardından bu kez ABD Savunma Bakanlığı'na (Pentagon) yine uçaklı saldırıda bulunulmuştur. Aynı anda Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'da kurtarma çalışmaları sürerken umulmadık saldırı sonrası ABD Dışişleri Bakanlığı'nın

²²⁴**Hürriyet:** “ABD’de 11 Eylül’de meydana gelen terörist saldırının kurbanı olan New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’nin ikiz kulelerinin enkazı, 3 ay süreklî yandıktan sonra nihayet dün söndü”.(20 Aralık 2001) <http://www.hurriyet.com.tr/ikiz-kulelerdeki-yangin-3-ay-sonra-sondu-38273553> (Erişim Tarihi:09.03.2017)

önünde bomba yüklü iki araç daha patlatılmıştır.²²⁵Beyaz Saray, ABD Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Kongre binası, CIA binası başta olmak üzere, Washington'daki hükümet binalarının tamamı boşaltılmıştır. New York, Washington ve diğer büyük kentlerde olağanüstü önlemler alınmış, halkın telaş içinde kentlerin dışına çıktığı gözlenmiştir. ABD'nin tam merkezine yapılan bu saldırılar dünyada kurmuş olduğu sisteme karşı bir başkaldırı olarak kabul edilerek 11 Eylül tarihi baba Bush'un yeni dünya düzeninin kurulmadan farklı bir düzenin oturtulmaya çalışıldığı dönemin başlangıcı olmuştur. Buna göre SSCB'nin yıkılması ile birlikte bu devlete karşı korumacı politika teröre karşı koruma ve önleyici politika askeri hegemonya başlığı altında yürürlüğe konulmuştur. Artık terör gruplarıyla mücadele merkeze alınmıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde, terör grup üyeleri yolcu uçaklarını kullanarak Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne birçok saldırı gerçekleştirmesi, böyle bir saldırı karşısında ABD'nin buna engel olamaması, dünyanın küresel gücün liderini dahi çaresiz kalabileceği olaylarla karşılaşabileceği bir dönemin başlangıcını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nitekim vahim sonuçlar doğuran saldırıların hemen ardından uluslararası terör artık ABD için bir numaralı tehdit ve affedilmesi mümkün olmayan düşman haline gelmiştir. Ayrıca 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerin isimlerinin Müslüman ismi olması, Müslümanlarla özdeşmiş simgeler taşıması, El Kaide örgütü ile bağlarının olduğu gerekçeler "*İslami Faşizm*" i bir tehdit olarak kabul edilmesini sağlamıştır.²²⁶ Bu nedenle ABD, teröre karşı küresel savaş ilan ederken, saldırıların sorumlusu olarak gördüğü El-Kaide terör örgütünün yuvası olduğunu ileri sürdüğü Afganistan'daki

²²⁵"**ABD'de Gün Boyu Kâbus**", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12.09.2001: sf.3. Katar'ın El Cezire televizyonunda yayınlanan video kasette, Bin Ladin 11 Eylül saldırılarını överek ve Müslümanlara ABD'ye karşı 'askeri ve ekonomik' cihat başlatma çağrısında bulunmuştur.

Bin Ladin, '*bütün olanaklar kullanılarak*' Amerikan ekonomisinin vurulması için İslamcılara çağrıda bulunduğu kasette, "*Amerikan ekonomisinin eldeki bütün olanaklar kullanılarak vurulması çok önemli*" , "*Bin Ladin ya da takipçileri olse de kalsa da, İslam ümmetinin uyanışı gerçekleştiği için, Birleşik Devletlerin sonunun yakın olduğunu söylüyoruz*" şeklinde konuşmuştur.28 Aralık 2001 <http://www.hurriyet.com.tr/ladin-abdnin-sonu-yakin-45289> (Erişim tarihi 09.03.2017)

²²⁶11 Eylül sonrası değişen güvenlik vizyonu-Bush Doktrini 28 Ağustos 2008 <http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=127301>(Erişim Tarihi: 17.03.2017) ;El Kaide lideri, 11 Eylül teröristlerinin 15'inin Suudi Arabistan vatandaşı olduğunu da belirtti. Eylemcilerden ikisinin Birleşik Arap Emirlikleri'nden geldiğini söyleyen Bin Ladin, Muhammed Atta'nın Mısır'dan, Ziyad El Cerrah'ın ise doğudan geldiğini kaydetti, ancak ülke belirtmedi.

28 Aralık 2001 <http://www.hurriyet.com.tr/ladin-abdnin-sonu-yakin-45289> (Erişim Tarihi:09.03.2017)

Taliban rejimini Aralık 2001’de devirmiştir.²²⁷ İslamiyet ile terör grupların aynı kefedede değerlendirildiği dönem Ortadoğu’yu terör coğrafyası olarak algılanmasını sağlamıştır. 11 Eylül sonrası süreç küresel aktörlerin Ortadoğu’da aralarına sınırlar çizmeye başladığını devlet dışı grupların farklı devletler tarafından desteklenmesini başlatmıştır.

Batı medeniyetinden uzak kısıtlı mali kaynaklarla dünyanın tek süper gücü olarak nitelendirilmeye başlanmış siyasi, ekonomik olarak dünyada ağırlığını koyabilmeyi başarmış bir ülkeye yapılan bu saldırı ABD’de kanadında büyük bir panik yaratmıştır. Aynı zaman da böyle bir büyük güce karşı saldırı düzenleyebilecek cesareti içinde bulunduran aktörlere karşı büyük kızgınlığı doğurmuştur. Brzezinski’ye göre; *“bu kişilerin saldırıları Amerikan dış politikasının askeri alana çevrilmesine yol açmış, Rusya’nın yeniden Batı ile ilgilenmesini hızlandırmış ve son olarak Amerika ve Avrupa arasında görüş farklılıklarını arttırmıştır”*²²⁸

19. yy da modern anlamda küreselleşme sürecine giren İngiltere’nin kendi çıkarlarına uygun geliştirdiği dünya düzeninden (pax britanica) itibaren coğrafyada pek çok sistem değişikliği ve bunun doğurduğu çatışma ortamı meydana gelmişti. ABD’nin soğuk savaş sonrası “yenidünya düzeni” söylemi bu açıdan bakıldığında tarihte ne ilk ne de sondur. Güçlünün zayıfa karşı benim dediğime itaat edersen yaşayabilirsin anlayışı çeşitli teoriler altında pek çok kez temel hedef olarak yerini almıştır. Nitekim 11 Eylül saldırısı sonrasında terörle mücadele politikası pratiğinde Irak’ı işgal etmek istemesi bu konuda ABD’nin arkasında durması hedefin işleme konulmaya çalışılma çabası olarak karşımıza çıkmıştır.²²⁹

Soğuk savaş döneminde ABD ve SSCB her kaosta birbirlerini destekleyerek güvenliklerini ihlal edebilecek her türlü tehlikeleri göz ardı edilebilir seviyeye indirmişlerdi. Ancak 11 Eylül saldırıları klasik tehditlerin aksine terörün farklı bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Meydana gelen gelişmeler gösteriyor ki devletlerin güvenlik ve ekonomik tabanda iki temel amacı vardır. 11 Eylül saldırısı ABD kanadında terörün nükleer tehdit değerlendirmelerinden önce ikili olarak

²²⁷İdris Bal, **Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı’nın Önemi:21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (3.Baskı), Ankara, AGAM Yayınları, 2006, s:54.

²²⁸Zbigniew Brzezinski, **Tercih**, (çev. Cem Küçük), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2005, s:64.

²²⁹Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, **Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Ankara, Siyasal kitabevi, 2002, s:34

algılanmaya başlanmıştır. Bu saldırı maddi yıkımdan ziyade kayıpların kısa bir süre sonra unutulacağı ancak yarattığı korkunun uzun süre akıllardan çıkmayacağı gerçeği ile psikolojik yıkım ve korkuyu ön plana çıkardığı için farklı konseptte değerlendirilmektedir. Terör örgütleri kendilerini gizlemek ve saldırılarında şok etkisi yaratmak amacıyla farklı ülkelerdeki ağını gizli yaymaya çalışmaktadır. Bu gelişme devletlerin birbiri ile bağlantılı politikalar benimsemesini mecburi kılmaktadır. Dünya globalleşip teknolojik olarak ilerlediği gibi terör örgütleri de bundan yararlanmaktadır. Bu bağlamda bir devlet tek başına bununla mücadele edemeyeceği diğer devletlere bağımlılığın arttığı sonucu çıkmaktadır.²³⁰

11 Eylül saldırısı sonrasında çıkan bu yeni nesil terör örgütlerini ve “*serseri devlet*” olarak nitelediği devletleri ABD güvenliğine tehdit olarak kabul edilmiştir. Afganistan’a başlatılan bu mücadele kapsamında ABD’ye karşı yapılan eleştirilere müdahale edilerek ABD aleyhinde söylenecek her sözün sahibi ülke ve iktidar “*potansiyel yeni tehdit*” olarak algılanmıştır. Bu noktada Saddam Hüseyin’in bu mücadelede kapsam dışında kalması konjonktür gereği imkansızdı. Bu bağlamda Saddam Hüseyin yönetimi baba Bush’un yarım bıraktığı bir iş, İsrail’in güvenliğine baltalayan bir sorundu aynı zamanda ABD için Irak’ın buna benzer saldırı planladığı ihtimali yeterliydi. Bu çerçevede körfez krizi içerisinde ABD’nin karşısında kullanan seçeneklerden böyle bir imkânı olmasına rağmen neden Saddam’ı topyekûn kaldıramamıştı sorusuna Kuloğlu, ABD’nin uzun süreli başlatılan harekâtın risklerini göze alamamış ayrıca pasifize edilmiş Saddam’ın yeterli olacağı düşüncesi galip geldiği cevabını vermiştir.²³¹

Irak üzerinden küresel güçlerin ABD ve arka bahçesi İngiltere’nin güç-çıkarmak denkleminde ekonomik üstünlüğünü sabitlemek istemekle beraber BM kararını yok sayan tavrı ile “güçlü haklıdır” (might makes right)²³² söylemini kabul ettirmeye

²³⁰Armağan Kuloğlu, **11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye’nin Irak Politikası**, Avrasya bir Vakfı stratejik Araştırmalar Merkezi Ankara çalışmaları dizisi no:12, Ankara, Yorum Matbaası, s:8

²³¹Kuloğlu, *11 Eylül sonrası değişen dengeler çerçevesinde Türkiye’nin Irak Politikası*, s:9

²³²Bush 7 Mart 2003 tarihinde yaptığı bir konuşmada BM Güvenlik Konseyi’ne de bir mesaj göndermiş “*ABD, BM’ye karşı çıkmıyor. BM’nin onayına ihtiyacımız yok. Biz, BM’nin Irak konusunda etkin olmasını istiyoruz. Ancak güvenliğimiz söz konusu olunca hiç kimsenin iznine ihtiyacımız yok*” demiştir. ABD Başkanı, “*İnsanların savaştan hoşlanmamasını anlıyorum. Ben de savaştan hoşlanmıyorum. Umudum, Saddam’ın silahsızlanması. Eğer biz savaşa gidersek, bu Saddam’ın seçimi olacak. Zafer için en iyi ekipman, uçaklar bizde var. Hiçbir şey yapmanın riski,*

çalışmışlardır. Nitekim Rusya, Fransa, Çin bu hukuka aykırı işgale karşı olduğunu sıklıkla ifade etmiş olsalar da caydırıcı bir politika takip etmemeleri ABD'nin haklı olduğunu orta vadede kamuoyunda kabul görmesini sağlamış²³³ ancak işgal sonrası gün yüzüne çıkan dramatik sahneler Irak'taki kaosu giderilmesi konusunda ABD'nin tek başına gücünün yetmeyeceğini göstermiştir. Buna mukabil Rusya, her ne kadar tekrar sisteme entegre çabası içinde olsa da bölgesel dengeleri değiştirmeyi nükleer ve silah ihracıyla başarma imkanına sahiptir.²³⁴ Ancak bu dönemde rakipler karşı koyacak yeteneği ya kendilerinde göremiyorlardı ya da henüz farkında değillerdi. Bu bağlamda tek kutuplu dünya sisteminin kabil olduğunu söyleyebilmek için kanıtlanmış bir delil yoktur. Nitekim mevcut dönem çoklu dengeye de karşılık gelmiyordu. Ortada karmaşık bir sistemin varlığını işaret ediyordu.²³⁵ Bu dönemde realist düşünürler ekonomik araçların henüz caydırıcılık bakımından askeri güçlerle kıyaslanamayacak olduğunu altını çizmiştir. Buna örnek olarak ekonomik yaptırımlar İran'ın nükleer programından vazgeçirmeyi sağlayamadığı gibi Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini de olanaklı hale getirmediğini gösterebiliriz. Uzmanlar genellikle müdahaleciliğin nedenlerini açıklarken bunları araçsal nedenler ve etkili-ciddi nedenler olarak ikiye ayırmaktadırlar. Araçsal nedenler; ekonomik kazançlar siyasal avantajlar stratejik hesaplar, prestij kaygısı uluslararası nüfuz ve iç nedenler olarak görülürken etkili ciddi nedenler etnik kimlik din ideoloji gibi temel nedenlerin yanı sıra haksızlık edildiği kanaati ve ya bu konudaki ilkelerin gereğini yapma insani kaygılar ırksal- kültürel yakınlık yayılcılık düşüncesi ve ayrılıkçı liderlere duyulan kişisel sempati olarak sıralanmaktadır. Bu noktada bölgesel ve orta büyüklükteki güçlerin ayrılıkçı hareketleri desteklediğini söyleyebiliriz.²³⁶

benim almak istemeyeceğim bir risk" ifadelerini de kullanmıştır.(7 Mart 2003) <http://www.hurriyet.com.tr/bush-guc-kullanmamak-daha-buyuk-risk-132183> (Erişim Tarihi:10.03.2017)

²³³Yine aynı tarihli yaptığı konuşmada ABD Başkanı, bir gazetecinin, Irak'ın, kuvvet kullanarak silahsızlandırılmasına Fransa, Rusya, Çin, Almanya ve Türkiye'nin karşı olduğunu ilişkin sorusu üzerine, BM Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararının, 15'e karşı 0 oyla kabul edildiğini hatırlatmıştır. Ayrıca Bush, Fransa'nın, Irak lideri Saddam Hüseyin'in silahsızlandırılması konusunda ABD'ye katıldığını söylemiş ancak Fransızların, Saddam'a daha fazla zaman verilmesi inancını paylaşmadığını belirterek, Saddam'ın aldatıcı taktiklerine artık kanmamak gerektiğini söylemiştir. (7Mart2003)<http://www.hurriyet.com.tr/bush-guc-kullanmamak-daha-buyuk-risk-132183> (Erişim Tarihi:10.03.2017)

²³⁴Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, s:43

²³⁵Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, s:59

²³⁶Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, s:60

11 Eylül sonrası Clinton'la beraber başlayan sulh içinde bir dünya atmosferi ümitleri George W. Bush dönemiyle birlikte rafa kaldırılmıştır. Bush'un paradigmasında Arap yarımadasını, Kuzey Afrika'yı ve Pakistan'a kadar uzanan hattı bir bütün olarak ele almak ve terör eylemlerine eğilimli görülen toplumları mecburi demokratikleştirme sürecine sokmak bir hedef olarak belirmiştir. BOP, GOP, GOKAP gibi kısaltılmış isimlerle tanımlanan projenin hedefi, bölgeyi demokratikleştirme yoluyla güvenli hale getirmek ve teröre kaynaklık eder durumdan çıkarmak şeklinde vuku bulmuştur. Uluslararası barış ve refah için liberal demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması gerektiğine inanan liberal uluslararası siyaset anlayışı soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte liberal müdahalecilik doktrinin gelişmesini sağlamıştır. Uluslararası kuruluşlara da hâkim olan bu anlayış otoriter ve totaliter rejimlerin ezdiği bireyi korumak için “*insani müdahalenin*” meşru ve haklı olduğu fikrini ileri sürmüştü. Bush yönetimi bu söylemi daha da geliştirmiş ve 11 Eylül'den sonra başlatılan “*terörle savaş*” stratejisinin bir parçası haline getirmiştir. Böylece Bush yönetiminde yeni-muhafazakârlık ve liberal müdahalecilik ideolojileri bir araya gelmiştir. Bu doktrin Ortadoğu'da ABD'nin yıllarca istikrarı demokratikleşmenin önünde tutmasını eleştiriyor ve bu politika yüzünden bölgede güçlenen otoriter rejimlerden zarar gören halkların ve sosyal hareketlerin ABD karşıtlığının oluştuğu iddia ediliyordu. Bu görüş demokrasi ve özgürlüklerin terörizmin panzehri olduğu fikrine inanıyor, dolayısıyla Ortadoğu'da rejim değişikliğini savunuyordu. 11 Eylül sonrası sınırları belirlenen yeni Ortadoğu stratejisinin ilk uygulama alanı Irak olmuştur. İdeolojik olarak Irak'ın işgali bu açıdan stratejik hale geldiği gibi Kuveyt krizi döneminde zayıfladığını düşündüğü itibarını da onarma şansını elde etmesi bakımından önemlidir.²³⁷

Teorik açıdan işgal öncesi yaklaşıma bakacak olursak; 11 Eylül sonrası sert güç kullanımına dönüş saldırgan politikaları doğurmuştur. Buna göre saldırgan realizm; küresel ve bölgesel güçlerin karşısındaki devletlerin çıkarlarını tehlikeye sokabilecek yayılcılığa yönelmesinin nedenlerine yönelik tezleri başta ABD'nin 11 Eylül sonrası dış politikasının saldırgan bir özellik kazanmasını anlamlandırabilmek adına önem

²³⁷Selim Kurt, “Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası” **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Sayı:18, Eylül 2014, s:175-179

taşımaktadır. Yeni bölgeleri ele geçirmenin önemli kazançlar sağlayacağı (cumulative gains) ve yayılmanın yeni doğal kaynaklar getireceğinden dolayı devletin gücünü artıracığı varsayımları ABD politikasının Ortadoğu özelinde saldırganlaşmasına neden olan önemli bir etkidir. Bu varsayımı en iyi yansıtan örnek Irak işgali olmuştur. Irak'ın işgali öncesi Amerikan yönetimi kamuoyunda işgali haklı göstermek ve halk desteğini alabilmek için, Saddam'ın kitle imha silahları (KİS) ürettiği, 11 Eylül olaylarıyla Irak'ta mevzilendiğini iddia ettiği el-Kaide'nin bağlantılı olduğu, Irak'ın BM kararlarına uymadığı gibi gerekçelere başvurmuştur. Başkan Bush özellikle Irak yönetiminde bulunan KİS'lere yönelik sert ve mübalağalı söylemlere başvurarak Saddam'ın bu silahları ABD'nin ulusal güvenliğini tehdit edebilecek şekilde kullanabileceği ihtimalini gündemde tutmuştur. Saldırgan realizmin devletlerin aşırı yayılmacılığına ilişkin diğer bir varsayımı, koşullar saldırgan devletin lehine olduğu durumlarda yayılmacılık stratejileri oldukça elverişli hale gelmektedir. ABD yönetimi için 11 Eylül saldırıları, saldırgan ve tek taraflı politikalar izlemek için hem ulusal hem de uluslararası arenada aranan bir zemini oluşturmuştur. Bu minvalde kendi topraklarında doğrudan bir terör tehdidiyle karşı karşıya kalması ve vatandaşlarını kaybetmesi Afganistan'a yönelik teröre karşı savaş söylemi altında müdahalede bulunmasında rakip güçlerin desteğini almayı sağlamış ancak bu destek Irak işgalinde eleştiriye dönüşmüştür. Başkan Bush, 1 Haziran 2002'de Birleşik Devletler Askeri Akademisi'nde (West Point) yaptığı bir konuşmada dış politikada yapılan değişiklik hakkında kararlılığını *“Terörle savaş, savunmayla kazanılmayacaktır. Savaş alanını düşmanın bölgesine götürmeli, planlarını bozmalı ve ondan kaynaklanacak tehditleri, ortaya çıkmalarına fırsat bırakmadan etkisiz hale getirmeliyiz. Günümüz dünyasında, güvenliğe giden tek yol, eylemden geçmektedir...”* açıklamasıyla ortaya koymuştur.

Askeri güç kullanımını dış politikanın temel unsuru haline getiren ve *“Bush Doktrini”* olarak da bilinen bu yaklaşım, düşmanı belli çerçevede içerisinde tanımlamaması ABD'ye hegemonyasını küreselleştirme amacı doğrultusunda istediği hedefi vurma olanağı yaratmıştır. Bush Doktrini, Eylül 2002'de kamuoyuna açıklanan

ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi raporunda yer alan ilkelerde oldukça net bir şekilde açıklanmıştır.²³⁸

Berzinski'nin satranç tahtası tezi ise jeopolitik açıdan uygulanmaya elverişli olması bakımından ABD karşısında Rusya, Almanya, Japonya, Çin gibi ülkelerin dengeleyebilme gücünün olmadığını benzersiz bir güç olarak var olduğunu ifade edilebilir. Ancak yükselmiş gücün karşısında çok kutuplu dünya görüşünü savunanlara göre ABD hegemonik güç olmasına rağmen bunu uzun süre devam ettiremeyecek diğer aktörlerin etkisi karşısında zayıf düşecektir. Buna göre Washington Quarterly'de yayımlanan makalesinde, Hans Binnendijk, ABD Dış politikasının mevcut ilkeleriyle bakarak, uluslararası sistemin yapısının beş temel aktör tarafından şekilleneceğini öngörmüştür. Bu öngörüye göre, birinci grup aktörler, pazar ekonomisini kabul etmiş demokratik rejimlerdir. İkincisi, geçiş dönemi yasayan devletler, üçüncüsü; İran, Irak, Kuzey Kore, Libya, Sudan, Afganistan, Küba ve Sırbistan gibi korsan devletler (rogue states), dördüncüsü; Bosna, Kongo, Kamboçya, Somali, Tacikistan, Cezayir, Haiti gibi başarısız devletler (failing states) ve son olarak beşincisi; çok uluslu şirketler gibi devlet-dışı aktörlerdir. ABD'nin jeopolitiği ve jeostratejisi Ortadoğu'da Irakta zayıflamasıyla birlikte Çin ve Rusya'nın yükselmesini ve bölgede ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Stratejik açılımlar sayesinde çok kutuplu denge ortamı batıdan doğuya doğru kaymıştır. Bölgede meydana gelen gelişmeler neticesinde yükselen petrol fiyatları ve akıllı politika yürütmesi ile Rusya ekonomisini hızla düzeltmiştir. 11 Eylül sonrası süreç Rusya'nın yeniden Ortadoğu sahnesinde başrol oyuncu haline gelmesini sağlayarak eski SSCB'ye bağlı bölgelerde ABD'nin rahatça hareket etmesine karşı tepkisini saklamayarak dillendirmesini sağlamıştır. Bunun en belirgin örneklerinden birisi, 10 Subat 2007'de 43. Münih Güvenlik Politikası Konferansı'nda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in konuşmasında her yönüyle açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Buna göre *"...Son yıllarda ABD politikalarındaki tek kutuplu bir dünya yaratma çabalarını tedirginlikle izliyorum. Bir ülke kendi kurallarını dünyanın geride kalanına, sanki kendi iç düzeniymiş gibi kabul ettirmeye çalışırsa huzur ve istikrar değil, sorun bekleyin. Çağdaş dünyada tek efendi fikri mümkün olmadığı gibi, kabul edilmez de.*

²³⁸Özkan Gökcan ve Muhittin Ataman, Bush dönemi Amerika Dış Politikası: Bir Aşırı Yayılmacılık Denemesi *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2012, s:218-220

ABD, tehlikeli biçimde güç kullanıyor. Avrupa'ya füze kalkanı kurarsanız gereken cevabı veririz.” Konuşma da görüldüğü gibi Putin, bir ülkenin ‘dünyada tek lider ’ yaratma çabasını eleştirerek bunun sadece mevcut sistem içerisindeki herkes için değil aynı zamanda hâkim güç için de olumsuz etkiler yaratabileceğini savunmuş, bu konuşma 1990 sonrası Rusya’nın ABD’ye karşı yapılmış en sert üslup olmuştur.²³⁹

Yeni dünya düzeni görece barış ortamı yaratmıştır ancak Bosna savaşı, 2001 sonrası Ortadoğu’da gelişen olaylar yeni dünya düzeninin soğuk savaş döneminde karşılıklı birbirini tahakküm altında tutma dengesini kaldırmadığı gibi barış ortamının tesis edilmesine de katkı sağlayamamıştır. Askeri araçların kullanıldığı zoraki hegemonya ’ya dayalı üstte belirttiğimiz gibi güçlü olduğum için her durumda haklı olan benim anlayışı sadece orta vadede kazanç sağlamıştır. Monroe doktrini ile başlayan dünyaya düzen verme anlayışı Truman doktrini ile SSCB’ ye karşı çevreleme politikası şeklinde devam ederek körfez kriziyle birlikte yeni bir boyut kazanan dünyaya ABD’nin bölgedeki emelleri çerçevesinde şekil verme gayreti devam etmektedir. Bu doğrultuda koalisyon dönemine girildiği ABD’nin yükselen güçlere fazla direnemeyeceği teorisine karşı Ortadoğu’yu merkeze koyarak başlatılan düzen uygulaması ABD’nin soğuk savaş sonrası tek güç kalabilme maliyetinin bölge petrolü üzerindeki denetimini ele geçirerek karşılıma çalışmak şeklindedir. ABD ekonomisindeki gerileme Yeni Dünya Düzeni projesini belirsizleştirmiştir. Bu bağlamda Dünya GSMH’sı içinde ABD’nin payı, 1960’da %40’dan 1990’da %25’in altına düşmüştür. 1960’da ihracatın ithalatı karşılama oranı %133’den 1991’de %85’e gerileyerek. ABD’de iç borç limiti 15 Kasım 1995’te “kanuni limit” sınırına, 4,9 trilyon dolara dayanmıştır. ABD’nin toplam devlet bütçesi açığı, yurtiçi hâsıla oranının %1,9’u kadardır. ABD’nin borç stoku, yurtiçi hâsıla olarak 1985’te %27 iken, oran 1995’de %38’e yükselmiştir. Bu dönemde ABD’nin yabancılara ve vatandaşlarına net 681 milyar dolar borca sahip olmuştur. Bütçesi de yılda ortalama 151 milyar dolar cari denge açığı vermiştir. ABD ilk kez 1985 yılında borçlu duruma gelerek dünyanın en borçlu ülkelerinden biri olmuştur. Tüm bu veriler göstermektedir ki ABD gücün sarsılmış ve ekonomik olarak düşüş yaşamıştır. Nitekim 2008 yılında başlamış olan kriz bu tabloyu biraz daha kötüleştirmiştir. Bu durum

²³⁹Şenol Kantarcı, Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?” **Security Strategies**, Sayı:16, Yıl:8, s:70-72

küresel ekonominin yeni merkezler aramasına neden olmuş, yükselen yıldız olarak görülen Çin'e doğru bir kayma başlamasını gündeme getirmiştir.²⁴⁰ Ekonomik açıdan hızla büyüyen yıllık %10 büyüme oranıyla dünyanın ikinci ekonomisi konumuna gelen Çin, 2008 krizinden de çok az bir etkiyle çıkmayı başararak küresel ekonomide merkez konuma gelebileceği inancını yaratmış ABD gücünün karşısında büyük bir rakip olarak belirmiştir. Bu ABD kanadında kendi çıkarları doğrultusunda yeni nizam kuramayacak endişesini yaratmıştır.

Irak işgaline giden süreçte meydana gelen gelişmeler perspektifinde ABD'ye karşı Rusya, İran ve Türkiye'nin politikalarına daha ayrıntılı değinmekte fayda var. Bu bağlamda Baba Bush'un Kuveyt operasyonunda Irak üzerindeki politikasında tamamlanamayan işe yoğunlaşmasına dair W. Bush'a ısrarı ayrıca önemlidir. Ancak Irak operasyonundan önce Amerika halkının ikna edilerek desteğini kazanma meselesini halkın yönetime yönelik tepkisini çekmeden başarılması gerekmektedir. Nitekim korku ve milli yeşil propaganda yapılarak bu bir nebze başarılmıştır. 2002 yılının Ocak ayında Amerika halkına hitaben başkan Bush'un yapmış olduğu konuşmada operasyonun Afganistan ile sınırlı kalmayacağına Afganistan'ın yanında İran ve Kuzey Kore ile birlikte kötüler ittifakın oluşturulduğunu (axis of evil) söyleyerek Afganistan operasyonu hedeflerden sadece biri olduğunu hem Amerika halkına hem de Dünya'ya duyurmuştu. ABD'nin kanıtlayamadığı söylemlerine karşılık Irak yönetimi kitle imha silahlarına sahip olmadıklarını bunun Scott Ritter başkanlığındaki UNSCOM tarafından da teyit edildiğini ve UNSCOM yerine oluşturulan UNMOVIC görevlilerinin Irakta çalışmasına ancak ülkesine karşı uygulanan yaptırımların kaldırılmasını içeren kapsamlı bir anlaşma çerçevesinde izin verileceğini açıklamıştı. ABD'nin ve İngiltere ile Japonya'nın destek verdiği işgal planının gerçekleştirilmesinin akıllıca olmayacağını bildiren Kofi Annan'ın açıklaması Mezopotamya ovasına gelen davetsiz misafirlere engel olamamıştır.²⁴¹

BM kararlarını ciddiye almayan ABD'nin sert politikası karşısında Rusya ve Çin güvenlik konseyinin almış olduğu kararları yok sayarak yapılacak Irak'a her türlü askeri müdahale planlarına karşı olacaklarını ifade etmiş olsalar da işgali önleyici bir

²⁴⁰Göksel N. Demirel, **Neo-liberal Saldırı Kriz ve İnsanlık**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 1999, s:334

²⁴¹Burhanettin Duran, Kemal İnat, Muhittin Ataman, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s:25

yaptırım uygulanmasında başarılı olamamış ABD'nin Irak'a yönelik tehdit ve suçlamaları devam etmiştir. ABD'nin saldırgan politikasına karşı hem destek hem de eleştiriler gelmiştir.²⁴²Rusya, Çin saldırı karşısında ABD yanında yer almayacaklarını açık bir şekilde belirtmelerinin yanında nükleer silahlanma konusunda Irak'ın arındırılmasına destek veriyorlardı. BM güvenlik konseyinde 8 Kasım 2002 alınan 1441 sayılı karar ABD ve İngiltere'nin kısa vadede politikalarının başarılı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Karar Irak'a sahip olduğu silah sistemlerinin tam listesini BM'ye sunması ve varsa tüm kitle imha silahlarını imha etmesi konusunda son bir şans verilmiş bunu yapmaması durumunda ise ciddi sonuçlara katlanması gerektiğini bildirmiştir. Bağdat yönetimi ise olası bir operasyona neden oluşturmaması ABD kanadına gerekçe vermemek için kabul etmiştir.

Uluslararası atom enerjisi örgütü müfettişleri Irak'ta yeniden çalışmalarına başlamıştır. Aynı karar doğrultusunda 7 Aralık 2002 de BM'ye sahip olduğu silahlar konusunda 12.000 sayfalık bir rapor sunmuştur. Ancak Bağdat yönetiminin hedef olmaktan çıkma çabalarına rağmen İngiltere ve ABD eleştirilerine devam etmiş ve gönderilen raporun eksik olduğunu iddia etmiştir. UNMOVIC ve IAEO'nun başkanları Hans Blix ve Muhammed El- Baradei 9 Ocak 2003'te BM ye sundukları geçici raporlarında o zamana kadarki yapılan araştırmalarında Irak'ta kitle imha silahına rastlamadıklarını açıklamışlardır. Bu doğrultuda kitle imha silahları bulunmamış ancak BM üst sınır olarak belirtilen 150 km menzili aşan Es-Sumud füzelerinin ortaya çıkarıldığını ve bunların imha edilmesi gerektiğini bildirmişler ve denetimlerini sürdürmek için biraz daha zamana ihtiyaçlarının olduğunu belirtmişlerdir. ABD ve İngiltere'nin saldırı için bir gerekçe oluşmasını önlemek isteyen Irak yönetimi 7 mart 2003 de Es-Sumud füzelerin imhasına başlamıştır. Bu bağlamda 7 Mart tarihinde Irak'ın silahsızlandırılması noktasında güvenlik konseyine yeni bir rapor sunan UNMOVIC başkanı Blix Es-Sumud füzelerinin imhasına başlanmasının çok tatmin edici bir adım olduğunu belirttikten sonra Irak'ın BM ile işbirliğini artırmasını övmüştür. Ancak diplomatik çözüm arayışlarının devam ettirilmeye çalışılmasına rağmen planlanmış işgali gerçekleştirmek isteyen ABD ve İngiltere Körfez bölgesinde asker sayısını ABD, 21 Ocak'ta 125.000 çıkarırken İngiliz savunma bakanı Geoffrey

²⁴²Duran ve diğerleri, s:26

Hoon, 20 Ocakta 26.000 askerini bölgeye göndereceğini açıklamıştır.²⁴³ Güvenlik konseyinde Rusya ve Çin'den beklediği desteği göremeyen AB, BM içerisinde karar alınmadan da böyle bir harekete kalkışabileceğini söylemesine rağmen son ana kadar güvenlik konseyinden bir karar çıkarma politikasından da vazgeçmemiştir. Nitekim ABD, İngiltere ve İspanya 17 Mart tarihi henüz tamamlanmadan Türkiye'de ise zaman 18 Mart'ın ilk saatlerini gösterirken başkan Bush Saddam Hüseyin ve oğullarına ülkeyi terk etmeleri için 48 saat süre verdiğini ve bunun gerçekleşmemesi durumunda Irak'a karşı aylardan beri hazırlıkları yapılan savaşın başlayacağını duyuran açıklamayı yapmıştır. 18 Mart tarihinde Bush'un ultimatoma olumlu ya da olumsuz tepkiler gelmeye başlamıştır. İngiltere kanadından da İngiltere parlamentosu büyük çoğunluğu başbakan Blair'in partisi olan işçi partisi 149 muhalifin karşı oyuna rağmen 412 oyla hükümete ABD ile birlikte Irak'a karşı savaşa yetkisi verirken dışişleri bakanı Robin Cook istifa etmiştir.²⁴⁴

Operasyona ilişkin başta Rusya ve Çin'den olmak üzere pek çok eleştiri geldiği gibi destekleyen ülkeler de olmuştur buna göre Japonya başbakanı Koizumi Bush yönetiminin savaş kararının kaçınılmaz hale geldiğini belirterek ABD'ye destek vermiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac tek başına alınmış ve diğer devletleri yok sayarak girilen savaşın "ağır sorumluluklar getireceğini" belirtmiştir Rusya devlet başkanı ise BM kararı alınmadan girilen bu savaşın bir "hata" olduğunu ifade ederken Alman başbakanı Schröder Irak'a karşı bir savaşın "haklı bir gerekçesinin olmadığını" belirtmiş Çin başbakanı Jiabao ise savaşın önlenmesi için tüm çabaların gösterilmesi gerektiğini belirterek Irak'a karşı yürütülecek bir savaşa karşı çıkmışlardır. Ancak bu çabalar bir sonuç vermemiş 20 Mart 2003'te ABD ve İngiliz uçakları Bağdat ve diğer Irak şehirlerini bombalamıştır. Bush "bu savaşın yarım bırakılmayacağını zaferle sonuçlanacağını" ilan etmiştir.²⁴⁵ Ancak ABD'nin Irak'a girdiği ilk günden itibaren dünya kamuoyu çok büyük tepkiler vermiştir. Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, saldırının BM'nin onayı dışında gerçekleşmesini üzüntü ile karşılayarak; "Fransa, operasyonların, hızlı ve olabildiğince az insanın ölümüyle sonuçlanmasını ve insanlık için bir felakete neden olmamasını ümit ediyor" demiştir. Chirac şöyle devam

²⁴³Duran ve diğerleri, s:28

²⁴⁴Duran ve diğerleri, s:29

²⁴⁵Duran ve diğerleri, s:30

etmiştir: “Fransa, haklı ve uzun ömürlü çözümler bulma yolunda dünyaya gereken baskıyı yapacaktır. Bu da ancak, Irak’a barış getirmekle yükümlü tek yasal çatı olan BM’de mümkündür.” açıklamasında bulunmuştur. Dönemin Almanya Başbakanı Gerhard Schröder ise, “Savaş, her zaman politika için bir yenilgidir şeklinde konuşarak Almanya’nın mevcut sorunun diplomatik yollarla barış içerisinde çözülememesinden dolayı büyük üzüntü içerisinde olduğunu eklemiştir. İşgale karşı en net ve sert tepki ise Rusya’dan gelmiştir. Buna göre Devlet Başkanı Vladimir Putin, dramatik sonuçlar doğuracak olan saldırıyı “ciddi bir politik hata” olarak nitelendirmiş, ABD’yi Irak saldırısını durdurmaya davet etmiştir. Çin’den de Rusya perspektifiyle uyuşan ölçüde tepki gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Kong Quan, saldırının, uluslararası topluluğun karşılığı göz ardı edilerek yapıldığını söyleyerek Çin’in uluslararası hal alan Irak sorununun barışçıl yollardan çözülebileceği yönündeki tutumunun devam ettiğini söyleyen Kong, hükümetinin barış yönündeki çabalarına devam edeceğini ifade etmiştir. Bölgesel olarak bu işgalden en çok etkilenecek bir başka deyişle sıranın kendisine geldiğini gören İran, Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi aracılığıyla saldırıyı kınayarak, eylemin “yasadışı” olduğunu bildirmiştir. Harrazi, İran’ın savaşta hiç kimsenin yanında olmayarak taraf olmayacağını özellikle belirtmiştir. İran, hava sahasını savaşçı güçlere kapatırken sınırlarını da kapatarak, mültecilere Irak sınırında hizmet vermeye başlamıştır. Erol Manisalı’ya göre, ABD kendi gölgesi ile savaşan bir dev durumundadır. Kendi gölgesiyle savaşırken de etrafı yakıp dökmekte ve böylelikle dünyadaki en büyük güç olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.²⁴⁶ ABD işgali karşısında her ne kadar diğer güçler, çıkar sahaları etkilenmiş olsa da güç dengesindeki denge muğlaklaşmış da reel bir çözüm getirmekte ısrarcı davranmadıkları görülmektedir.

Bu perspektifte şüphesiz Ortadoğu’daki jeopolitik değişimden en olumsuz etkilenen Türkiye olmuştur. ABD yönetimi potansiyel tehlikeleri ortadan kaldırabilmek amacıyla “önleyici savaş” stratejisini uygulamaya koyduğu devletler jeopolitik, jeokültürel bakımdan Türkiye ile tarihsel olarak ortak noktaları bulunmaktaydı. Türkiye bu politikanın uygulanabilmesi için bulundurduğu askeri üslerle önemli bir konumda yer alıyordu. Ancak Irak işgalinde Afganistan işgali sonrasında değişmiş stratejik

²⁴⁶Tayfun Taşkın, 11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye ve ABD İlişkileri, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s:60-61

ortalıkta güven problemi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ABD tarafından Türkiye Ortadoğu için model ülke olarak önerilmeye başlanmıştır. Afganistan işgali öncesi süreç ve sonrasındaki gelişmeler itibariyle Türkiye ABD'nin tarafında yer almış ancak sonrasında Irak'a ilişkin operasyonda Türkiye'nin güvenliğini önemli ölçüde etkileyecek sonuçlarından ötürü karşı safta yer almıştır. Ancak Irak müdahalesi öncesinde ABD'nin savaşta amacına ulaşabilmesi için iki cepheye ihtiyacı olduğu tartışılmış, ABD yönetimi kuzey cephesinin açılmasının savaşta başarıyı sağlamada önemli görmekteydi. Bu görüş doğrultusunda ABD yetkilileri planlandığı gibi savaştan aylar öncesinde Türkiye'yi savaşta kuzey cephesi olarak kullanma niyetlerini belirtmişlerdi. 11 Eylül sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin kötüleşmesi bu meseleden sonra başlamıştır. Zira ABD yetkilileri bu konuyu tartışırken Türkiye'nin topraklarını savaşta herhangi bir itiraz olmadan açacağını varsayarak planlarını oluşturmuşlardır. Nitekim planın selameti için Türkiye üzerine askeri yerleştirme olanağı sağlaması için baskı yapılmış onay verilmesi halinde Türkiye'ye yardım sözü verilerek her iki tarafın memnun kalmasını sağlayacaklarını belirtmişlerdir. Bu konuda kararlı olduklarını göstermek için başkan yardımcısı Dick Cheney 2002 yılının başında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. ABD'nin politik baskıları altında Türkiye hem Irak'ın komşusu hem Washington'un "stratejik müttefiki" olarak kendini ulusal çıkarlarının aleyhinde bir konumda yer aldığı farkındaydı.²⁴⁷ Bu bağlamda Başbakan Bülent Ecevit Türkiye'nin Irak'a karşı gerçekleştireceği bir askeri operasyonun karşısında olduklarını belirtmiş ancak Ecevit hükümeti Kasım 2002'de Türkiye'de yapılan genel seçimler sonrasında yerini yeni kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetine bırakmıştır. Bunun üzerine 2003 yılının Şubat ayı başında Devlet Bakanı Ali Babacan ve Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış Washington'a gitmişler Türkiye'yi Irak üzerinden pazarlık yapmak konusunda eleştirilerin arttığı dönemde ABD'nin baskıları sonucunda 62.000 askerin gönderilmesini etmiştir.²⁴⁸ Türkiye bu süreçte jeopolitik bakımdan büyük endişe içindeydi zira bir yandan AB dışlanma korkusu bir yandan ise Irak'ın parçalanma riskinin Türkiye'ye etkisi ikileminde kendi çıkarlarına uygun politika geliştirme ihtiyacı duymuştur. Bunun üzerine Irak'ta yaşayan Türkmenlerin

²⁴⁷ Ayşe Ömür Atmaca "11 Eylül Jeopolitik Anlatısı İçerisinde Türk-Amerikan İlişkileri" *Akademik Ortadoğu* <http://www.akademikortadoğu.com> s:118,122-123

²⁴⁸ Atmaca, s:124

güvenliği ile Musul ve Kerkük'ün statüleri Türkiye'nin kırmızıçizgileri olarak belirlenmiştir. ABD'nin isteği doğrultusunda tezkereyi savunan kampanyayı güçlendirmek, destek toplayabilmek için son çare olarak Başbakan Erdoğan 28 Şubat tarihli Milli Güvenlik Kurulu'nda askerlerden tezkereyi desteklediklerine dair kamuoyuna bir açıklama yapmalarını istemiştir. Ancak bu sefer asker sorumluluğu üstlenmek istemeyerek tezkere konusuna ilişkin herhangi bir tavsiye niteliğinde açıklamada bulunmayarak dolaylı bir biçimde iradesini TBMM'ye devretmişti. Muhalefet partileri, ordu ve siyasi elitler Irak operasyonu sonrasında bağımsız Kürt devletinin kurulması ekonomik kayıp ve Kuzey Irak'ta artan PKK varlığı sebepleriyle ortak bir payda da buluşamayarak ayrı düşüncelere sahip olmuşlardır. Bush, Beyaz Saray'da düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'nin, Irak savaşında ülkeden geçişe izin vermemesinin, Amerikan askerlerinin hayatını daha çok tehdit edip etmediğine ve bu gelişmelerden sonra ABD'nin, Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyip desteklemeyeceğine ilişkin soru karşısında Tezkere'nin geçmemesi ilişkin cevabında Bush; *"Ben Türkiye'nin AB'ye girmesini destekliyorum. Türkiye dostumuz ve NATO müttefikli. Biz, Türkiye ile çalışmaya devam ediyoruz. Türkiye'nin birliklerimize geçiş izni vermemesi durumuna karşı ihtimal planlarımız devrede. Bu durum, bizim birliklerimiz için sıkıntı yaratmayacak. Buna güvenim tam"*.²⁴⁹ Şeklinde cevabı aslında böyle bir kararın çıkmayacağını ihtimalini vermediği düşüncesini görmek mümkündür. Nitekim 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'de yapılan oturumda 264 kabul oyuna karşılık 250 ret oyu çıkması sonucunda kabul için gerekli olan salt çoğunluğa ulaşılamamış ve Amerikan askerlerinin Türkiye topraklarını kullanmasına izin veren yasa tasarısı reddedilmiştir.²⁵⁰ Tezkerenin meclisten geçmemesi²⁵¹ ABD ile ilişkilere büyük zarar

²⁴⁹**Hürriyet**, "Güç kullanmak daha büyük risk", 7 Mart 2003 <http://www.hurriyet.com.tr/bush-guc-kullanmamak-daha-buyuk-risk-132183> (Erişim Tarihi:18.03.2017)

²⁵⁰ Atmaca, s:125

²⁵¹ "Tezkerenin meclisten geçmemesi Dünya basınına şu şekilde yansımıştır; **CNN**: ABD, TBMM'nin toplanacağı salı gününe kadar "bekle-gör" politikası izleyecek. Kuzey cephesine ihtiyacımız var. Türk parlamentosu, hükümet tezkeresini kabul etmemesinin gerisindeki neden sorun para değil, prensip. **FOX News**: 62 bin Amerikan askerinin Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a girmesine imkân verecek multi milyar dolarlık anlaşma paketi henüz ölmedi. TBMM'nin salı günü bir oylama daha yapması olasılığı var. **BBC World**: Türkiye'de demokrasi işbaşında. Ret kararı yalnızca ABD'nin savaş kararına değil, aynı zamanda hükümete de büyük bir darbe oldu. ABD ve müttefikleri bu oylama sonucunda tam bir kaosa sürüklendiler. Ortada müthiş belirsizlik var. TBMM bu tezkereyi önümüzdeki günlerde de onaylamazsa ABD ve müttefikleri bugün girdiklerinden de büyük çıkmaza girecek. **İNGİLİZ SKY**: Ortaya son derece karmaşık bir fotoğraf çıktı. Oylamada ortaya çıkan tablo, itirazın ve rahatsızlığın çok derinlerde olduğuna işaret etti. Sonuç sokaklarda protesto gösterileri yapan halkın talebini tam olarak yansıttı. **ORF (Avusturya Devlet Televizyonu)**: Türkiye ABD'ye kırmızı kart gösterdi. ABD, askerlerini Türkiye'de konuşlandırma planları böylelikle suya düştü. **AFP Ajansı**: TBMM, Türkiye halkının ezici çoğunluğunun savaş karşıtı tavrına uydu. **AP (Associated Press Ajansı)**: Bu karar, onay bekleyen ABD ile Ankara'nın ilişkilerini gerecek.

vermiş ABD kanadından gelecekte Türkiye'nin Irak üzerinde önemli rol üstelenemeyeceği şeklinde sert eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Rusya'nın Irak'a ilişkin politikasında da değindiğimiz gibi Rus kamuoyunda Türkiye'nin bağımsız bir aktör olarak var olduğu izlenimi vererek olumlu karşılanmıştır.²⁵² Aslında tezkerenin geçmemesi ile hem Türk kanadını hem de ABD kanadını şaşırması Kuzey Irak konusunda Türkiye ile ABD politikaları çatışmış olsa da Türkiye'den böyle karar beklenmiyordu. Sonuç itibarıyla ABD soğuk savaş döneminde koşulsuz şartsız Türkiye'yi yanında bulundurduğu gibi bu dönemde de yine ABD politikalarını benimseyeceğini düşünerek Türkiye siyasetine ilişkin yanılığa düştüğünü söyleyebiliriz.

İlk olarak Arapça yayımlanan El-Hayat gazetesinde yayımlanan Büyük Orta Doğu projesi kapsamında ABD tarafından bölgenin jeopolitik teorilerinin bir parçası olarak bu dönemde Türkiye'nin jeopolitik durumu, temsil ettikleri yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Washington Ankara arasında Kuzey Irak meselesi dolayısıyla yaşanan gerginlikleri Türkiye, Bush yönetiminin demokratikleşme projeleri çerçevesinde yapılan işbirliği ile yumuşatmaya çalışmıştır. Bu çerçevede ABD'nin jeopolitik söyleminde Türkiye Orta Doğu'nun kapsamlı dönüşümünde Batıyı destekleyen, demokratik "model" alınması gerek bir ülke, olarak Ortadoğu ülkelerinin karşısına çıkartılmıştır. Arap baharı ile başlayan süreçte küresel politikaların altüst olmasıyla birlikte Türkiye'nin konumu tekrar tartışılmaya başlanmıştır.²⁵³

Süreç içerisinde İran dış politikasına değinecek olursak İran, radikal ifadeleriyle, ideolojik tutumuyla ve dini öne çıkaran kalıplaşmış normlarıyla tanınmaktaydı. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki; İran diplomasisi pragmatik ölçütlere dayanmaktadır, konjonktürden yararlanma konusunda iyidir. Bu özellikleri ile farklı bir şekilde tanımlanmıştır. Dahası İran'ın bu tutumu, İslam Devrimi'nin sürdürülmesi, devrim ideolojisini yayılması için önemli ve gereklidir. Bu bağlamda Dış politikada mezhepçi dini söylemi ABD karşıtlığını kendi çıkarlarına uygun zaman ve

AKP iktidarının yeni bir tezkerayı Meclis'e gönderip göndermeyeceği ise belirsiz. **İSPANYOL TV:** "Türk parlamentosunun ABD ile işbirliği kararını reddetmesi Ankara ve Washington'da soğuk düş etkisi yaptı." 16 Mayıs 2003 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya-tvlerinde-tezkere-flas-haber-131139> 2 mart 2003 (Erişim Tarihi 09.03.2017)

²⁵²Atmaca, s:126

²⁵³Atmaca, s:137-138

mekân da kullanması milliyetçi²⁵⁴ akımın gücünü yükselterek politikadaki etkinliklerini çeşitlendirmiştir. Ancak İran, İslam dünyasının lideri olabilmek için Arap âleminde de güçlü olmak gerektiğini bildiğinden, Arap dünyasına yönelik politikalarında Şiilik vurgusu yapmaktan bilhassa kaçınmıştır Arap dünyasına yönelik retoriği ABD ve İsrail karşıtlığını, Filistin’de Hamas’a, Lübnan’da Hizbullah’a verdiği destekle çerçevesinde ilerlemiştir. Bu ABD desteğini kazanmış Sünni Arap rejimlerin Filistin davasındaki çekingen, pasif tutumları ve İsrail karşısındaki kısmi etkisiz konumları, İran’ın Arap dünyasına seslenirken elini güçlendirme imkânı vererek bölgede Türkiye’nin önüne geçen duruma gelmiştir.

11 Eylül 2001 terör saldırılarına karşılık ABD’nin önce Afganistan’ı, akabinde Irak’ı işgal etmesi, bir yandan İran’ı daha çok çevreleyerek sınırlarını daraltırken, bir yandan da onu bölgedeki kendisine oranla daha büyük ve güçlü rakibinden (Afganistan’da Taliban, Irak’ta Saddam) kurtarmıştır. Bu gelişmeler sonrasında İran, nüfusunun üçte ikisi Şii olan Irak’ta ve azınlıkta olan Nusayriilerin iktidarda etkin olduğu Suriye’de nüfuzunu daha da artırmıştır. 11 Eylül sonrası tehditlere karşı İran Hürmüz boğazını kapatırız stratejik hamlesini kullanarak orta vadede kazanç sağlamaya çalışmıştır.²⁵⁵

Rusya politikasına gelecek olursak; Putin dönemi Rusya enkaz altından kalmak üzereyken ayağa kalkmıştır içinde bulunduğu çıkmazdan tam manasıyla dış politikada söylemleriyle iki alan da rekabete dayalı avantajdan faydalanarak çıkmak istemiştir. Bunlardan birincisi Çin, Kuzey Kore, İran ve Irak gibi ülkelerle siyasi ekonomik ilişkileri çok boyutlu yeniden tesis ederek başat silah ihracatçısı konumundan kâr elde etmeyi planlamıştır. Bu çerçevede 11 Eylül sonrası Ortadoğu’da bilhassa stratejik konumları dolayısıyla Irak ve İran’da ekonomik çıkarları doğrultusunda yerleşmeye çalışmıştır.²⁵⁶1988-2002 yılları arasında SSCB ardından Rusya, Nazım Cafersoy tarafından ‘*Büyük jeopolitik geri çekilme*’ olarak tanımlanan dönemden

²⁵⁴Milliyetçilik İran’da yeni bir akım değildir. Tarihsel, toplumsal, kültürel kökleri vardır. Şah döneminden bu yana Fars milliyetçiliğinde iki temel eksen öne çıkar. Birincisi, İran’ın etkili bir bölgesel role sahip olması, ikincisi de güvenlik arayışıdır. Ülkenin 19. yüzyıldan itibaren sürekli olarak dış müdahalelere uğraması, özellikle de İngiltere ile Rusya arasında yaşanan keskin rekabetin sahnelerinden biri olması, İran’da milliyetçiliği, güvenlik öncelikli düşünmeyi ve bağımsızlık özlemini güçlendirmiştir

²⁵⁵Ortadoğu Analiz, Ağustos 2012, Cilt:4 Sayı:44, s:46-47

²⁵⁶Lee Peterson, “Başkan Putin ve icraatları “Rusya’da eskiye dönüş” olarak kabul edilebilir mi?” (Çev: Erhan Fiener) *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel sayısı, 2001,c:6 s:4, s:19

geçmiştir. Nitekim Afganistan ile başlayan bu geri çekilme Doğu Avrupa'nın kaybedilmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim Rusya arazisinin 5,5 milyon kilometresini ve nüfusunun yarısını kaybederek tekrar küresel bir güç haline gelme sancısını siyasi ekonomik askeri alanda çekerek sahneye geri dönmüştür. Nitekim SSCB sonrası Avrasya'da meydana gelen jeopolitik boşluğu bağımsızlık hareketini başlatan gruplarla mücadele etmek kolay olmamıştır. Çeçenistan ile gelişen sorunları buna örnek verebiliriz. 11 Eylül saldırısı Rusya için hem terör faaliyetleri noktasında çekince yarattığı gibi Kafkasya'daki gücünün ABD tarafından kabul edilmesini sağlamıştır.²⁵⁷

Bu doğrultuda Putin'in Irak politikasında her ne kadar 11 Eylül 2001 tarihinde New York'ta düzenlenen terör saldırıları, zorlaştırırsa da üç amacı vardı: Birincisi, Irak hükümetinin Moskova'ya olan 8 milyar dolarlık borcunun ödenmesini sağlamaktır. İkincisi, BM'nin Irak'a 1990'da uyguladığı ekonomik yaptırımların tamamen kalkmasını temin etmektir. Üçüncüsü, yaptırımlar öncesi Irak'la ekonomik alanda imzalanan projelerin tamamlanması için Rus firmaların ve özellikle Gazprom gibi dev şirketlerin Irak'a geri dönebilmelerini sağlamaktır. Büyüyen kriz ortamında bu amaçların gerçekleştirilmesi için Putin ülkesinin ekonomik çıkarlarını ön plana koyarak çok akıllıca politika sergilemiştir. Bu bağlamda Putin, bir yandan BM aracılığıyla savaşı önlemeye çalışırken, diğer yandan Irak krizinin olabildiğince uzun sürmesini istemiştir. Nitekim Irak krizi öncesi 25 dolar olan petrolün varili, krizin ortaya çıkmasıyla petrol varilinin fiyatı 38 dolara kadar yükselmiştir. Varil başına petrolün yükselişi Rusya'ya dış borçlarını kapatmasında yardımcı olmuştur. Irak krizinin başlangıcından Saddam'ın devrilmesine kadar ki süreçte ABD'yi işgalci politika uyguladığı için eleştirilerde bulunan Rusya yönetimi, Saddam'ın devrilmesinin hemen ardından ABD'yi hedef alan söylemlerini bir kenara koyarak, Irak'taki ekonomik çıkarlarına ulaşmaya çalışmıştır.²⁵⁸

Tezkere'nin meclisten geçmemesi ile Türkiye'nin bağımsız politika oluşturabiliyor inancı Rusya'nın, Türkiye'ye karşı olumsuz kanaatlerinde kırılmalar meydana getirmiş ve Ankara'nın kimi beklentilerini karşılamada tereddütlü yaklaşımlarda azalmaya neden olmuştur. Bu yaklaşımın altında, Rusya açısından

²⁵⁷Nazım Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel Sayısı, 2002, Cilt:8 Sayı:4 s:59-60

²⁵⁸Murad Aydınov, "2000 Yılından Sonra Rusya'nın Ortadoğu Politikası", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s:61

stratejik bir konumda bulunan Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırma ve Avrasya projesine bağlama politikasının yattığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Türkiye'nin, Batı ve ABD'den uzaklaştığı ölçüde Rusya nezdinde saygınlık kazandığı görülmektedir. Çünkü Rusya, ABD'nin Orta Doğu'da izlediği politikalar sonucunda giderek nüfuz alanını yitirme endişesini taşımaktaydı bundan dolayı her daim jeopolitik ağırlığını kaybetmeyen Türkiye'yi yanına çekmesi ABD'ye karşı önemli bir kazanımdı. Rusya'nın batı-karşıtı politikaları güç dengeleri ve paylaşım savaşları üzerinden de görmek ve analiz etmek mümkündür. Bu bağlamda Rusya'nın Batı'ya karşı bir rakip olabilme çalışmaları; kendi tarihsel, coğrafik, ekonomik, teknolojik, kültürel, politik vb. dinamikleri üzerine kurulu olan ulusal çıkar ve stratejisinin temel ayaklarından birini oluşturduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda;(1)Rus kültürünü, sadece Batı kültürüne ait bir parça değil, hem Doğu hem de Batı kültürünün tecrübelerini kendi çatısı altında toplayan özgün bir uygarlık olarak değerlendiren,(2)Rusya için, Asya kaynaklarını Batılı kaynaklardan daha önemli bulan,(3)Rusya üzerinde, Batının tesirini olumsuz, Doğunun tesirini ise gelecekleri için olumlu bulan,(4)Avrupalı liberal-demokratik kalıplaşmış normlara uzak duran ve Batıyı reddeden,(5)milliyetçi ve muhafazakâr eğilimleri kabul eden,(6)'evrensel ilerlemeci' ve 'dünya tarihi' gibi teorik düşünceleri kabul etmeyerek yerine kendi çıkarlarına uygun 'gelişme yatağı' ve 'coğrafik determinizmi koyan,(7)Atlantik stratejik bloğunun desteklediği tek kutuplu küreselleşme sürecine karşı mevcut ya da potansiyel olarak Avrasya stratejik bloğunun desteklediği 'varlığın çokluğu durumunu' kabul eden temel varsayımlar üzerine kurulu olan Avrasyacılık anlayışı Rusya'nın ideolojik temelini oluşturan pratikte ilerlemeyi kolaylaştıran her yönüyle Rusya'ya destek olabilecek bir role sahiptir. Bu anlayışla Rusya dış politikasında küresel güç kalma hedefiyle Türkiye ve İran özelinde görülebileceği gibi yeri geldiğinde yumuşak güç kullanımını etkili kılarak iyi bir profil çıkarmaya çalışmıştır. Nitekim tek bir kutup içerisinde yer almanın kendi çıkarına uygun bulmayan Türkiye için bu olumlu bir netice olmuştur.²⁵⁹

ABD'nin Afganistan'ı işgali sonrasında küresel ve bölgesel sistemde değişikliğin yaşanmasına neden olmuştur Nitekim bölge alt sistem güçlü ya da eksik

²⁵⁹Vildane Özkan ve Artum Dinç "Rusya'nın Batı Karşıtı Tutumunda Türkiye Nasıl Konumlandırılmaktadır?" *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, 2015, s:107,111-112

taraflarını fark etmişlerdir. Bu da coğrafyada dengelerin değişmesinde etkili olmuştur. Putin dönemi Rusya'sında ekonomik çıkarlarının ilişkilerinin temeli olarak batıya yönelmiştir. Eski gücüne kavuşmayı ekonomik yükselmeye görmekteydi. Dünya ticaret örgütüne girme ve bir kısım borçlarının ertelenme isteği bu politikada etkili olmuştur.²⁶⁰

İran Afganistan saldırısında kazanan tarafta yer almayı başarmış İngiltere ve Arabistan aracılığı ile dolaylı olarak ABD ile işbirliğine hazır olduğunu belirtse de 2002 yılında ABD'nin baskın birliğin durumu konuşmasında İran'ı “şer eksenini” olarak nitelemesine mani olamamıştır. Ayrıca Rusya ile anlaşma yolunda ilerlemesi İran'ı çekinmesine neden olmuştur.

Suriye saldırı sonrasında teröre destek veren ülke konumundan dolayı uğrayacağı zararlardan korunmak amacıyla sessizlik içinde kalarak çıkacak fırsatı beklemeyi uygun görmüştür.

Suudi Arabistan'ın radikal İslam'a ülke dışında destek vermesi saldırıyı gerçekleştiren teröristlerin çoğunun Arabistan kökenli olması Afganistan da takındığı tutum ABD'nin tepkisini çekmiştir. Nitekim ikili arasında çıkan problemler dengeleri etkilemiştir çıkan bu boşluğu ABD düşünce kuruluşları arasında Türkiye ile stratejik işbirliğini stratejik ortaklığa çevirerek katabileceğini askeri üslerini Bahreyn, Kuveyt ve Katar'a taşıyarak buradaki üsler ile dengeleyebileceği söylenmiştir.

İran Irak'taki bir değişime karşı çıkmamıştır ancak yapının kendi lehine şekillenmesi için çalışmıştır. Bu noktada ABD'nin dolaylı Türkiye'nin doğrudan önünü kesmeye çalışmıştır bunda en etkili aracı ise Şii ve Kürt gruplarını desteklemesi olmuştur ABD başkanının şer eksenini olarak ifade etmesinin altında yatan sebepte budur.²⁶¹

ABD işgal öncesi Irak'ı uyarılarını hem kendisi hem de başka yollarla Türkiye'nin aracılığı şeklinde yürütmüştür. Saddam Hüseyin'i saray darbesi veya suikast ile Saddam'ı devirmeye çalışmak zaman açısından imkân vermediği için uygulanmamıştır başkanlık seçimi öncesi harekât hem oy kazandırabilir hem de

²⁶⁰Kuloğlu, *11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası*, s:10

²⁶¹Kuloğlu, *11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası*, s:15

kaybettirebilirdi. Böyle bir ikilemin içinde ABD dengeyi Rusya ve yükselen güçler lehine değişmesini sağlayabilirdi bu yüzden Irak üzerinde kurgulanan senaryoların uygulayabilmesi ittifaklara bağlı kalmıştır bölgenin nazik yapısında yapılacak her türlü değişim Türkiye'yi etkileyeceği için Irak politikasında zeminini Türkmen faktörüyle oluşturmuştur.²⁶²

Irak'ın parçalanması bölgede yeni devletlerin ortaya çıkması bölgesel alt sistemde dengeleri ittifakları ve düşmanlıkları körüklemiştir. İran'ı dengelemek için kullandığı Irak'ı federatif bölgelere bölmek bölge dengeleri bakımından ABD'nin çok istediği bir şey değildir. Nitekim bir yandan İsrail'in güvenliği sağlanmış olurken diğer yandan bölge İran'ın nüfuzunun yayılmasına neden olacaktır. Ayrıca federatif yapıya Araplara karşı çıkarak ABD'yi karşı taraflarını alma ihtimali de vardır ve Kürt devletinin oluşumu sonrasında karşı müdahale sağlayan bölgesel güçlerin doğmasına neden olacaktır.²⁶³

Bölgede Kürt devletinin kurulması Saddamlı ya da Saddamsız ülkedeki radikal sınır değişikliği ekonomik ölçüde ABD'nin işine gelmemektedir.²⁶⁴ Irak üzerinde federasyon senaryoları üçe bölünmüş Irak, dörde bölünmüş Irak modellerinin her türlü Türkiye'nin çıkarına hizmet etmemektedir. Zayıf ve parçalanmış Irak hem bölge devletleri tarafından hem de Rusya, AB gibi güçlerin şantaj aracı olarak kullanılmasına neden olma ihtimali de vardır. Sistem modellerinin hepsinde avantajlı olarak İran çıkmaktadır. Ancak bu ABD ile uzlaşmaya bağlıdır ancak olası bir anlaşmayı ise körfezdeki güç mücadelesi engellemektedir. Orta vadede ABD ile anlaşılabilirse dahi uzun vadede bir anlaşmayı körfezdeki güç mücadelesi imkânsızlaştırmaktadır. Irakta Türkmenler ve Türkiye denge unsurudur. Irakta Kürtlere özerklik verilirse Türkmenlere de özerklik verilmelidir. Aksi halde bölge de denge oluşturulamaz.²⁶⁵ Le monde diplomatique yazarı Ignacio Ramonet Irak savaşının ABD açısından temel özelliklerini

²⁶²Kuloğlu, *11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası*, s:18,24

²⁶³Kuloğlu, *11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası*, s:25-26

²⁶⁴“Irak'ta Kürt federasyonunda ısrarlıyız. 1970 anlaşmasına benzer bir anlaşmanın Arap ve Kürtler için büyük yarar sağlayacaktır. Eyalet sistemi Kürtleri bölecek. Coğrafi federasyon, Irak'taki Kürt sorununu çözecektir. Kürtlere verilecek federasyon, hem Kürtlerin, hem de Irak'ın sorunlarını çözer. Kürdün sorunu, yalnız Irak vatandaşlığı değildir. Kürdün meselesi siyasidir. Biz parlamenter ve coğrafi federasyondan yanayız. Federasyon içinde Türkmen ve Asuri kardeşlerimizin hukuku da koruma altına alınacak. Başta Türkiye olmak üzere, koalisyon güçlerine teşekkür ederim. Bize yapılan iyiliği unutmayız.” 21 Aralık 2003 <http://www.hurriyet.com.tr/barzani-turkiye-bizi-saddama-karsi-korudu-191044> (Erişim Tarihi:09.03.2017)

²⁶⁵Kuloğlu, *11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası*, s:32,42

üç başlığa ayırıyor birincisi 11 Eylül'den artarak bir takinç haline dönüşen “haydut devletler” ve “uluslararası terörizm” adı verilen hesaplaşma ikincisi petrol denetimini tek elde tutmak üçüncüsü ABD hegemonyasını kalıcı kılma gayretidir. Şimdi yükselen güçler karşısında ABD'nin hegemonya savaşının bir parçası olan Irak işgali altında yatan nedenleri Mehmet Hasgüler ve Bülent Uludağ şu şekilde sıralamıştır;

- ✓ Avrasya'daki yeni oluşumlara gözdağı vermek
- ✓ İran'ı ve Suriye'yi baskı altına almak
- ✓ Petrol üzerinde mutlak denetim
- ✓ Filistin sorununda Araplara seçenek bırakmamak
- ✓ İslamcılara gözdağı vermek
- ✓ Avrupa'yı hizaya getirmek
- ✓ ABD kamuoyunu 11 Eylül sendromundan çıkarıp tatmin etmek
- ✓ Kürt konusuna hızlı bir şekilde bulunması
- ✓ Radikal Arap rejimlerinin pasifleştirilmesi
- ✓ Savunma harcamaları ve stokların eritilmesi
- ✓ Görünür neden kitle imha silahları

Buna göre yine Hasgüler ve Uludağ Amerikan karar vericileri her zaman risk faktörlerini hesaba katarak stratejik hesaplarını yaptığını söyleyerek bunu şu şekilde sıralamıştır:

- ✓ Uzun süreli yıpratıcı savaş çekinceleri: Vietnam Lübnan Somali deneyimleri
- ✓ İnsan kayıpları özellikle ABD İngiliz askerlerinin öldürülmesi
- ✓ Arap ve İslamcı tepkilerin yükselmesi
- ✓ Bölge devletlerin tehdit algılamaları
- ✓ Bölge dışı aktörlerin tehdit algılaması
- ✓ Bölge rejimlerine karşı büyüyen iç tepkiler
- ✓ ABD ekonomisindeki kronik sorunlar
- ✓ Mesafe uzaklığına bağlı artan savaş maliyetlerinin ekonomiye etkisi
- ✓ Kütle imha silahlarının ortaya çıkarılması zarurieti

- ✓ Çiftte standartlar sonucu ABD'nin ciddiyetini, saygınlığını yitirerek ABD medyasının güvenilirliğinin azalması
- ✓ Operasyonların Arap ülkelerini birleştirme ihtimali
- ✓ Operasyonların İslami grupları birleştirme ihtimali
- ✓ Herkesin zayıf kendine göre zayıf gördüğüne saldırma alışkanlığının yaygınlık kazanması ve BM'deki dengenin bozulması

Bu bağlamda Kuveyt ve Irak savaşı arasında retorik olarak bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kuveyt savaşında Saddam Hüseyin'in yayılmacı ve tehdit eden politikası Arapların ABD tarafında yer almasını sağladığı gibi Rusya'nın desteğini de kazanamamıştı. Ancak Irak işgali Arapları birleştirmiştir. Bunu Arapların lehine bir ilerleme olmadığını kabul ederek karşı durmuşlardır. Nitekim Rusya, Çin gibi küresel güçlerde ABD karşısında yer almıştı. Ve bu işgal BM kararı olmadan gerçekleştirilmiş hukuki bir dayanağı bulunmuyordu. Nitekim Kuveyt savaşı meşru bir zemin içerisinde gerçekleşmişti. ABD bölgede en belirgin ortağı olan Türkiye'nin dahi desteğini tam manasıyla bulamamıştır.²⁶⁶

Sonuç olarak; 14 Nisanda Tikrit bölgesinin alınmasının ardından 15 Nisan tarihinde savaş fiilen sona ermiştir. Savaşın bitiminden 1 Mayıs'a kadar geçen sürede savaş sırasında ölen askerlerden daha fazla asker ölmüştür. Şiiilerin çoğunlukta olan Necef'te Cuma namazı çıkışı canlı bomba patlamasıyla Şiiilerin en önemli lideri ve Irak İslam devrimi konsey lideri Muhammed el Hâkimin de aralarında olduğu 80 den fazla kişinin ölümü ABD ve müttefiklerin Irak'ta güvenliği sağlamak konusunda başarılı olamayacağını göstermiştir.

Irakta meydana gelen gelişmeler ve ciddi ekonomik kriz karşısında savaş öncesi BM kararlarını önemsemeyen ABD yaptırımlarının kaldırılması ve borçlarının bir kısmının silinmesini istiyordu yani artık Rusya ve Çinin kararına ihtiyacı vardı. ABD kendi denetiminde geçici hükümet kurulmasını istemekte BM üyeleri ise başından karşı çıktığı bu hukuka aykırı işgale uluslararası meşruiyet kazandıracağı için kabul

²⁶⁶Bülent Uludağ ve Mehmet Hasgüler, **Kriz Üçgeninde Türkiye Ortadoğu Avrasya ve Kıbrıs yazıları (1997-2003)** İstanbul, Anka yayınları, s:108,110-111

etmemektedir.²⁶⁷ Irak işgalinin sona ermesiyle birlikte ABD olmak üzere batılı güçler bölgeye yerleşmişlerdir. Fiiliyatta İran ile ABD komşu olmuştur. 11 Eylül saldırıları ile başlayan “ya bizimlesiniz ya değil” söylemiyle ABD ve müttefikleri ile diğerleri ayrımı devletleri dış politikada kapsamlı bir değişikliğe gitmesini mecbur bırakmıştır. Ortadoğu ülkeleri her an küresel güçlerin teröre destek veriyorsunuz ithamlarına maruz kalmayacaklarının garantisini bulamadıkları için ABD, Rusya ile düşman olmayacak siyasi ilişkiler kurma yoluna girmiştir. Bu durum hem kendi yönetimlerinin hem de küresel güçlerin baskılarından bıkmış olan halkın devlet dışı örgütlere olan güveninin artmasına ve buna takiben iyi kötü ayrımının zorlaştığı coğrafyada terör grupların yayılmasını sağlamıştır. Özellikle bu süreç sonunda ABD yaptırımlarına boyun eğmeyen ve batılı güçler tarafından çevrelenmiş bir şekilde yaşamaya alışmış ona göre strateji belirleyen İran’ın bölgede nüfuzunu yaymasına olanak sağlamıştır.

İşgal sonrasında bölgesel güçleri doğrudan etkileyecek olan sorun çıkmıştır peki şimdi Irak’a ne olacaktı? Irak’ın bölünmesine ilişkin tartışmalar en çok Türkiye ve İran’ı ilgilendirmekteydi zira Irak bölünmesi İran’ın oradaki Şii nüfusu kullanarak güçlenmesine imkân vermeyecek şekilde olmalıydı. Nitekim mevcut nüfus yapısındaki denge, ırk ve toprak bütünlüğü muhafaza edilebilirse ayrıca demokratik kurumlar doğru ve etkili işlerse Irak ileride tamamen Şiilerin siyasi egemenliği altına girebilecekti. Ya da üçe bölünse dahi bu sefer Şii bölgeleri İran ile işbirliği içerisine girebilecekti. Güçler dengesinde ABD başta olmak üzere İsrail, Suudi Arabistan, Rusya ve bir açıdan İran, Irak’ın bölünmesinden kazançlı çıkmıştır. Irak’ın bölünmesinin yaratmış olduğu istikrarsızlıktan en fazla olumsuz etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Zira işgal sonrası stratejik ortak olarak ABD tarafından benimsenen Türkiye ile politika çatışması neticesiyle olumsuz gelişmeler meydana gelmiş ikili devlet arasında güven sarsılmış Türkiye komşu devletlerden gelebilecek tehlikelere karşı sıfır sorun politikası ile bağımsız kendi kaderini belirleyecek politikalar yürütmeye çalışmıştır.²⁶⁸ Bu süreçte Irak’ın Şiilerin denetimine girme ihtimaline karşı ABD’nin birkaç tane hedefi bulunmaktaydı. Buna göre (1) İran’ın Irak üzerindeki denetiminin azaltılması için İran-İrak savaşında olduğu gibi Araplık, Acemlik gerginliği gruplar silahlandırılarak

²⁶⁷Duran ve diğerleri, s:31-33

²⁶⁸Ünal Gündoğan, **İran ve Ortadoğu**, Ankara, Adres yayınları, 2012, s:411,414

körüklenmesi (2) İran'ın yönetimde bulunan Şii yöneticilerinin Şii siyasi geleneğine aykırı davrandıklarını düşünen muhalif Iraklı Şii ulemanın desteklenmesi (3) İran rejiminin değişmesi bu olmazsa ise en son nokta İran topraklarının parçalanması bölgede iki rakip güç olan Türkiye ve İran ilişkilerine bakıldığı zaman İran'ın pasifize edilmesi Türkiye'nin daha çok işine gelecekti ancak eğer İran bölgedeki etkinliği kaldırılırsa bu sefer Türkiye bölgede tek bölgesel güç olarak kalarak Ortadoğu'da nüfuzunu yayabilme ihtimali vardı. İran'ın parçalanması bu bakımdan küresel güçlerin çok istediği bir şey olmamış ancak geçen süre de İran'ın Ortadoğu'da yayılmasına engel olunamamıştır. Irak'ın parçalanması sonucuna geri dönecek olursak Lübnanlaşma noktasında birkaç neden ortaya çıkmıştır. Buna göre;

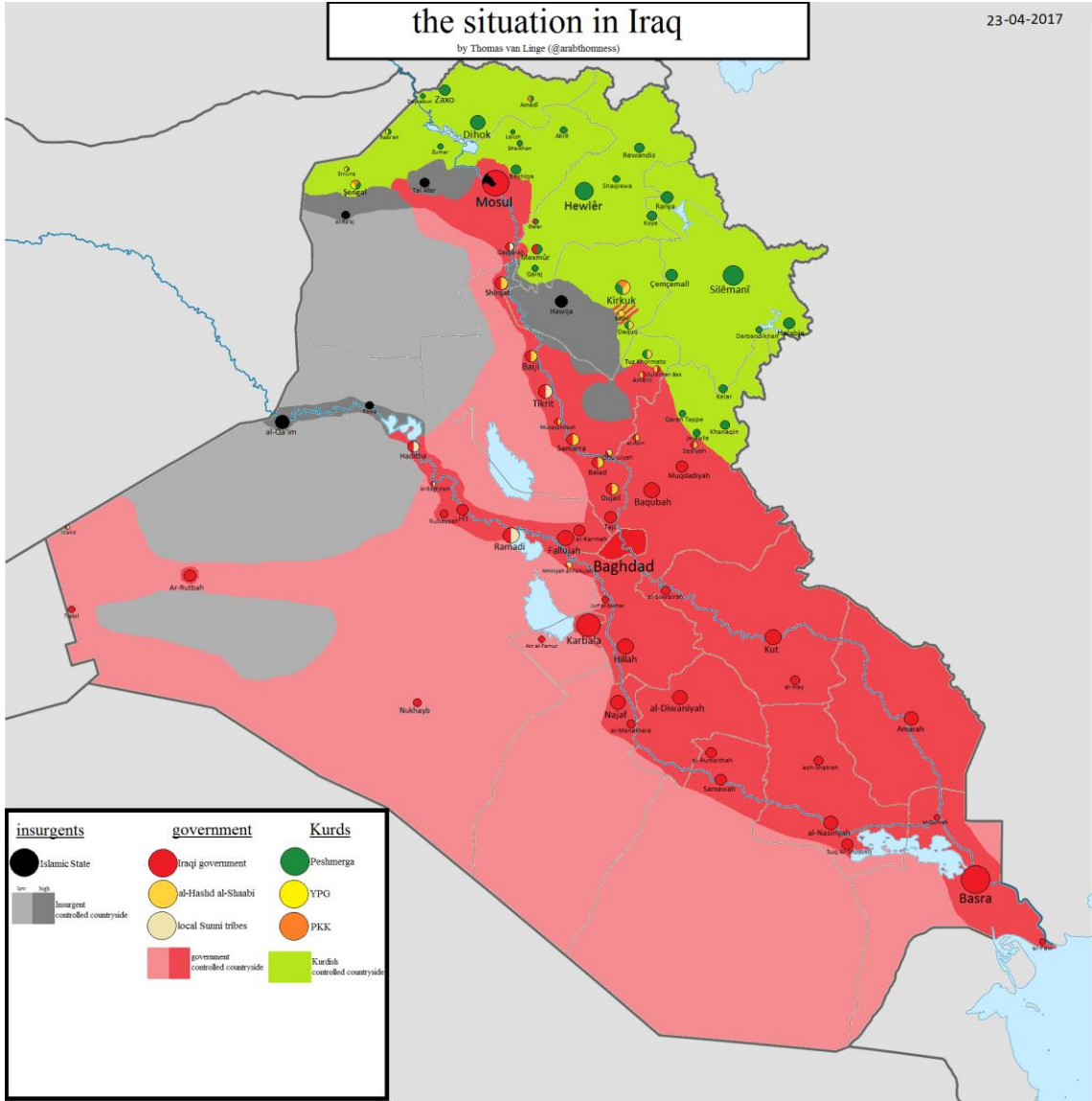
- ✓ Kürtler, Sünniler, Araplar, Şii Araplar ve Şii Türkmen grupları arasında sınır sorunları asla paylaşılmayacak Musul Kerkük Bağdat gibi bölgeler mevcuttur
- ✓ Petrol ve doğalgazın adil bir şekilde paylaşılması mevcut durumda mümkün gözükmemektedir. Kuzeyde Kürtler ve Türkmenler güneyde Şiiler petrol üzerinde mutlak egemenlik iddia edecektir.
- ✓ Kürt Türkmen Şii Sünni gruplar arasında düşmanlık tohumu ekilmiştir.
- ✓ ABD, İngiltere, Rusya, İsrail ve Avrupa devletleri vs. güçlerin Irak üzerindeki çıkar kavgaları ve manipülasyonları kısa ve orta vadede sonlanmayacaktır.²⁶⁹

Irak işgali sonucu bölgede güçlenen mezhepçi gruplar daha sonrası devletlerin politikalarında kullandıkları bir araç haline gelmiştir. Günümüzdeki benim teröristim senin teröristin anlayışının temelini oluşturması bakımından önemlidir. Cüneyt Özdemir'in Irak savaşında ABD ordusuna ilişkin yaptığı belgeselde Irak'a giren zırhlılar karşısında bir vatandaşın ABD işgali karşısında tepkisi *“Şu araçlara bakar mısınız? Bush böyle söylememiştii. Hani bizi özgürleştireceklerdi. Neden buraya geldiler? Bu nasıl bir özgürleştirme? Bunlar bizi düpedüz işgal ediyorlar...”* sözleri demokrasi nedir? ve ne işe yarar? Sorusunun bu coğrafyadaki karşılığı savaş olarak yerini aldığını ispatlar niteliktedir. Nitekim ABD Irak'ta değişen ekonomik sistemin

²⁶⁹Gündoğan, s:415,418

etkisiyle tek başına denetim sağlayamamış kamuoyunda kötü imaj bıraktığı düşüncesiyle Obama, başkanlığı döneminde geri çekilme kararı almıştır. Ancak ABD kuvvetlerinin geri çekilmesiyle doğan derin boşluğu terör grupları ideolojik söylemleri ile ön plana çıkan İran ve Rusya doldurmuştur.

Şekil 2: Irak Son Durum Haritası



Kaynak:www.stratejikortak.com_Erişim Tarihi:27.04.2017

01.03.2017 tarihli Şekil 2’de görüldüğü gibi Arap Baharı şeklinde adlandırılan Ortadoğu’daki halk ayaklanması sonrasında çıkan krizden faydalanan ayrılıkçı ve terör grupları Irak’ta egemenlik savaşına girmiştir. Nitekim 2000 yılında Mezopotamya

ovasında doruk noktasına ulaşan kaos 2017 yılına gelindiğinde de aynı şekilde devam etmektedir. Bölgesel ve küresel güçlerin çıkar hesaplaşmaları, ülkeyi derinden parçalamaya neden olmayı sürdürmektedir. Nitekim İran, *'Büyük İran'* hedefi için bu devletler bünyesinde yaşayan Şii unsurlarla güçlü bağlar kurmayı strateji olarak benimsemiştir.²⁷⁰ 1. ve 2. Körfez (Irak işgali) savaşında her ne kadar tarafsız gibi görünse de Batının yürüttüğü politikayı destekleyerek Şii kesimin iktidarı elde etmesini arzulamıştır. Bu minvalde yürüttüğü politikayla mezhepsel aidiyeti kullanarak Irak'ta nüfuz alanını genişletmiştir. Bu bağlamda İran, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye'nin Irak'ta söz sahibi olmasını istememektedir. Soydaşlık bağından dolayı Türkiye ile Türkmenler arasında kuvvetli çözülmesi zor bir bağın var olduğunun farkında olan İran Türkmenler üzerine yoğunlaşmasının nedeni tam olarak bu yakınlıktır. İran istihbarat teşkilatının, Sünnî Türkmen bölgelerinde Türkmenler ile ilişki kurmak çabasıyla *"Türkiye Türkmenlere yeterli derecede sahip çıkmamıştır. Sahip çıksaydı, bugün Türkmenler Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde daha etkili olabilirdi."* Mesajı vererek İran işgal sonrası bölge nüfuzunun artırma amacıyla içinde yayılmacı politika benimseyerek ilerleme arayışına girmiştir. Bu arayışına en uygun platformu da Türkmenler oluşturmuştur. Yani İran, Kuzey Irak'ta, bir Türkmen kartı oluşturmayı planlayarak bölgedeki etkinliğini artırmaya yönelik çaba sarf etmiştir. Bu perspektifte Saddam'ın yönetimden uzaklaştırılması İran'ın politikalarıyla uyumuş ve Irak yönetiminin Şiilerin eline geçmesini ortam hazırlamıştır ancak Şii yönetimi idaresi altındaki Sünni kesimi dışlamış 2006 yılı Maliki'nin iktidara geçmesiyle birlikte "terörle mücadele" kapsamında Sünnilere karşı baskıların artması toplum üzerindeki kutuplaşmanın derinleşmesine hizmet etmiştir. Nitekim bu İŞİD terör grubunun Musul'u işgal etmesine ve yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. ABD işgali sonrası Irak'ta meydana gelen federatif yapı Türkiye ve İran'ın bölgedeki çıkarlarına ters düşmüştür bu nedenle Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını savunmuşlardır. Bölgede çıkan İran etkisinde Irak'taki nüfuzunu korumaya çalışan Türkiye, Irak hükümetiyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 2011 yılında *"terör faaliyetlerinde bulunma"* suçuyla yakalama kararı çıkartılan Hâşim'inin Türkiye'ye

²⁷⁰Sinan Tavukçu, "Kuşatılan İran"(02.12.2015) http://www.haber10.com/yazar/sinan_tavukcu/kusatilan_iran-606209 (Erişim Tarihi:01.11.2016)

sığınması²⁷¹ üzerine iyi ilişkiler kurma süreci içerisinde olmasına rağmen Türkiye, Sünni Başbakan yardımcısını iade etmemiştir. 15 Aralık 2011 yılında George W. Bush başkanlığındaki ABD yönetiminin Mart 2003'te başlangıcını yaptığı Saddam Hüseyin rejiminin devrildiği Irak İşgali, Başkan Barack Obama'nın ilanı ile sona erdirilmiştir. Yaklaşık dokuz yıla yakın süredir devam etmiş olan Irak Savaşı, 100 bin' den fazla sivilin ölümü, 1.6 milyon Iraklının yerinden edilmesi ve Amerikalı askerlerin yaptığı işkencelerin görüntüleri ile tarihe geçmiştir. Irak'tan dönen son birlikleri karşılama törenine katıldığı Kuzey Carolina'daki Fort Bragg üssündeki törende konuşan Barack Obama, *“Amerikan ordusunun tarihteki en sıra dışı bölümlerinden birinin sonuna gelindi. Irak'ın geleceği kendi halkının ellerinde olacak. Amerika'nın Irak Savaşı bitti”*²⁷² konuşmasının üzerinden dört yıl geçmesine rağmen Irak'ta demokratik istikrar beklentileri bölgedeki iç karışıklıkların, terör eylemlerin merkezi gölgesi altında kalmıştır.

İşgal sonrası Irak'ta Türkiye-İran güç rekabetinde Bağdat, İran'ın tarafına geçerken Erbil, Türkiye safında yer almıştır. Bu ayrışma bölge siyasetini önemli ölçüde değiştirmiştir. Batının İran'a karşı uyguladığı ambargoyu kaldırmasıyla birlikte bölgedeki nüfuz alanını hızla genişleten Türkiye ve Suudi Arabistan'a göre avantajlı konum elde etmeyi başaran İran tarafında yer alan 30 Nisan 2014'te yapılan seçimlerde önde çıkmasına rağmen Nuri el-Maliki ülke içinden ve dışından gelen baskılar eşliğinde beklediği desteği alamayacağını anlayınca yeni hükümeti Haydar El-İbadi'nin kurması için 14 Ağustos 2014 akşamı istifa ettiğini açıklamak durumunda kalmıştır. Irak'ın içinde kaldığı güvenlik, ekonomik, altyapı, siyasi vb. sorunlar ve bunu takip eden günlerde meydana gelen protestoların çıkardığı kaotik durum İbadi'nin de yönetimde başarı elde edemeyeceğini göstermiştir. Bunun en kritik delili, Mukteda es-Sadr'ın, başbakan Haydar El-İbadi'nin reform programını hayata geçirmemesini protesto ederek 30 Nisan'da (2016) taraftarlarını sokağa dökme çağrısı olmuştur. Bağdat'taki Tahrir Meydanı'nda on binlerce kişinin yaptığı gösterileri organize eden Sadr, protestolarını korunaklı Yeşil Bölge'ye de yaymış ve son olarak Irak Parlamentosu'nu işgal ederek

²⁷¹**Son Dakika**, “Tarık Haşimi istifa etti”(31.12.2013) <http://www.hakikatperver.com/tarik-hasimi-istifa-etti-246h.htm>; “Irakta soruşturma heyeti Tarık Haşimi'yi suçlu buldu”.16.02.2012 <http://www.sondakika.com/haber/haber-irak-ta-sorusturma-heyeti-tarik-hasimi-yi-suclu-3367140/>

²⁷²**Milliyet**, “ABD bitirdi enkaz Irak'a kaldı”.16.12.2011 <http://www.milliyet.com.tr/abd-savasi-bitirdi-enkaz-irak-a-kaldi/dunya/dunyadetay/16.12.2011/1476145/default.htm> (Erişim tarihi:07.11.2016)

idarecilere gösterilerden aldığı destekle gözdağı vermiştir.²⁷³ Yaşanan bu olayların arka planında Şiiler arasındaki güç mücadelesinin yaşandığı görülmektedir. Bilindiği gibi, İran'ın Şii hâkimiyetine kuşkuyla yaklaşan, Arap kimliğine vurgu yapan Sadr, 3 Mayıs 2016'da İran'a gitmişti. Sadr'ın İran'la ilişkileri her zaman karmaşık olduğu için ihtiyatlı yakınlaşmalarla birlikte ciddi fikir ayrılıkları da görülmüştür. Sadr taraftarlarının son gösterilerinde “*İran dışarı*” sloganları atmaları ve İran'ın dış operasyonlarından sorumlu Kudüs ordusu komutanı General Kasım Süleymani'ye “*haddini bil*” çağrısında bulunmaları tesadüf değildir. İsmail Sarı'ya göre Irak'ta son zamanlarda gelişen olaylar ülkede Şii-Sünni çatışmasından sonra, Şii grupların kendi arasında da çatışma çıkabileceğın habercisidir.²⁷⁴

İki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen bir faktör olan Kuzey Irak'tan gelen güvenlik tehdididir. Enerji alanındaki işbirliğinin öncelikli hal alması Türkiye-İran ilişkilerinin oluşumunda etkili olmuştur. İki ülke arasında karşılıklı oluşan yargıların değişmeye başlaması, Türkiye-İran yakınlaşmasını sağlayan ikinci faktördür. Türkiye'nin nazarında İran artık rejimini ihraç etmeye çalışarak yayılmacı siyaset yürüten ideolojik bir tehdit olmaktan çıkmış, uluslararası sisteme ayak uydurmaya çalışan Türkiye ile ilişkilerini geliştirme sürecine girmesini sağlayan devlet ve önemli bir ticaret ortağı olmuştur. Türkiye'de ise AK Parti üyelerinin iktidara gelmesi bütün Ortadoğu'da olduğu gibi İran'da da Türkiye imajının büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. İran yönetimi nezdindeki Türkiye algılaması “*katı laik ve Batıcı bir ülkeden “Batı ile iyi ilişkileri olan, demokratik, laik ama “İslamcıların iktidarda olduğu bir ülke”*” olarak değişmiştir. Buna bağlı olarak Irak'ta kurulabilecek Kürt devleti ihtimaline karşı Türk- İran çıkarları birleşmektedir.²⁷⁵ İran'a göre bölgede Kürt devletinin kurulması neticesinde İsrail ile iyi ilişkiler kurma ihtimali bölgedeki etkinliğini zayıflamasına neden olabilir. Kürt sorunu bağlamında ortak bir noktada buluşabilen iki bölgesel olarak güç arasındaki ilişki Irak'taki gelişmeler çerçevesinde mezhepsel

²⁷³Ufuk Ulutaş, “Şii Siyasetinde Sadr Faktörü” *Akşam* (06.05.2016) <http://www.aksam.com.tr/yazarlar/sii-siyasetinde-sadr-faktoru/haber-513556>(Erişim Tarihi:29.10.2016)

²⁷⁴Ufuk Ulutaş, “Şii Siyasetinde Sadr Faktörü” *Akşam* (06.05.2016) <http://www.aksam.com.tr/yazarlar/sii-siyasetinde-sadr-faktoru/haber-513556> (Erişim Tarihi:29.10.2016)

²⁷⁵**Habeler:** İran: Irak'ta Kürt devletinin oluşması Kürt kavminin zararına25.01.2016 <http://www.haberler.com/iran-irak-ta-kurt-devletinin-olusmasi-barzani-ve-8096767-haberi/>(Erişim tarihi:08.11.2016) İran'dan kuzey Irak yönetiminetehtid.2.07.2016<http://www.ntv.com.tr/dunya/irandan-kuzey-irak-yonetimine-tehtid,KjCVf3IdHkSpMSDaoPL0wQ> (Erişim Tarihi:08.11.2016)

çatışmaların gölgesinde kalmaktadır.²⁷⁶ Son günlerde başlatılan Musul Operasyonu ise küresel aktörlerin, bölgesel devletlerin ve yerel güçlerin talepleri, politikaları ve öncelikleri birbiriyle çatıştığını DAESH tehlikesine karşı mücadeleden daha çok küresel ve bölgesel güçlerin birbiri arasındaki mücadele olduğunu göstermektedir. Bu güç rekabeti Irak'ı, Suriye'yi ve genelde Ortadoğu'yu daha kaotik bir ortama götüreceği sonucuna varmak erken yapılmış bir tespit olmayacaktır. Nitekim operasyonlar sonrasında Irak'taki güç mücadelesinin galibi kim olur? sorusunun cevabı mevcut gelişmeler sonucunda görülecektir.

3.3.Nükleer Çalışma Denkleminde Jeopolitik Karmaşa: İran'ın Nükleer Çalışması

İran, Hürmüz Boğaz'ını denetleyen stratejik konumu, Hazar Havzası ve Basra Körfezinde bulunan hidrokarbon rezervlerine sahip oluşu, bilhassa devrim sonrası şii ideolojisi temelleri üzerine kurulu yönetim anlayışı sayesinde radikal gruplara destek vermesi Ortadoğu dengelerini değiştirebilecek kabiliyete sahip olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Ortadoğu bölgesinde meydana gelen olayları İran'dan bağımsız düşünmenin zor olacağı gibi ABD ve Rusya jeopolitik konumun İran'a vermiş olduğu ayrıcalıktan ötürü burada kuracakları hegemonyanın başarıya ulaşabilmesinde bu ülkenin kontrol altında altın da tutmaya çalışmışlardır.²⁷⁷ Bu bakımdan Türkiye'nin İran eşit güçte bölgesel rakip olarak ABD tarafından desteklenmesinin altında yatan düşüncenin bu olduğunu söyleyebiliriz.

İran, coğrafyanın vermiş olduğu stratejik konumun avantajlarını gördüğü kadar ülke güvenliği açısından getirdiği zorlukları da görmektedir. Bunun apaçık örneğini 11 Eylül saldırısı sonrası tüm dünya kamuoyuna terörist devlet olarak yansıtılmasında ve ABD'nin sert söylemlerine karşı kalarak yaşamıştır. Önünde Irak'ın akıbeti bulunması işgal öncesi Irak ile sekiz yıl boyunca savaştığı sırada Irak'ın lehinde devletlerin politika benimsemesi ve yalnız kalmanın zor durumda bırakan maliyeti ve bölgede yaşanan olaylar karşısında küresel güçlerin her an ne yapacakları belli olmayan tavırları İran'ın nükleer çalışmasına başlamasında etkili olan gelişme olmuştur. Daha öncesinde Saddam yönetimi altında bulunana Irak ile komşu iken işgal sonrası ABD ile komşu

²⁷⁶Sinkaya, agm

²⁷⁷Kemal Turan, "İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset" *Harpak* (Erişim Tarihi:03.11.2017), s:40
http://www.harpak.edu.tr/saren/gsd/oncekisayilar/dokuman/GSD_7/GSD_7_Art_2_062008.pdf

olma durumuna gelmiş ve terör devleti listesine koymuş olan ABD tarafından çevrelenmesi İran'ın nükleer çalışmaya önem vermesini sağlamıştır. İran'ın nükleer çalışması ABD'nin "barış için Atom" programı kapsamında 1950 yıllarında başlayarak programın özünü Tahran Üniversitesi bünyesinde 5 megavatlık araştırma reaktörü oluşturmuştur. Yani ilk çalışmalar ABD'nin desteği ile başlamıştır. Çünkü 1979 devrimi öncesinde ABD'nin bölgedeki ileri karakolu olarak görülen İran'ın nükleer çalışmalara başlaması o süreç için ABD politikalarına ters değildi hatta Sovyet Rusya'ya karşı caydırıcılık özelliği taşıyor idi. 1990'lı yıllara kadar 23 adet nükleer güç reaktörü inşa etmeyi hedefleyen Pehlevi yönetimi nükleer çalışmalarının barışçıl amaçlı olduğunu ilan etmek için 1968 yılında Nükleer Silahların yayılmasını önleme antlaşması (NSYÖ)'ni imzalamıştır. Bölgede patlak veren Arap-İsrail savaşı sonrasında meydana gelen gelişmelere paralel petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC)'nün kurulması ile petrol fiyatlarının artması Şah'ın nükleer programa planlananından daha fazla kaynak ayırmasına olanak sağlamıştır. Bu çerçevede, Pehlevi'nin hedeflediği 20.000 megavatlık kurulu gücün 1.200 megavatlık ilk iki reaktörü Buşehr'de inşa edilmek üzere Alman firması Kraftwerk Union'a ihale edilmiş ve çalışmalar 1974 yılında başlamıştır. Aynı yıl Benderabbas'da kurulması planlanan 950 megavat gücünde iki reaktörün ihalesi ise Fransız Framatome şirketine verilmiştir. Irak savaşı öncesinde nükleer çalışmaların dini kurallara uygun olmadığını söyleyen molla rejimi, kitle imha silahlarının tahrip gücünün savaş esnasında yakından tecrübe edilmesi ile bu süreç içerisinde Buşehr reaktörlerini büyütülmesi için Almanya gibi çeşitli batılı ülkelerle temasa geçmişlerdir. Ancak ABD'nin engellemeleri karşısında herhangi bir anlaşmaya varamamışlardır. Nitekim 1995 yılında İran santrallerinde tamamlanması konusunda ABD'nin rakibi Rusya ile anlaşma sağlayarak yoluna devam etme çabasını göstermiştir. Nükleer bir güç olmak için tüm engellemelere rağmen ilerlemesine devam eden hatta tepkiler karşısında nükleer çalışmaları milli bir mesele olarak gören İran nükleer yakıt konusunda dışa bağımlı olmak istemediğinden ötürü 1970'li yıllardan itibaren uranyum zenginleştirme çalışmalarına başlamıştır. Nitekim uranyum zenginleştirme çalışması asıl olan uluslararası kamuoyunun tepkisinin yoğunlaşmasını sağlayan konudur. Tüm bu tepkiler karşısında fazla direnemeyen İran, 2003 yılının Kasım ayında Uluslararası Atom

Enerjisi Kurumu (UAEK)'na daha sıkı denetim iznini veren Ek protokolü imzalamak mecburiyetinde kalmıştır.²⁷⁸

Küresel güçler tarafından kimyasal silah yapımıyla suçlanan İran imkanını bulduğu her durumda bu ithamları yalanlamasına rağmen İran'ın çevresinde Hindistan ve Pakistan'da nükleer çalışmalarının yapılması İsrail'in de bu çalışmayı yapması ve ABD'nin yukarıda da değindiğimiz gibi terörist devlet olarak kabul etmesi nükleer silahlanmaya ve bunun caydırıcılık da etkili bir araç olduğu düşüncesini kabul edebileceği endişesini yaratmasına imkan vermektedir.²⁷⁹

İran'ın UAEA güvenlik denetimlerine karşı tesislerini kapalı tutma konusunda ki ısrarı bu düşüncelerin doğruluğunu batılı güçler nazarında yükseltmiştir. Diplomatik müzakere yoluyla bu sorun çözülmeye çalışılsa da İran'a karşı askeri müdahale seçeneği masada yerini almıştır. Ancak bölge konjonktürü gereği bu seçeneğin doğuracağı sonuçların ağırlığından ötürü küresel güçlerin uygulamak istediği bir seçenek olarak yer almamaktadır.

İran, UAEA ile olan Kapsamlı Nükleer Güvenlik Denetimi Anlaşması (Comprehensive Safeguards Agreement)'na Ek Protokol'ü Aralık 2003 yılında imzalamış olmasına rağmen uygulamaya koymamıştır. Bundan dolayı, UAEA, İran'ın NPT ile uyumlu davrandığını doğrulamak üzere geliştirilmiş doğrulama denetimlerini (enhanced verification inspections) olması gerektiği gibi gerçekleştirememektedir. Ayrıca İran, planlanan yeni tesislerin tasarım bilgilerinin önceden bildirilmesiyle ilgili düzenlemeyi de (Güvenlik Denetimi Anlaşmalarına Ek Düzenlemelerin içerdiği Kod 3,1'in yenilenmiş hali) uygulamamaktadır.(Şekil:3)

Uranyum zenginleştirme çalışmasının ABD ve Batılı güçler tarafından bu kadar tehlikeli görülmesinin nedeni; Zincirleme reaksiyonu sağlayacak olan Uranyum elementinin kararsız ("unstable," yani bir nötron yuttuktan sonra bunu dışarıya veren) olan 235 No.lu izotopudur. Ancak uranyum cevherinin içinde sadece %0.72 oranında bulunmaktadır (Doğal uranyum, U-238, U-235 ve U-233 izotoplarını içerir). Hafif su reaktörlü nükleer santrallerde elektrik üretmek için ise doğal uranyumdaki bu oranın

²⁷⁸Harpas, s:42

²⁷⁹Harpas, s:43

%3-5 arasına yükseltilmesi gerekir ve bu işleme “uranyum zenginleştirme” denir. Araştırma reaktörlerinde kullanılan oran %20’dir ve UAEA tarafından eşik olarak belirlenmiştir (bu yüzdenin üzerine çıktığında yüksek zenginleştirilmiş uranyum/ “highly enriched uranium” –HEU denir). %90’ın üzerinde zenginleştirildiği takdirde ise atom bombası yapılabilecek seviyeye gelir. (weapons- grade uranium). Bu bağlamda barışçıl yola hizmet vermek amacıyla kullanılan bu çalışma siyasi çıkar uğrunda bir karar alınması halinde geri dönülmez hataların önünü açmaktadır.²⁸⁰

Şekil 3: İran’ın Nükleer Tesislerinin bulunduğu yerler



UAEA’nın ek protokolünü imzalamasına rağmen İran buna uymadığı için nükleer silah yapıp yapmadığı konusunda tam bir denetim yapılamamakta kriz ise bu noktada çıkmaktadır.

3.3.1. Bölgesel Aktörlerin yaklaşımı

İran’ın güvenlik alanında sergilediği korumacı tutumun en belirgin göstergesi nükleer çalışmalarının etkisi tüm Ortadoğu coğrafyasını etkileyen bir gelişmeydi. Bölge devletlerin arka planında yatan öfke aslında ABD ve AB’nin çıkarlarına ters düşmesidir.

²⁸⁰Şebnem Udum, “Türkiye’nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti” *Ortadoğu Analiz* Temmuz 2012, Cilt:4, Sayı: 43, s:101

ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın nükleer programa yönelik İran'a yaptırım kararı alabilmenin yolu Rusya ve Çin'in tepkisine paralel ilerlediği gibi bölge devletlerin ikna edilmesi bu konuyla ilgili tepkinin her yönüyle belirlenmesi bölge dengeleri açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Hillary Clinton ve ABD genelkurmay başkanı Amiral Mike Mullen, Ortadoğu ülkeleriyle temaslarda bulunmuştur. Genel izlenim olarak Arap devletleri İran'ın nükleer çalışmaları kendi güvenlikleri için tehlikeli bir gelişme olarak kabul etmelerine karşın ancak önleyici kampanyada görünür bir şekilde yer almaktan çekinmişlerdir.²⁸¹

İran NPT' ye üye olmuş bir ülke olarak nükleer çalışmalarında silah yapma hedefi belirlememesi koşulu ile barışçı amaçlar doğrultusunda nükleer enerjiden yararlanma yetkisine sahip olmasında bir sıkıntı bulunmamaktadır.1990'lı yıllarda nükleer çalışmalarına tekrar başlayan İran'a karşı Arap kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Ancak İran'ın nükleer çalışmalarına ilk başladığı dönemde batılı güçler arasında görüş farklılıkları olduğu gibi bu dönemde de Arap devletleri arasında görüş farklılıkları bulunmaktaydı. Bazı Arap devletleri İran'ın bu çalışmaları bölge için büyük bir tehlike olarak kabul ederken bunu fırsat olarak görenler de olmuştur²⁸²

Arap devletleri arasında bir tehdit olarak görenlerin dayandıkları kanıt, İran'da yargı sürecinin "rasyonel" olamadığı ve idarecilerin kendi istekleri doğrultusunda karar aldıkları iddiasıdır. Bu görüşü kabul edenlere göre İran'ın güvenlik adına duymasını gerektiren bir tehlike durumu yok İran dış politikada söylemleri ile sorunları tırmandırarak savaş halindeymiş gibi davranmaktadır. Bu İran'ın tek başına Ayetullah Ali Hamanaei'nin bir fetvasına bakarak nükleer silaha başvuru ihtimali her zaman var olacaktır.

Bu bağlamda güç dengesinin sarsılmasının önemli sonuçları bulunmaktadır. Buna göre İran nükleer çalışmalarına dayanarak bölge de kendi hegemonyasını kurması bir önceki paragrafta da bahsettiğimiz gibi bu Arap devletlerinin en önemli endişesidir. İran'ın bölgesel güç olma uğruna tarihi süre içinde kendisine ait olduğunu iddia ettiği bölgeleri almaya çalışması ve arzu ettiği İslam toplumlarının liderliğini üstlenmesi Arap

²⁸¹ Bayram Sinkaya "İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı" **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı:15, 2010, s:87-89

²⁸² Bayram Sinkaya, *İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı*, s:90

devletlerinin istikrarlarını kaybetme korkusunu sevk etmiştir. İran'ın bölge devletlerini bu yönde kendi hegemonyası altına alması takdirde bölgesel güç dengeleri küresel güç dengesini de değiştirebilme tehlikesi vardır. Nitekim silahlanmanın en yoğun olduğu yer Ortadoğu bölgesi olduğu gerçeği bölgedeki güç dengesinin bozulması bu coğrafyadaki silahlanma yarışını başlatmıştır.²⁸³

İran'ın radikal gruplara karşı olan desteği eğer Nükleer teknolojinin de dâhil edilmesi şeklinde sürmesi halinde bölgede geri dönülmez sonuçları doğuracak hataların yapılmasına neden olabilme ihtimalide yine aynı şekilde Arap devletlerini endişelendirmektedir. Ancak tüm bu korkuların karşısında İran destek verenlere göre NPT üyesi olan İran bu çalışmayı yapması hakkıdır. Ayrıca İran-Irak savaşında yalnız bırakılması 11 Eylül saldırıları sonrasında hedef gösterilmesi İran'ın güvenlik endişesi taşıması için yeterli bir sebep olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim İslam devletlerinin Bilim ve Teknolojide ilerlemesi onurlanacak bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Nitekim yıllardır ABD politikalarının bölgede uygulayıcısı topraklarını gasp eden İsrail'e karşı önemli bir caydırıcılık özelliği taşıyacaktır.²⁸⁴

İran Irak savaşı ile başlayan soğukluk 1990'lı yıllarda Haşimi Rafsancani'nin pragmatik dış politikası sayesinde bir nebze yumuşama göstermiştir. Hatemi'nin ılımlı dış politikası süreç içerisinde Arap devletleri ile olan sorunları çözmeye başlamasına rağmen 2003 yılı Irak'ın pasifleştirilmesi İran'ın bölgedeki gücünün artmasına neden olmuş 2005 yılından Mahmut Ahmedinecad döneminde dış politikada radikal bir tutum takınılması Arap devletleri ile olan düzelmeye değişen güç dengesine paralel olarak yerini tekrar kaygıya bırakmıştır. 2008'de İsrail'in Gazze saldırısı karşısında Arap ülkelerinin yaklaşımı Ortadoğu'da İran, Suriye, Hizbullah ve Hamas kutbuna karşı Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün kutbunun doğmasına neden olmuş bu bölgesel kutuplaşma İran'ın Nükleer çalışmasına olan tepkinin belirlenmesinde de etkili olmuştur. Nitekim Suudi Arabistan kanadı İran'ın bu çalışmasına yukarıda değindiğimiz gibi temkinli yaklaşırken Suriye'nin de dahil olduğu kutuptakiler İran'ın nükleer çalışmasını kendi çıkarları için uygun görmüşlerdir. Bu bağlamda Arap-İsrail sorununun çözümünde politika farklılığından dolayı karşı karşıya gelen Mısır, Ortadoğu'nun tüm nükleer

²⁸³ Bayram Sinkaya, *İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı*, s:91

²⁸⁴ Bayram Sinkaya, *İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı*, s:91

çalışmalardan arındırılması gerektiğini savunurken Irak, işgalin verdiği enkaz ile soruna pragmatik yaklaşarak herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınarak temkinli davranmıştır. Nitekim Körfez ülkeleri de aynı temkinli davranışı sergilemişlerdir. Aralarında en büyük endişe duyan ülke Suudi Arabistan olmuştur nitekim bölgesel rakibinin bu ani güç kazanımına karşı dengenin bozulma ihtimali Arabistan'ın tedirgin etmiştir. Ancak Arap devletlerinin çoğu İran'ın nükleer çalışmasının kendi güvenlikler için tehlikeli bular da sorunun askeri yollar ile halledilmesine bölgenin yeni bir çatışma ortamına sürüklenmesine de karşı çıkmışlardır.²⁸⁵

İran'ının nükleer çalışması bölge devletlerinin tarihsel sorunları hatırlayarak İran'ın bugün dillendirmediği isteklerini elde edebilmek için kullanacağı endişesi ABD ile ortak bir tutum takınmasına neden olmuştur. İran nükleer çalışması neticesinde komşu devletlerini ABD tarafına itmiştir. Bölge devletleri İran'ın çalışmalarında endişe duysalar da bir sert güç kullanımını da istememektedir. Sorunun diplomatik kanallar ile çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Körfez ülkeleri İran'ın yükselmesinden endişe duymuşlardır. Körfez işbirliği teşkilatında 2009 yılında İran'a karşı askeri bir müdahale taraftarı olmadıklarını söyleyerek UAEA'nın isteklerinin yerine getirmesini istemiştir. Hatemi dönemine Arap devletlerinin endişelerini gidermek amacıyla komşularla iyi ilişki kurma politikası benimsemiştir. Ancak Ortadoğu'da artan İran etkisi karşısında Arap devletleri ABD yaptırımlarına destek vermiştir. Buna karşı İran Arap devletleri ile olan işbirliğini artırma girişimine başlamıştır. Bu bağlamda bölge ülkelerine nükleer işbirliği de dâhil olmak üzere enerji işbirliği, ekonomik işbirliği, siyasi ve hatta güvenlik işbirliği önerilerinde bulunmuş ayrıca tehdit olarak algılanacak bir durumun olmadığını daha net gösterebilmek için Bahreyn ve Katar ile deniz sınırı sorunlarının çözümü yönünde de adım atmıştır.²⁸⁶

²⁸⁵ Bayram Sinkaya, *İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı*, s:92-93

²⁸⁶ Bayram Sinkaya, *İran Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı*, s:95-96

3.3.1.1. Türkiye

Bölgesel yansımalarında Türkiye'nin yaklaşımını ayrı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Zaman içerisinde siyasi, ticari ve ekonomik işbirliğini artırmıştır. Bölgesinde barış yanlısı bir politika izleyen Türkiye için nükleer çalışmanın doğuracağı her sonuç kendi çıkarlarına aykırıdır. Ancak Batılı güçlerin İsrail ve İran'a yönelik açıklamalarında sadece İran'ı haksız olarak görerek eleştirmelerini doğru bulmamaktadır.²⁸⁷

Türkiye NPT' de nükleer silaha sahip olmayan taraf devlet olarak nükleer silahlarının yayılmasını önleme normunu benimsemiş ve bu husustaki uluslararası rejimin diğer unsurlarına bağlı bir ülkedir. Türkiye'nin nükleer silahlarla ve Nükleer caydırıcılıkla ilgili politikasının temel dayanağı NATO ittifakıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin politik tavrı ona uluslararası toplum içinde "kabul gören" bir devlet statüsü kazandırarak güvenliğine katkı sağlamıştır. Türkiye'nin İran nükleer çalışmasına karşı duruşu Türkiye güvenliğine zarar getirecek bir adım olma ihtimalini yükseltmiştir. Nitekim İran, küresel güçlere karşı hamle olarak nükleer bir çalışmaya başlaması küresel güçler tarafından kabul edilen "serseri devlet" damgasını taşımak Türkiye'nin altından kalkamayacağı siyasi ve ekonomik yükler getirecektir. Bu bağlamda Türkiye, İran'ın nükleer çalışmasından doğan krizde diplomasi kullanarak çözüme gidilmesi gerektiğinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Batılı güçlerden farklı olarak "tehdit" kelimesini kullanmamaya çalışarak Tahran'ın programın barışçıl olduğu konusunda ikna olduklarını ifade etmiştir

Diplomasinin başarılı olması Ankara için önemlidir. Zira diplomatik çözüm arayışlarının bir sonuç vermemesi halinde masada olan askeri müdahalenin ciddi olarak değerlendirilmeye başlanması durumunda İran'ın önleyici vuruşunun yahut savaş halinde ilk hedefi olması ihtimali yüksektir.

Bundan dolayı Türkiye diplomatik olarak çözüme kavuşturulması noktasında oldukça aktif bir politika izlemiştir. Uluslararası toplum İran'ın uranyum

²⁸⁷Zafer Akbaş, Adem Baş, "İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları", **History Studies** A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK Volume 5/2 2013, s:39

zenginleştirmekten tamamen vazgeçmesini isterken Türkiye, İran'ın barışçıl yolla yaptığı takdirde böyle bir hakkının var olduğunu düşünmüştür.²⁸⁸

Türkiye, Mayıs 2010'da Brezilya ile birlikte uranyum zenginleştirme konusundaki kaygıları azaltacak nükleer takas anlaşmasını İran'a sunmuştur. Tahran Deklarasyonu'na göre, İran, 1200 kg uranyumunu, 120 kg zenginleştirilmiş uranyumla takas edecekti, ancak anlaşmanın yapılmasından önce karara bağlanmış bu miktarlar, anlaşmanın yapıldığı tarih itibarıyla yeterli görülmeyince ABD aynı dönemde BM Güvenlik Konseyi'nde Çin ve Rusya'nın desteklerini alarak, Haziran 2010'da Güvenlik Konseyi (GK) İran'a karşı yaptırım kararı almıştır. Bu bağlamda önlem olarak güvenliği artıracak bu anlaşma yürürlükten kalmıştır. O dönemde GK'nin geçici üyesi olan Türkiye, tepkisini karara "Hayır" oyu vererek göstermiştir. Ancak sonraki görüşmelerde İran, uranyum zenginleştirme çalışmalarında geri adım atmayacağını yaptırımların kaldırılmaması halinde görüşmelere devam etmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine uranyum zenginleştirme faaliyetinin tamamen durdurulması isteğinden vazgeçilerek belli bir orana kadar olabileceği konusu tartışılmıştır.²⁸⁹

3.3.2. Küresel aktörlerin yaklaşımı

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte her ne kadar Rusya'nın İran'dan uzaklaşmasını sağlamış olsa da güneydeki en büyük komşusu olan bir ülkeye karşı duyduğu ayrıcalıklı ilgiyi değiştirmemiştir. Rusya için İran stratejik bir konumda yer almasına karşı Nükleer konusunda Rusya'nın tavrını netleştirmek güç olmaktadır. Bir yandan İran'ın yükselen gücünün sınırlarını belirleyen uluslararası kararları desteklerken diğer yandan ise zenginleştirilmiş uranyum vermektedir.²⁹⁰

Rusya'nın İran ile ilişkilerinde temel nokta ticari ve askeri ilişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya, İran ile ABD arasında çıkan krizin görüşmeler yoluyla halledilebileceğini düşünerek müzakere sürecinde etkin bir rol oynamıştır. Rusya müzakerelerde dengeleyici bir konumda yer alarak ekonomik ambargo kararının kendi lehine olmayacağından dolayı krizin kendi aleyhine dönmemesi için yoğun uğraş

²⁸⁸Udum, s:104

²⁸⁹Udum, s:105

²⁹⁰Helene Carrere ve Den Causse (çev:Reşat Uzmen) **İki Dünya Arasında Rusya**, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2013, s:204

vermiştir. İran müzakere sürecinde Rusya'ya bilhassa güvenerek nükleer çalışmalarında kararlı duruş sergilemektedir.

Rusya kanadında İran'ı kendi güvenliğine yönelik olası tehlikelere karşı tampon bir bölge olarak görerek İran aracılığı ile bölgede nüfuz alanını genişletme politikası yürütmektedir. Bu açıdan dış politikada İran ile işbirliğinin devam ettirilmesi jeopolitik bakımdan Rusya için önemlidir

Her ne kadar İran'ın nükleer silahların kullanımı kendi adına tehdit olarak algılamasına rağmen İran'ın nükleer silahlanmasının barışçıl amaç taşıdığını ifade etmektedir. Ancak ABD ve İsrail buna inanmayarak İran'ın nükleer çalışmasına son vermesini Moskova'dan talep etmektedir. RF, UAEA ve NPT'ye üye İran'ın şimdiye kadar nükleer alanında çalıştığına dair hiçbir kanıtın bulunmadığını hatırlatarak nükleer alanında başlattığı çalışmalarının durdurulmayacağını açıklamıştır. Rusya'nın UAEA anlaşmasına üye olan İran'la nükleer enerji alanında iş birliği yapmasına karşı çıkan ABD'nin kendisi 2006 yılında UAEA'ye üye olmayan Hindistan'la nükleer alanda işbirliği konusunda anlaşma imzalamıştır. Dahası, UAEA ve NPT'ye üye olmayan İsrail'in nükleer silahını görmezlikten gelmektedir

RF, İran'ın uluslararası anlaşmalara aykırı davranmadığı sürece İran ile nükleer alandaki çalışmalarını durdurmayacağını açıklamıştır. 1 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe giren ambargo kararı karşısında İran, petrol ambargosuna karşılık olarak Hürmüz boğazının kapatılmasını gündeme getirmiş ancak ABD buna sert çıkarak gerekirse savaş açarız tehdidi karşısında İran çıkan haberlerin doğruyu yansıtmadığını ifade ederek geri adım atmak mecburiyetinde kalmıştır.

Bu bağlamda ABD'nin Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgedeki müttefiklerini silahlandırmasındaki amacı ne ise Rusya'nın İran'ı silahlandırmasındaki amacı da aynıdır. Her iki güçte bölgedeki gücünü artırmak için müttefik devletleri silahlandırmaktadır. Uygulanan ambargo Rusya ile olan İran'ın arasındaki ittifakı artırmıştır.²⁹¹

²⁹¹Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden düşünmek", SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:75

Ağustos 2013'te Hasan Ruhaninin iktidara gelmesi ile İran dış politikası yeni bir hareketlilik kazanmıştır. Dış politikaya bakışında “yapıcı etkileşim” ve “itidal” söylemlerini öne çıkaran Ruhani'nin en önemli dış politika meselesi nükleer kriz olmuştur.

Ruhani reformist bir lider olarak önceki cumhurbaşkanları gibi İran'ın uranyum zenginleştirme programını durdurmayı reddetmiştir. Buna göre İran nükleer çalışmalarının yasal çerçevede yapıldığının altını çizmiştir. Ruhani'ye göre; nükleer krizde muhafazakârlar yanlış politika izlemiştir. Nükleer sorun aslında güvenlik bunalımının ürünüdür ve bu sorun aşılabılır. İran asla nükleer silaha sahip olma niyetinde değildir ve dünya ülkeleri ile karşı karşıya gelmek istememektedir. Yönetime gelmesi ile bütün çabasının İran'a yönelik olumsuz algıyı değiştirmek olacağını belirtmiştir. Ruhani yönetimi krize dönüşen nükleer çalışma meselesinde diplomatik çözüm ihtimalini ön plana çıkarmıştır. Ruhani'nin göreve gelmesiyle İran kamuoyunda ve dışarıda oluşan iyimser hava P5+1 görüşmelerini beraberinde getirmiştir.²⁹²

Obama ve Ruhani dönemi Nükleer çalışmaları sorunun çözümünde ayrı başlık açıldığını söyleyebiliriz. Taraflar arasında 2013 yılında Cenevre'de yapılan antlaşma, ABD ile İran arasındaki krizin çözümünde yumuşama sağlamıştır. Cenevre'de yapılan görüşmelerde 25 Kasım 2013'de 6 ay süre ile uygulanacak geçici bir anlaşmaya varılabılmıştır. Anlaşmada uzlaşılan başlıklar özetle; (1)İran uranyumu %5'den daha fazla zenginleştiremeyecek. (2)%20 civarında zenginleştirilmiş olan eldeki uranyum stoklarını %5 oranına çekecek ya da tamamen kullanılmaz hale getirecek. (3)Daha fazla santrifüj yerleştiremeyecek. (4)Natanz ve Fordo'da faaliyette olan santrifüjlerin yarısını operasyonel olmaktan çıkaracak. (5)Aralık'daki ağır su reaktörünün inşasını durduracak. (6)UAEA'nın nükleer tesislere günlük ziyaretine izin verilecek. Yaptırım uygulayan ülkeler ise, İran'a yönelik olarak; yaptırımlarını hafifletecek, nükleer

²⁹²Bülent Aras, Ebru Turhan, “İran Nükleer Antlaşması, Ortadoğu'da Güç Dengesi ve Türkiye”, **Orsam Ortadoğu, Analiz**, Cilt:6, Sayı:62, 2014, s:18-21

maddelere ilişkin ambargoyu kaldıracak, finansal sınırlamalara ilişkin yaptırımlarını kaldıracak, İran'ın petrol ihracat gelirlerinin ülkeye transferine izin vereceklerdir.²⁹³

ABD'nin Orta Doğu bölgesine ilgi duymaya başlamasının geçmişi II. Dünya Savaşı'nın ertesine dek uzanır. Bu dönemde ABD'nin Orta Doğu politikası iki ana esasa dayanıyordu. Birincisi, bölgeye olası bir Sovyet yayılmasının önüne geçmek, ikincisi yeni kurulmuş olan İsrail devletinin çevresinden gelecek güvenliğini tehdit eden unsurları bertaraf etmek şeklinde oluşmaktaydı. Zaman içinde, bölgeden petrol arzının Batı pazarlarına düzenli akışını sağlamak da önemli bir Amerikan amacı haline gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde İran, ABD'nin yakın bir müttefikiydi ve Sovyetler Birliği'nin güneyden çevrelenmesinde anahtar ülkelerden biriydi. Bu ilişki şekli 1979'daki devrimle son bulmuş, iktidara gelen İslami rejim ABD'yi 'Büyük Şeytan' olarak algılamaya başlamış ve İran bölgede ABD'nin kararlı bir düşmanı olmuştur. ABD-İran ilişkilerini zehirleyen olay hiç şüphesiz 'rehineler krizi' adı verilen olaydır. Olay 4 Kasım 1979 tarihinde İranlı öğrencilerin Tahran'daki ABD Büyükelçiliği binasında 63 kişiyi rehin almasıyla başlamıştı. Rehineleri kurtarmak için yapılan ABD operasyonu sonuç vermemiş, nihayet 20 Ocak 1981'de İran elindeki 52 Amerikalı rehineyi 444 gün sonra serbest bırakmıştır. Ayrıca, devrimci rejimin her fırsatta ABD'yi lanetlemesi, 'Amerika'ya ölüm!' sloganları devrimin sembolü haline getirmiştir. ABD günümüzde İran'ın nükleer programını bir diplomatik sorun haline getiriyorsa bunun nedeni sözü edilen arka plandaki çeyrek yüzyılı aşan karşılıklı düşmanlık ilişkisidir. ABD'nin 11 Eylül 2001 miladı sonrasında, Orta Doğu'ya yönelik ilgisinin artması da İran'ın giderek hızlanan nükleer programıyla çakışmıştır. ABD güvenlik çevrelerinde, nükleer silahların da kullanılabileceği bir terör saldırısı olasılığının masaya yatırıldığı bir konjonktürde İran'ın nükleer teknolojiyi elde etme yolunda mesafe kat etmesi soru işaretlerini gündeme getirmiştir. İran'ın Hizbullah gibi terör örgütlerine cömert maddi desteği yanı sıra silah yardımı da yapmasıyla nükleer hırsları arasında bağlantı kurulmuştur. İran rejiminin teokratik doğası düşünülerek, İran'ın nükleer bir güç olması durumunda demokratik devletlerin uyduğu nükleer silahları yalnızca caydırıcılık unsuru

²⁹³“İran'ın Nükleer Programına geçiş not” 16 Aralık 2015 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151215_iran_nukleer (Erişim Tarihi:20.03.2017); Yücel Acer, “İran ile Nükleer Antlaşma: Hepimiz Şimdi Daha mı Güvendeyiz.”, **Ankara Strateji Enstitüsü**, 2013, <http://www.ankar strateji.org/yazar/prof-dr-yucel-acer/iran-ile-nukleer-antlasma-> (Erişim Tarihi:25.03.2017)

olarak kullanma normuna ne kadar uyacağı, İran devlet davranışının ne ölçüde rasyonel olduğu tartışması çeşitli çevrelerde tartışılmaktadır.(Tablo1) İran'ın nükleer bir güç olması durumunda Orta Doğu'da Kafkasya'da, Orta Asya'da ağırlığını ciddi ölçüde arttıracığı gerçeği de Amerikan yönetimlerini düşündürmeye başlamıştır. ABD'de günümüzde Savunma Bakanı olan Robert Gates ve ABD devletinin en önemli stratejistlerinden Zbigniew Brezinsky'nin eş başkanlığında hazırlanan rapor ABD'nin İran algılamasını aydınlatması açısından önemlidir: “Bugüne kadar ABD'nin Ortadoğu'da çözülemeyen siyasi sorunu, komşularındaki değişikliği kabul etmeyen İran olmuştur.²⁹⁴Obama döneminde uzlaşmacı bir politika ardından Trump'ın başkan seçilmesi ile birlikte İran'a sert ifadelerle geri dönüş olmuştur. Nitekim Trump'ın yönetime gelmesi ile birlikte başlayan sert söylemlere karşı İran'da aynı sertlikte karşılık vermekte sorunu tırmandırma strateji izleyerek kamuoyunda destek toplamaya çalışmaktadır. Trump, İran ile yapılan nükleer anlaşmadan başlayarak Obama döneminin İran dış politikasının tam bir felaket olduğunu söylemiş bu politikaların İran'ın elinin güçlenmesini sağlamıştır. Trump'a göre, İran, balistik füze ateşi ile oynayacağına Obama'nın Tahran'ı kayıran politikalar benimsemesi nedeniyle ABD'ye minnettar olmalıydı.

Buna karşılık İran dini lideri Hamanei,“Ne için ABD'ye minnettar olacağız. DEAŞ için mi yoksa Suriye ve Irak'ta yaktığı ateş için mi?” şeklinde karşılık vermiştir Trump yönetimi 2015 yılı sonrasında artık İran'ın eski İran olmadığını farkında olarak Suriye ve Irak'taki gelişmeler nedeniyle bölgede İran'ın artan gücü karşısında temkinli politika izlemektedir. İran yönetimi gerçekleştirdiği füze denemelerinin 2015 Nükleer Anlaşması'na aykırı olmadığını iddia etmektedir. Tahran'ın asıl amacı ABD'nin uygulamakta olduğu yeni yaptırımların meşru olmadığını dünya kamuoyuna kabul ettirmektir. Manidar bir diplomatik adım olsa da, ABD'nin füze denemeleri sonrası kabul ettiği yaptırımların 2015 Anlaşması ile doğrudan bir ilgisi görünmemektedir. Buna göre, Nükleer Anlaşmada ABD, Tahran'ın Anlaşma çerçevesinde altına girdiği yükümlülükleri gerçekleştirmesi halinde İran'ın ekonomisini darbe vuran yaptırımları kaldıracağı teminatını vermiştir. Ancak olası İran'ın Anlaşma hükümlerine riayet

²⁹⁴Evren İşbilen Nükleer Satranç İran ve Nükleer Silahlanma Politikası, İstanbul, Ozan Yayıncılık Ltd. 2009, s:148-149

etmemesi durumunda uyguladığı yaptırımları tekrar yürürlüğe koyacağını ayrıca belirtmiştir.

Bugün ABD'nin İran'a karşı uygulamaya başladığı yeni yaptırımlar Nükleer Anlaşma çerçevesinde kaldırmayı vaat ettiği ve kaldırdığı yaptırımlar değildir. Yeni yaptırımların İran ekonomisine olası etkisinin sınırlı olacağı görüşünü belirten uzmanlar da bu anlaşmadaki ayrıma dikkat çekmektedir. Çünkü ABD'nin en son uygulamaya koyduğu yaptırımlar sadece balistik füze yapımıyla ilgili bir düzine firmayı kapsamış olup, İran Hava Yolları ya da önemli herhangi bir İran bankasına yönelik olmamıştır. Özetle, son ABD yaptırımları İran yönetiminin önemli kurumlarını teğet geçmektedir. Bu değerlendirme sürecinin uzamasının nedenleri ise şöyledir: Öncelikle Trump, seçim kampanyası sırasında Nükleer Anlaşmayı kötü bir anlaşma olarak tanımlamış ve askeri müdahalenin de masada olduğunu söylemişti ama bugün Başkan Trump'ın mevcut yönetiminin söz konusu Nükleer Anlaşmayı kolay kolay gözden çıkarmayacağı izlenimi vermektedir. Nükleer Anlaşmaya sadık kalınmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak; eğer ABD Nükleer Anlaşmadan tek taraflı çekilir veya anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesinde ısrarcı olursa o zaman şimdilerde arasının iyi olmadığı AB'deki müttefikleri ve Çin ile karşı karşıya gelme durumu söz konusu olacaktır.(Tablo1)ABD yönetimi böyle bir gerilime ekonomik olarak hazır değildir. Bilindiği gibi Brüksel ile Pekin 2015 tarihli Nükleer Anlaşmanın devam etmesi konusunda Tahran'a oldukça yakın bir konuma sahiptir. Ayrıca Trump yönetimi eğer anlaşmayı tek taraflı terk ederse bu durumda İran'ın nükleer programına yeniden başlaması sadece mümkün olmayıp, ayrıca bu konuda belirli bir meşruiyet de kazanacağını farkında olduğu için daha temkinli davranarak uluslararası çapta daha büyük bir krizin önüne geçmeye çalışmaktadır.

Tablo1: Dünya ülkelerinin sahip olduğu Nükleer reaktör sayısı							
	Ülke	Nükleer Reaktör Sayısı				Güç	Enerji
		Faal durumda	Kapasite (MWe)	Ortalama süresi/yıl	Yapım aşamasında	Elektrikte payı	Enerji üretimindeki payı
1	Arjantin	3	1.632	25.8	1	5%(=)	%2(=)
2	Ermenistan	1	375	36.5		34.5%(+)	?
3	Belarus				2		
4	Belçika	7	5913	36.3		37.5%(-)	10.5%(-)
5	Brezilya	2	1884	25.1	1	3%(=)	1%(=)
6	Bulgaristan	2	1926	26.8		31%(-)	18.5%(-)
7	Kanada	19	13.524	33.0		16.5%(=)	7%(=)
8	Çin	34	29.402	6.6	21	3%(=)	1.5%(=)
9	Çek Cumhuriyeti	6	3.930	25.0		32.5%(-)	15.5%(-)
10	Finlandiya	4	2.752	37.3	1	33.5%(=)	20.5%(=)
11	Fransa	58	63.130	31.4	1	76.5%(=)	41.5%(=)
12	Almanya	8	10.799	30.1		14%(-)	6.5%(=)
13	Macaristan	4	1.889	31.0		52.5%(-)	17.5%(=)
14	Hindistan	20	5.215	20.3	6	3.5%(=)	1.2%(=)
15	İran	1	915	4.8		1.3%(=)	<1%(=)
16	Japonya	3	2.522	32.0	2	0.5%	<1%
17	Kore	25	23.073	19.4	3	31.5%(+)	13.5%(=)
18	Meksika	2	1.440	24.4		7%(+)	1.5%(=)
19	Hollanda	1	432	43.0		3.5%(=)	1%(=)
20	Pakistan	3	690	22.0	3	4.5%(=)	1.5%(=)
21	Romanya	2	1.300	14.5		17.5%(-)	8%(=)
22	Rusya	35	25.443	30.7	7	18.5%(=)	6.5%(=)
23	Slovakya	4	1.816	24.3	2	56%(=)	21.5%(-)
24	Slovenya	1	688	34.7		38%(=)	?
25	Kuzey Afrika	2	1.860	31.6		4.5%(-)	2%(=)
26	İspanya	7	7.121	31.4		20.5%(=)	9.5%(=)
27	İsveç	8	8.205	36.3		34.5%(=)	24.5%(-)
28	İsviçre	5	3.333	41.2		33.5%(-)	19%(-)
29	Tayvan	5	4.428	34.0		16.5%(-)	7.5%(-)
30	B.A.E.				4		
31	İngiltere	15	8.883	32.4		19%(+)	8.5%(=)
32	Ukrayna	15	13.107	27.4		56.5%(+)	23.5%(+)
33	ABD	100	100.353	36.2	4	19.5%(=)	8.5%(=)
34	AB	127	118.834	31.4	4	26%(-)	12%(=)
	TOPLAM	402	348.030	29.0	58	10.7(=)	4%(=)

Kaynak: Mycle Schneider, Antony Froggatt, World Nuclear Industry Status Report, Paris, July 2016

Nükleer silaha sahip ülkelerin, örneğin ABD'nin, önemli gördüğü Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi rejimi zarar görebilir. Mevcut Nükleer Anlaşma Trump yönetimi yüzünden zarar görürse gelecekte ABD'nin uluslararası çapta bugünküne benzer, "daha iyi bir anlaşmayı" yapmak için gerekli geniş çaplı işbirliği ortamını oluşturması güçleştirme ihtimali olacaktır. Anlaşmanın askıya alınması İran'a prestij sağlayacağı endişesi Trump yönetimini daha temkinli ilerlemesine neden

olmaktadır.²⁹⁵ İran'ın nükleer çalışmaları denklemde jeopolitik güçler dengesine değiştirebilecek imkâna ulaşma noktasında bu gücü bölgesel aktörlere kaptırmak istemeyen küresel güçlerin Nükleer reaktör sayılarını bölgesel güçlerin Nükleer reaktör sayılarına olan oranına baktığımızda İran ve diğer bölgesel güçlerin Nükleer programına karşı politika takibinin yürütülmesinin mahiyeti çıkmaktadır. Suriye ve Iraktaki kaotik durum şunda ABD'nin Rusya desteğini arkasına alan ve bölgede stratejik kazanımlar elde eden üstelik bölgesel müttefiki Türkiye ile politik ayrımlar yaşarken İran'a karşı sert tutumun destek görmesini zorlaştıracığı gibi Ortadoğu satrancında zor durumda kalmasını doğurabilir.

3.4.Yeni Jeopolitik Düzenin Doğuşu: Arap Baharı ve Sonrası

3.4.1. Küresel Güçlerin Arap Baharı ve Sonrası Politikaları

İsyanlar küresel sistemin beklemediği bir an da vuku bularak güç dengesinin değişimini tetiklemiş meydana gelen boşlukta aktörler nüfuz sahibi olma yolunda mücadele sahasına inmiştir. Küresel ve bölgesel güçlerin halk tabanını umursamadan uyguladığı gelişmeler halkın bütünüyle ötekileştirilmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda halkıyla kavgalı olan devletlere karşı başkaldırı olarak gerçekleşen²⁹⁶ gösteriler Ortadoğu toplumlarında yükselen öfke hem radikal grupları hem de ılımlı kanadı beslemiştir. Bu bakımdan Arap baharı belli bir kesimin değil halkın doğal tepkisinden oluşmuştur. Mevcut gelişmeler göstermiştir ki Ortadoğu'daki gelişmeleri kontrol altına alabilecek güce sahip değildir. Bu açıdan soğuk savaş dönemindeki ABD gücü diğer küresel güçler tarafınca paylaşıldığını görmekteyiz.²⁹⁷ Aleksandr Sotçenko'ya göre Post modernizm Tanrının rövanşıdır çünkü modernite dinin öldüğünü iddia ederken post modern dönemde din yeniden ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Arap baharı çok yeni ve Post moderndir. Arap Baharı laik rejimler karşısında dinin toplumsal düzlemde yeniden yükselişe geçmesinden ve siyasi sistemi değişime zorlamasından kaynaklanmıştır.²⁹⁸ Arap baharı sonrası süreçte Rusya politikalarında birkaç temel başlık

²⁹⁵**Haber10:**“Washington Tahran'da gerilim tırmanıyor” (23.02.2017), http://www.haber10.com/dunya/washington_tahran_hattinda_gerilim_tirmaniyor-689350 (Erişim Tarihi:10.03.2017)

²⁹⁶ Özey, s:16

²⁹⁷Nadia Mostafa,“15 Temmuz 2011 Arap Devrimleri ve Uluslararası Sistem: Sistem, Gidişat, Problemler ve Hedefler” Zahide Tuğba Kor(ed), **Ortadoğu konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, içinde, İstanbul, Küre yayınları, 2014, s:69-73

²⁹⁸Aleksandr Sotniçenko, “Arap Baharı Sürecinde Rusya'nın Ortadoğu Politikası”, Zahide Tuğba Kor(ed),**Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektifte Arap Baharı**, içinde s:389

üzerinde şekillendirmiştir. Bölgesel perspektifte siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarını korumak güçler dengesi bağlamında Ortadoğu'daki stratejik konumunu muhafaza etmek son olarak Arap Baharı'nın kendi iç siyasi ve toplumsal dinamikleri üzerinde yaratabileceği negatif etkilerin önüne geçmek... saydığımız bu düşüncelere bağlı olarak ilk olarak Tunus'ta başlayan ardından Mısır'a sirayet eden beklenmedik gösterilere karşı oldukça temkinli yaklaşarak olayların şeklini almasını beklemiştir. Ancak ekonomik çıkarları bulunduğu Libya ve Suriye'de de karışıklığın başlamasıyla Rusya bekle-gör politikasından vazgeçerek daha aktif bir politika yürütmeye başlamıştır.²⁹⁹

Bölgede soğuk savaş sonrası nüfuzunun yeniden yükselişe geçirdiği bir dönemde beklenmedik bir anda meydana gelen Arap devrimleri bu bakımdan ABD, İran, Türkiye gibi ülkeleri hazırlıksız yakaladığı gibi Rusya'yı da hazırlıksız yakalamıştır. Aktif siyasetini Libya ve Suriye'de çıkarlarına ters işleyen gelişmeler karşısında izlemeye başlamış özellikle Suriye'de BM bünyesinde konumundan ABD'nin pasif politika takibinden dolayı ağırlığını koymuş ve olayların akışını değiştirebilecek gücü eline almıştır.³⁰⁰ Bu bağlamda bölgede askeri ve ekonomik çıkarlarını savunmak Rusya kanadının Arap Baharı ve sonrası süreçte en öncelikli amacı olarak öne çıkmıştır. Değişen jeopolitik dengelerin Rusya ve Batılı ülkeler arasında güç mücadelesinin önemli bir sahası olarak karşımıza çıkmıştır. Bu doğrultuda Tunus'taki gelişmeler karşısında Batıdan çok farklı bir açıklamada bulunmamıştır. Rusya'nın Libya ve Suriye olaylarından önce bölgede değişiklik taleplerine karşı dünya ekonomik formu toplantısında yaptığı konuşmada görmek mümkündür. *"Bence Tunus'ta olanlar, tüm yetkililer için öğrenilmesi gereken oldukça temel bir derstir. Yetkililer rahat koltuklarında oturmamalı ve toplumla birlikte kendilerini de geliştirmelidirler. Yetkililer toplumun gelişimine ayak uyduramaz ve halkın isteklerini karşılayamazlarsa sonuç çok üzücü olur"* (Dmitry Medvedev, Addressed, 2011).³⁰¹ Olaylar karşısında ilk aşamada küresel güçler tarafından hayati bir coğrafyada meydana gelen kontrol edilmediği takdirde çıkarlarının aksine gelişmelerin yaşanabileceği olaylar karşısında aktörler olayları körükleyecek açıklama yapmaktan çekinmişlerdir.

²⁹⁹Emre Erşen, "Rusya'nın Arap Baharı Politikası" *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 6 Sayı: 61, Mart-Nisan 2014, s:115

³⁰⁰Emre Erşen, s:116

³⁰¹Emre Erşen, s:117-118

Rusya'nın Arap Baharı politikası açısından dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek gelişme ise gösterilerin Libya'ya yayılmasıdır. Bunun temel nedeni Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen'in aksine Rusya'nın Libya ile özellikle ekonomik alanda oldukça yakın ilişkilere sahip olmasıdır. 2008 yılında Libya yönetiminin Sovyet döneminden kalan 4.5 milyar dolara yakın borcunu silme kararı alan Moskova'nın bunun karşılığında Kaddafi yönetiminden Rus petrol ve silah şirketleri lehine önemli kazanımlar elde ettiğini belirtmekte fayda vardır. Yaklaşık 10 milyar dolar tutarında olduğu iddia edilen bu ihalelerin Rusya ve Mısır arasındaki toplam ticaret hacminin beş katı tutarında olduğu düşünüldüğünde ise Moskova'nın neden Libya konusunda çok daha hassas bir tutum sergilediği daha iyi anlaşılabilir.³⁰²

Rusya'nın rejim yanlısı politikası Batılı güçler tarafından Arap toplumların beklentisini karşılamadığından dolayı yapılan eleştirilere karşı kalmış ancak Rusya uyguladığı politikanın doğru olduğunu ısrarcı olmaktadır. Bu doğrultuda Müslüman Kardeşleri terör grubu olarak kabul etmiş ve darbe sonrası Abdülfettah El-Sisi ile yakın ilişkiler gerçekleştirerek oldukça pragmatik bir politika takip etmektedir. Nitekim Rusya'nın endişe ettiği gibi Kaddafi sonrası yönetim Rusya ile olan 10 Milyar dolarlık ekonomik anlaşmanın gözden geçirebileceğini açıklamış, Rus enerji şirketleri Libya'daki yatırımlarını Amerikan ve Avrupalı enerji şirketlerine kaptırmaya başlamıştır.³⁰³ Arap Baharı Putin'in ifade ettiği gibi çok kutuplu bir sistemin belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkarak Rusya-Çin anlaşması ABD karşısında denge unsuru olarak bulunmaktadır.³⁰⁴ Suriye'deki olaylar bir kadın doktorun telefon görüşmesi sırasında telefonunun dinlendiğinden habersiz "darısı başımıza" diyerek görüşmeyi bitirmesinin ardından gözaltına alınması ve saçları kesilerek serbest bırakılmasına tepki olarak 15 kişilik üniversite öğrencisi bir grubun gösteri yaptığı sırada ateş açılması ve sonucunda bir gencin ölmesi olayların büyümesine yol açmıştır. Ardından ölen gencin kardeşi ve arkadaşları bir lisenin duvarına "Eş-şebab yurid iskat en-nizam" yani "halk düzenin değişmesini istiyor" yazdıkları için gözaltına alınmış ve işkence görmüşlerdir. Askerlerin "o çocuklar çok, kendinize yeni bir çocuk yapın" ifadeleriyle çocukların

³⁰² Emre Erşen, s:119

³⁰³ Gökhan Telatar, "Rusya ve Arap Baharı: Batı ile Yeni Soğuk Savaş Mı?" **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, 2015, s:189

³⁰⁴ Erşen, s:123-124

serbest bırakmayı reddetmesi üzerine gösteriler büyümüştür. Gösteriler, rejim güçlerin sert müdahalesi ile parça parça büyüyerek tüm Suriye'yi saran iç savaşa dönüşmüştür.³⁰⁵

Ortadoğu'daki gelişmeler karşısında Rusya'nın her geri adımı ona güç kaybettirmektedir. Bu açıdan Suriye'de politikasındaki ısrarı güç kaybetmek istememesinden kaynaklanmaktadır. Suriye politikalarında yanlılara düşen Türkiye Amerikan perspektifinden bakınca Türkiye birinci öncelikli stratejik aktör ve faktör olarak görünmediğini Türkiye'de 15 Temmuz sonrası gelişmeler göstermiştir.

Esra Hatipoğlu'na göre güç dengelerini değiştirecek herhangi bir aracı olmayan aktör güvenilir değildir.³⁰⁶Yorumu bölgede tüm aktörlerin etkin olma amacını göstermektedir. Bu bağlamda Fransa öncülüğünde Libya'da gerçekleştirilen askeri müdahale sonrasında Suriye için de aynı tekrarın yaşanmasını istemeyen Rusya ve Çin BM güvenlik konseyinin kınama kararını veto etmesinin ardından Suriye'de tampon bölge ya da insani koridor oluşturulmak istenmesine de karşı çıkmıştır. Zira 1990 sonrası Irak'ta oluşturulan tampon bölge ya da insani koridor uçuşa yasak bölge olacağı için Şam yönetimi buraya giremeyecek muhalif taraf güçlenecek ve Bingazi'de olduğu gibi devrim süreci hızlanacaktı.³⁰⁷Bu doğrultuda; (1)Rusya Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruya bilmek ve Esad güçlerinin kontrolünden çıkan bölgeleri tekrar Şam yönetimine kazandırmak; (2)Esad'ın ne sivil ne de askeri darbe sonucunda değil seçimle iktidardan çekilmesini sağlamak şeklinde hedeflerle ulusal çıkarlarını garanti altına almaya çalışmaktadır. Zira Suriye'de Batı lehine bir değişim Rusya'nın Ortadoğu için kritik bölgede bulunan askeri varlığını tehlikeye atacaktır. Moskova ve Washington'un arka planda yaptıkları görüşmeler sonucunda Suriye krizinde uzlaştığı tek konu ülkenin laik devlet olarak kalması ve yeni bir politik sistemin oluşturulmasıdır³⁰⁸Suriye müdahalesi Rusya'daki iç politik dengeler açısından da Putin yönetimine önemli

³⁰⁵Fadıl Şanverdi, Arap Baharı ve Suriye'ye Etkisi,18.01.2014 <http://politikaakademisi.org/2014/01/18/arap-bahari-ve-suriyeye-etkisi/> ; Suriye'de olaylara ait bir örnek için: <https://www.youtube.com/watch?v=zbr0VeGX3zw&NR=1> (Erişim Tarihi:01.04.2017)

³⁰⁶Esra Hatipoğlu, Avrupa Birliği- Rusya ilişkilerinde Ortadoğu, Zahide Tuğba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, içinde,s:421,487

³⁰⁷Mehmet Akif Ersoy, Bir Gazetecinin Gözünden Arap Baharı, Zahide Tuğba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları. Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, içinde, s:250-251

³⁰⁸Bilgesam,“Rusya'nın Suriye Stratejisi ve Ortadoğu'da Değişen Güç Dengeleri”, **Bilgesam Analiz**, no:1255,22 Ekim 2015, s:2-6

fırsatlar vermiştir. Batı ülkelerinin yaptırımları ve düşen petrol fiyatları nedeniyle Rusya ekonomisinin 2015'te yüzde 3,7 ve 2016'da yüzde 0,5 oranında küçülmesine rağmen halkın önemli bir bölümünün hala Putin'in dış politika hamlelerini desteklemeye devam etmesi oldukça dikkat çekicidir. Suriye'de bulunan Orta Asya kökenli militanların sayısının 7.000'e yakın olduğu söylentileri karşısında Rusya "önleyici müdahale" yaklaşımı ile sorunun kendi ülkesine sıçramasından endişelenerek olası bir ülkesinde terör olaylarının yaşanması ihtimalini Suriye'de gidermeye çalışmaktadır. Bu bakımdan Astana görüşmeleri Rusya açısından İran'a nazaran önemli görülmektedir.³⁰⁹

Bunun karşısında ilk aşamada Esad'ın gitmesi gerektiğini düşünen ABD kimyasal silah kullanımını kırmızıçizgi olarak belirtmişti. Ancak bu değişim talebine karşı somut bir adım atmadığı gibi kimyasal silah kullanımı karşısında da harekete geçmemiş Özgür Suriye ordusuna yeterli destek vermemiştir. Zira Suriye radikal grupların hesaplaştığı alan haline gelmesi ile birlikte ABD muhaliflere olan desteğini radikal gruplarla mücadeleye çevirerek İran'ın bölgede ilerleyişine katkı sağlayarak Türkiye'nin yalnızlaştırmıştır. Türkiye ile olan ittifakından İran eksenine kayan tutumu Ortadoğu'daki dengeleri de değiştirmiştir. Değişen dengeler karşısında bu yakınlaşmadan kaygı duyan sadece Türkiye değil İsrail ve Suudi Arabistan 'da olmuştur. Suriye iç savaşının yol açtığı uluslararası karışıklık, Türkiye'nin bölgede üstlendiği etkin rol karşısında, İran, Rusya, Çin ve Batı medyası "radikal unsurlara destek sağlayan Türkiye," "diktatör Erdoğan" imajı oluştururken aynı medya Tahran yönetimine "İŞİD'le mücadele eden devlet" imajı kazandırmakta, İran dış politikasının Irak ve Suriye'de yol açtığı insani trajediyi giderek daha az gündeme getirmektedir.³¹⁰

Son olarak Amerika bugün Türkiye'yi yarın Tahran'ı kendi çıkarları doğrultusunda desteklememek için bir sebep görünmemektedir. Ali Asghar'a göre "katil katildir. Bunun Şii'si Sünni'si olmaz İran Şahı mesela Şii'ydi. Yemen devrik lideri Abdullah Salih de Zeydi Şiilerindendi. Bunların her ikisi de Şii'ydi ama zalim zalimdir. Saddam Hüseyin Sünni'dir değil zalimdir diyorduk" yorumuyla liderlerin Ortadoğu'daki gelişmeleri körükleyecek diller kullanmaması gerektiğini vurgu

³⁰⁹Ajans Haber, "2011'den Günümüze: Suriye'nin Rusya'ya Maliyeti"(11.02.2017) <http://www.stratejikortak.com/2017/02/2011den-gunumuz-rusya.html> (Erişim Tarihi:10.04.2017)

³¹⁰Bekir Ünal, "ABD-İran Yakınlaşmasının Orta Doğu'daki Dengelere Etkileri ve Türkiye" **Bilgesam Analiz** no:1264 23 Kasım 2015, s:6-10

yapmıştır.³¹¹Nitekim Fuller’e Bugün Ortadoğu’daki temel ideolojik kavga esas itibariyle Batı’da popüler biçimde karakterize edildiğinin aksine, sekülerizm ile İslamcılık arasında değildir. Bu gerçekte Sünnilik ile Şiilik arasında bir kavga da değildir. Asıl kavga Sünniliğin bizzat kendi içindedir. Dahası tahmin edileceği gibi radikal cihadi islam ile muhafazakâr Suudi İslam arasında bir kavga da değildir. Bu; daha ziyade demokratik İslamcılık ile Müslüman otokrasi arasında bir mücadeledir. Popüler beklentinin aksine bir zamanlar Ortadoğu’da ABD ile yakın ilişkileri olan iki ülke Türkiye ve Suudi Arabistan gelecek on yıllık dönemde Ortadoğu siyasetinde iki rakip ideolojik kutup başını temsil edebilir.³¹²*Plus ça change plus c’est la même chose* ifadesi Ortadoğu içinde aynen söylenebilir. Değişime rağmen, gerçekte değişen bir şey yok.

3.4.2. Bölgesel Güçlerin Arap Baharı ve Sonrası Politikaları

Ortadoğu’da meydana gelen gelişmeler sonucunda dengelerin değişmesini sağlayan bir takım olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi 2003 yılında ABD’nin Irak işgali 2010-2011’den itibaren başlayan ve Suriye iç savaşı ile birlikte devam eden Arap devrimleri 2015 yazı itibari ile İran’ın batılı güçlerle anlaşması olarak sıralamak mümkündür.

Ortadoğu’daki baskıcı ve otoriter rejimlere karşı meydana gelen halk hareketlerini ifade etmek amacıyla kullanılan “Arap Baharı” kavramı yıllarca halkını ezmekten imtina duymayan otoriter rejimlere karşı demokrasi talebinin artması neticesinde bu demokratik isteği ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak ilk aşamada bu halk hareketlerini ve meydana gelen sokak çatışmalarını bahar olarak nitelendirilmesi olumlu olarak karşılık bulurken bu kavramın kullanılmasına temkinli yaklaşanlar da olmuştur. Özgürlük-eşitlik hareketlerinin karşılığı olarak günümüzde literatüre geçen bahar kavramı sadece Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki olaylara karşılık olarak kullanılmamış tarihte pek çok olayları nitelendirmek amacıyla da kullanılmıştır. Örnek verecek olursak; 1830 ve 1848 yılında Avrupa’daki devrimler için kullanıldığı gibi 1968 yılında Çekoslovakya’da “politik özgürleşme” olarak adlandırılan ancak Sovyetlerin

³¹¹Ali Asghar Muhammadi, İranlı Bir Diplomatın Gözünden Değişen Ortadoğu, Zahide Tuğba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, İçinde, s:591

³¹²Grahame Fuller, **Türkiye ve Arap Baharı**, (çev:Mustafa Acar), Ankara, Ekşi Kitaplar,2016, s:35

müdahalesi ile sona eren dönemi ifade etmek amacıyla bahar kavramı kullanılarak “Prag baharı” denilmiştir. Ekonomik sıkıntılar, siyasi sorunlar neticesinde demokratik sistem ortak talebiyle halk meydanları doldurmuştur. Ancak ilk olarak Tunus’ta 26 yaşındaki mühendis seyyar satıcısı Muhammed Buazzizi’nin adil olmayan uygulamalara karşı tepki olarak kendini yakmasıyla başlayan bu bahar bölgede çıkarları çakışan küresel ve bölgesel aktörlerin tutumları neticesinde demokratik taleplerin yankılandığı meydanlara iç çatışmanın yaydığı hayatta kalamama, evinden ülkesinden olma korkusu hâkim olmuştur. Bu coğrafyanın baharı kendi hallerine bırakılmayacak kadar önemli gördükleri küresel aktörlerin planları neticesinde kışa dönmüş Aylan bebeklerin kıyıya vurduğu, Ümran bebeklerin dünyanın üzerinden kalkamayacağı ağırlıkta sessizliği, sınır bölgelerinde üzerine basabileceği bir avuç toprak arayışında günlerce bekleyen insanların mağduriyetleri gibi insani krizleri doğurmuştur.³¹³

Ortadoğu coğrafyasında başlayan değişim dalgasının en kanlı ve çözümü en karışık mücadelesi Suriye’de gerçekleşmektedir. Suriye’deki rejimin direnmesi, ordunun çoğunluğu rejime destek vermesi halkın eleştiride bulunmasına rağmen sokak gösterilerine destek vermekten çekinmesi rejimin sert müdahalesini artırmasını sağladığı gibi küresel ve bölgesel aktörlerin bekle-gör politikası rejim karşıtı söylemlerinde net olmayışı rejimin elini kolaylaştırmış ve kısa bir süre sonra rejim ve muhalifler arasında başlayan çatışma ulus altı kimlikler üzerinden mezhep temelinde iktidar mücadelesine dönüşerek terör grupların toplandığı alan haline gelmiştir. Bu kaotik ortam ABD, Rusya, Çin gibi küresel aktörlerin mücadele sahasına dönüşerek Suriye çatışması içinden çıkılması zor bir sorun olarak yükselmiştir. Türkiye ve İran iki bölgesel aktör, Suriye konusunda ters düşen politikaları ile ilişkilerinde zor bir döneme girmiştir. Özellikle Türkiye coğrafyanın kendisine sağladığı birçok avantajlara rağmen tek başına belirleyici bir aktör olmaktan uzak politika takip etmiştir.³¹⁴

Lord Shaftsbury 1853 yılında Suriye’den bahsederken “ulusu olmayan ülke” diye bahsederek vatanseverlik hakkında çok az şey bilindiğine dikkat çekmiştir. İmparatorluğun içine düştüğü bataklıktan kurtarmak adına hiç kimsenin tek bir kuruluş

³¹³Hasan Duran, Çağatay Özdemir, “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl:2012

³¹⁴Boell “Arap Baharı ile Ortadoğu’da Değişen Dış Politika Dengeleri” <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/arap-bahari-ile-ortadoguda-degis-en-dis-politika-dengeleri> (Erişim Tarihi:27.03.2017)

bile vermek istemediğinden bahsetmiştir. Vatanseverliğin sadece dört duvar arasında sıkışıp kaldığı ve onun dışındaki hiçbir şeyin, Suriye'yi ilgilendirmediğini söylemiştir.³¹⁵ Diğer aktörlerin burayı elinde tutmak istemesinin nedeni Suriye'nin Kuzeyden Güneye Anadolu ile Arap yarımadası, Doğudan Batıya ise Arap dünyasının iki önemli gücü olan Irak ile Mısır arasındaki koridor üzerinde bulunmasıdır. Böylelikle Suriye'yi kendi etki alanına çekebilen veya en azından diğer ülkelerin nüfuz alanına girmesine engel olabilen herhangi bir ülke kendi mevkiini oldukça sağlamlaştırmış olur.

Suriye doğal kaynaklar bakımından Irak, İran, Suudi Arabistan veya Körfez ülkeleri kadar zengin olmamasına rağmen stratejik bakımdan çok önemli bir konuma sahiptir. Patrick Seale'nın belirttiği üzere Suriye üzerinde doğrudan bir hâkimiyete sahip olunmadığı sürece hiç kimse Ortadoğu'yu elinde tutamaz.³¹⁶ Başta birleşmiş milletler olmak üzere ABD ve Batılı ülkeler Suriye krizine yönelik takip ettiği kararsız her an başka sorunlara gebe çözüm güvencesi veremeyen politikaların takibinden dolayı sürekli eleştirilmektedir. Bilhassa 21 Ağustos 2013 tarihinde Doğu Guta 'da kimyasal silahlarla yapılan katliama rağmen ABD ve diğer Batılı güçlerin Esad yönetimini devirecek herhangi bir adım atmaması Rusya ve Çin'in Esad rejimini desteklediğini gösteren sessizliği hayal kırıklığı oluşturmuştur. Obama'nın Suriye de kimyasal silahların kullanılmasının kendileri için kırmızıçizgi olduğunu ve affedilmeyeceğini ifade etmesine karşın guta olayında aksine bir tavır sergileyerek sessiz kalması uluslararası arenada özellikle Arap camiasında ABD'ye yönelik bir güven bunalımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu problemi çözebilmek için ABD ve Rusya konferansta bir araya gelmiş iki ülke arasında iş birliği ortamı oluşturulmuş rejim muhaliflerin anlaşması amaçlanmıştır. Ancak kimyasal silah kullanımına caydırıcı bir müdahale yapılmamasından dolayı 2017 yılının Nisan ayında İdlib'de aynı saldırı tekrar edilmiş ve yüzlerce sivilin ölmesiyle sonuçlanan yeni katliamın yaşanmıştır. Trump yönetimi her ne kadar sonrasında Suriye askeri havaalanını vurmuş olsa da Rusya, Çin ve İran destekli Suriye'ye de caydırıcı olmamıştır.³¹⁷ Suriye krizinin çözümü bölgesel bağlamda Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Katar arasında bir uzlaş sağlanmasından

³¹⁵Ali Poyraz Gürson, **Büyük Güçlerin Suriye Planı**, Ankara, Kripto yayımları, 2016, s:21

³¹⁶Gürson, s:18

³¹⁷**Milliyet**, "ABD Boş Üssü Vurdu" 04.09.2017 <http://www.milliyet.com.tr/-abd-bos-ussu-vurdu--dunya-2429036/> (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

geçmektedir. Küresel bağlamda ise ABD, Rusya ve Çin üçgeninde bir takım uygulanabilir reel adımlar atılması zorunlu görünmektedir. Bunun temel nedeni Suriye krizinin bir iç mesele kabulünden çıkması bölgesel ve küresel bir niteliğe kavuşmuş olmasıdır.³¹⁸

ABD, Ortadoğu’da istediği şekilde yönetemediği üstelik rakip devleti Rusya’nın etkisinde olan İran petrollerini düşünerek İran’ın hemen önünde duran Suriye’yi yere sererek asıl hedefi olan İran’ı zayıflatmayı amaçladığını düşünülse de mevcut politikası İran’ın bölgede ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Henry Kissinger yıllar öncesinde “*Ortadoğu’da Mısırsız savaş Suriyesiz barış olmaz*”³¹⁹ ifadesi Ortadoğu için Mısır ve Suriye’nin stratejik önemini göstermektedir. Bu nedenle Ortadoğu’nun uzun yıllardır etkisi altında kaldığı mezhepsel çatışma, mezhepsel güç mücadelesinin günümüzdeki merkezi Suriye küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer olayların yansımalarını daha önce Irak ve Lübnan üzerinde gördüğümüz gibi Suriye iç savaşı sadece mezhepler arası mücadeleyle kalmamış küresel güçlerin dâhil olması bakımından farklı bir konuma dönüşmüştür. Suriye perspektifinde mezhepçi siyaseti kabul etmediğini ifade etmiş olsa da Arap devrimleri ile başlayan muhalif grubu destekleyici politikası Suriye’de de devam etmiş Müslüman Kardeşlerle kurduğu yakın ilişkiler dış kamuoyunda mezhepsel bir siyaset yürüttüğü algısının oluşmasını sağlamıştır. Bu politika Türkiye’nin Suriye’deki sınırını daraltarak bölgedeki ayrışmasının daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bunun yanında İran’ın bölgede varlığını artırması Irak içinde bulundurduğu Sünni ve Kürt nüfusunun etkilerinden endişe duyduğu için Suriye rejimini desteklemesi ve Türkiye’nin Kürt ve Sünni gruplarla ilişkilerini geliştirmesi Irak lideri Maliki’nin İran eksenine kayması bölgedeki dengeleri değiştirerek bölgesel oluşumları daha derinden ayrışmasına neden olmuştur.³²⁰

Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik oluşturduğu politikasında yeni Osmanlıcılık fikirlerinin tartışıldığı ve “komşularla sıfır sorun” gibi ilkelerin ifade edildiği Suriye, İran, Filistin’de siyasi ve ekonomik alanında işbirliğini geliştirdiği, Körfez sermaye

³¹⁸Gürson, s:282-283

³¹⁹Gürson, s:292-294

³²⁰Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu’da Bölgesel Düzen ve “Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:5, Sayı:53, 2013, s:77

odaklı BAE, Katar, Bahreyn ülkeleriyle görüşmelerin yapıldığı bir dönemde, Arap baharı süreci büyük sarsıntılar yaratmıştır. Nitekim 2011 yılının başında yapılan Büyükelçiler Konferansı'nın açılış konuşmasında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin çalkantılı uluslararası sistem içerisindeki yerinin nasıl olması gerektiğini şöyle tarif etmişti: *"Bu dönemde ülkemize biçtiğimiz rol, açık bir tabir, yeni bir kavramsallaştırma ile söylemek istiyorum, 'Akil Ülke' rolüdür. Dünyada, küresel olaylarda sözü dinlenen, olayları önceden gören, o olaylara karşı tedbir alan, alternatif çözüm üreten akil bir ülke. Çevre bölgelerde daha kriz çıkmadan krizi hissedebilen, hassas ayarlı bir diplomasi ile her an bu ülkelere, çözümler getirebilen bir ülke."* Tunus'ta Muhammed Buazzizi'nin kendisini yakmasıyla başlayan olaylardan iki hafta sonra, Tunus diktatörü Bin Ali ülkesini terk etmeden 11 gün, Mısır'daki Tahrir Meydanı hareketi başlamadan da üç hafta önce yapılmış olan bu konuşma Türkiye'nin dış politikadaki hedefini göstermişti.³²¹ Ancak komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde barış ve refah nitelendirmesiyle ön plana çıkan Suriye, bir savaş alanına dönmüştür. Örneğin iki ülke arasındaki ilişki vizelerin kaldırıldığı, dostluk barajı temellerinin atıldığı, sınırlardaki mayınlı bölgelerin temizlendiği ve ortak bakanlar kurulunun yapıldığı aşamaya geldiği duruma rağmen iç karışıklık iki ülkeyi Suriye sınırında, kısa bir süre sonra karşılıklı çatışma durumuna getirmiştir.³²² Aslında komşularla sıfır sorun yaklaşımı, Türkiye'nin komşularıyla ve yakın coğrafyasıyla mümkün olduğunca asgari ölçüde sorun yaşamamasını hedeflemiş ve bölgeyi bir güven ve istikrar bölgesi haline getirmeyi amaç edinmiştir. Türkiye komşularıyla ve yakın coğrafyasıyla sorunlu olduğu takdirde, bölge dışı aktörlerin desteğine bağlı kalacağını bildiği için, mümkün olduğunca sorunsuz ve dengeli politikalar izleme taraftarı olarak İran kanadının da bölgedeki sorunları bu bölgenin ülkeleri arasında çözülsün söylemiyle benzeşmişti. Ancak bölgedeki yönetimleri değil demokratik dönüşümü destekleyen Türkiye bölgesel aktör ve güç olma hedefinde olan İran ile karşı karşıya gelmiş bu durum özellikle Suriye iç savaşında düğüme dönüşmüştür. 3 Ocak 2011 tarihinde Ortadoğu'da tarihin akışının bu denli keskin bir şekilde değişeceğini öngörmek, belki de mümkün değildi. Olaylar bir kez tarihsel boyutlarını aldığı anda ise Türkiye, muhafazakâr Arap devletlerinden önce

³²¹ Arap Baharı ile Ortadoğu'da Değişen Dış Politika Dengeleri <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/arap-bahari-ile-ortadoguda-degis-en-dis-politika-dengeleri> (Erişim Tarihi:27.03.2017)

³²² Türk dış politikasında sorunsuz alan kaldı mı? **Stratejik Araştırmalar Enstitüsü**, Haziran 2011, s:4

kendisini doğru yerde konumlandığını ifade edebiliriz. Libya’da, NATO konusunda baştaki yanlış karara rağmen isyanın yanında yer alarak Fransa’nın Türkiye’yi Batı Akdeniz’den uzak tutma girişimini de etkisiz bıraktı. Arap isyanlarının ardından korkuya kapılan Batı dünyasının ve diğer ileri gelen güçlerin rejimleri değişen ülkelerin geleceğiyle ilgili arayışları gündeme bir “Türkiye modeli” ifadesinin yerleşmesine yol açtı.³²³ Arap baharı sürecinde İran’ın etno- dinsel(Şii) kimliğini kullanmasını sağlayacak jeopolitik açıdan büyük bir avantaj yakalamış, Yemen’de Şii grubun hükümeti ele geçirmesine Lübnan’da Hizbullah’ın etkin rol oynaması gibi gücün elde edilmesinde Irak’ta çatışmaların sıkça yaşandığı bölgelerde devrim muhafızlarının Şii gruplara silah yardımı ve silah eğitimi olanağı sayesinde olmuştur. Bu durum mezhep çatışmalarının yükselmesine ve özellikle Suudi Arabistan’ın karşı hamlesini doğurmuştur. Ancak İran’ın Şii ideoloji paralelinde devam ettirdiği dış politika, güç dengesini İran lehine bozduğunu söyleyebiliriz. Arap devrimleri özellikle Şii nüfusunun bulunduğu Körfez ülkelerinde meydana gelmesi İran’ın memnuniyetle karşıladığı bir gelişme olmuştur. Çünkü Körfez ülkeleri ABD ile ilişkilerini yakın tutarak bölgede tehdit unsur olarak gördüğü İran’a karşı güvenliklerini artırıyor böylelikle İran bölgede Körfez ülkeleri aracılığı ile ABD tarafından çevrelenerek hareketi sınırlandırılıyordu. Özellikle Körfez işbirliği Örgütü günümüzde İran’ın bölgedeki nüfuzunu dengelemek adına kurulması ve bu doğrultuda dış aktörlerle stratejik ilişkiler kurması İran güvenliği açısından tehlike arz eden bir durumdu. Bu bağlamda Türkiye’nin politikalarıyla karşılaştırıldığında İran’ın Suriye konusunda politikası daha açık ve net olmuştur. İran’ın bölgedeki varlığı açısından Esad yönetimi ne pahasına olursa olsun desteklenmeli ve iktidarda kalması sağlanmalıydı. İran karşısında Türkiye ve ABD reel politik ve moral politik arasında kalarak net bir politika koyamayarak mevcut durum özellikle ABD’nin Esadlı mı Esadsız mı Suriye konusunda belirsizliğinden dolayı bekle-gör politikası yürütmeyi kendi çıkarına doğru bulması bölgede Esad’a karşı sert söylemler geliştiren Türkiye’nin yalnız kalmasına neden olmuştur.³²⁴ Diğer ülkelerde meydan gelen hareketlenmelerin Suriye’ye benzetmek olanaksızdır çünkü Suriye coğrafyasının bir sonucu olarak heterojen bir toplum yapısına sahiptir. Farklı etnik grupların olaya dâhil olmasıyla

³²³Boell, “Arap Baharı ile Ortadoğu’da Değişen Dış Politika Dengeleri” <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/arap-bahari-ile-ortadoguda-degisen-dis-politika-dengeleri>(Erişim Tarihi:27.03.2017)

³²⁴Tarık Oğuzlu, “Arap Baharı ve Değişen Dengeler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt.3 Sayı 30, 2011, s:34-39

Suriye krizi iç savaşa dönüşmüştür. Özellikle İran 1979 devriminden sonra kendi güvenliği için kalkan olarak gördüğü Suriye'nin çatışmadan uzak kalmasını sağlamak İran'ın güvenliği açısından elzemdi kaldı ki sadece İran Suriye'deki rejimi desteklemiyor Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin kendi çıkarları için rejimi desteklemesi ABD ve AB gibi ülkelerin karşıt tutumları bölgeyi hesaplaşma alanına çevirmiştir. Bu doğrultuda İran Suriye'de bulunduğu durumdan dolayı bölgede Sünni kesim karşısında güvenini yitirmesi Şii mezhep politikasını daha keskin bir şekilde yürütmesini sağlamıştır. Şii nüfuzuna baktığımız vakit Şiilik mezhebinin kendi içinde alt kollara ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan İmamiye, İsmailiye, Zeydiyye ve Nusayrilik en önemlileridir. Suriye'deki Şiiler ise Nusayri olarak adlandırılmaktadır. Suriye'de Sünnilerden sonra en kalabalık grubu yaklaşık %12'lik oranları ile Nusayriler oluşturmaktadır. Nusayriler yoğun olarak Suriye'nin Lazkiye bölgesinde yaşarlar. Nusayrilerin Suriye'de yönetime hâkim olmaları Hafız Esad ile gerçekleşmiştir. 1970'te Nusayri kökenli ilk devlet başkanı özelliğine sahip Esad, iktidarını güçlendirmek ve sürdürmek için devletin önemli noktalarında Nusayri kimlikli kişileri görevlendirmiştir. Nusayriler Esad döneminde özel güvenlik, istihbarat ve özel kuvvetlerde yer edinmiştir. Arap milliyetçiliği söylemlerini sık kullansa da aslında Hafız Esad, pragmatizme dayalı bir dış siyaset izlemiştir. Bu gelenek oğlu Beşar Esad tarafından da devam ettirilerek ülkesinde bir dizi reform yapmaya çalışsa da yönetimdeki Hafız Esad döneminden kalan sınıfın etkisi bu reformların başarıya ulaşmasına engel olmuş böylelikle Beşar Esad babasının politikalarını devam ettirmeyi sürdürmüştür. Bu bağlamda Irak ve İsrail meselelerinde ortak çıkarları bulunması nedeniyle Suriye, İran'a 30 yıl boyunca yakın bir dış siyaset izlemiştir. İran'ın sekiz yıl süren Irak Savaşı boyunca Suriye, Irak'ın Baas yönetimine karşı olan husumeti sebebiyle İran'a destek vermiştir bu destek İran tarafından karşılıksız bırakılmamış uygun koşullarda petrol verilmesi sonucunu doğurmuştur.³²⁵

Saddam Hüseyin ve Taliban gibi önemli iki rakibinden kurtulan İran bölgede hızla yükselmeye başlamıştır. Ürdün Kralı Abdullah'ın 2004 yılında "*Şii Hilali*" tanımlaması ile popülerleşen gelişmeler Körfez'i Akdeniz'e bağlarken Tunus ve Mısır devrimleri de Kuzey Afrika'yı hem Akdeniz'e ve hem de Körfez'e bağlamıştır. Yine 11

³²⁵Duran ve Özdemir, *Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı*

Eylül 2001'den sonra Türkiye ve İran gibi Arap olmayan unsurların Ortadoğu siyasetinde etkili aktörler olarak öne çıkması Arap devrimleri ile moral açıdan toparlanan Arap halklarının hareketlenmesi ile yeniden dengelenmeye doğru yönelmiştir. Arap baharı sürecinde ortaya çıkan Irak işgali sonrasında yükselen İran, onu dengeleyen Türkiye ve stratejik ortaklık kurulan İran'ın bölgedeki etki alanından en fazla rahatsız olan Suudi Arabistan siyasetini görmekteyiz. Arap baharı sonrasında küresel güçlerin bir nevi tek başlarına hareket etme alanlarının daralmasıyla birlikte bölge dengelerini belirleyen aktörler olmuşlardır. Bundan dolayı üç farklı model bu coğrafyanın meselelerine müdahale etmeye başlamıştır. Yukarı bölümlerde de yer yer değindiğimiz gibi İran İsrail ve Batı karşıtı temelleri üzerine inşa ettiği politikaları ve Şii mezhebinin doğurduğu kutuplar üzerinde bölgede var olmaktadır. Suudi Arabistan bölgesel vizyonunu Sünnilik ve İslam'ın muhafazası üzerinden meşrulaştırmaktadır. Statüko yanlısı reform isteklerinin karşısında teo-politik bir yönelimle mezhepçi bir duruş izleyerek bölgede kutuplaştırıcı bir siyaset izlemektedir. İran'ın karşıt siyasi anlayışı ile birlikte bölgede güvensizliği derinleştirerek ABD ve Rusya gibi bölge dışı aktörlerin müdahale etmesine neden oluşturmaktadırlar.³²⁶İran Suriye'deki gelişmeleri ilk olarak batının bir oyunu olduğunu söylemiş ardından gelişmeler rejimin aleyhine dönünce pragmatik bir politikayla rejimle arasına mesafe koymuş olsa da bu Esad rejiminin yönetimde kalması İran için hayati bir durum oluşturduğundan dolayı her koşulda rejimi desteklemeye devam etmektedir.³²⁷

Türkiye ilk aşamada reformlar yapılmasını tavsiye etmiştir ancak ihtiyatlı politika mültecilerin Türkiye'ye gelmeye başlamasıyla birlikte yerini sert söylemlere bırakmıştır.³²⁸ Irak işgali ile birlikte Arap dünyasını temsil edecek başat bir gücün kalmayışı Mısır'daki Mübarek rejiminin ABD ve İsrail'e endeksli dış politikası başarısız ekonomik liberalleşme politikasıyla doğan adaletsiz ortama karşı halkın "*ekmek, onur ve hürriyet*" sloganıyla meydanlara çıkması beklenilmeyecek bir sonuç olmamıştır. Bölgedeki gelişmeler halkın talepleri için sokağa dökülmesinin ardından değişen rejimle birlikte nasıl bir yönetim olması gerektiğine karşı cevapların olmayışı muhalif güçlerin

³²⁶Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç dengeleri" <https://www.academia.edu/> s:18-19

³²⁷Mohammad Reza Djalılı ve Thierry Kellner, **Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye** (çev:Hande Güreli), İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2013, s:70

³²⁸Djalılı ve Kellner, s:110

devrim sonrasını planlayamaması dış aktörlerin kendi usulleriyle isimleri değiştirerek aynı rejimi sürdürmeleri bölgenin kaderini değişmesine imkân vermemiştir. Bu bağlamda bölgesel aktörlerden Türkiye'nin son on yılda aktif dış politika sergilemiş olsa da bölgede Suudi Arabistan ve İran'ın nüfuzunu yayma isteği daha eskilere dayandığından dolayı kendilerine has yönetim oluşturma rekabeti bölgesel aktörlerinde hesaplaşmasını sağlamıştır. Bundan dolayı halk ayaklanmaları bölgesel güçlerin sahasını oluşturmuştur.³²⁹Bugün Suriye iç savaşında meydana gelen esnek güç dengesi ABD'nin bölgeye karşı ilgisiz ve yetersiz politikası ve bölgede önemli denge unsuru olan Türkiye'ye karşı PYD örgütünü çözüm müttefiki olarak görmesi Suudi Arabistan'ın 11 Eylül saldırıları paralelinde yargılanabilme kararının onaylanması ile bölge de nüfuzunu yaymaya çalışan İran'a ve küresel güç olarak söz almak isteyen Rusya'nın lehine sonuçlar almasına neden olmaktadır. Suriye iç savaşının Türkiye açısından en önemli kritik gelişmesi yok sayılan büyük baskı altında tutulan Suriye'deki Kürtlerin birleşerek teşkilatlanmasını sağlamak olmuştur. Barzani'nin yardım ve aracılığı ile bölgede çeşitli Kürt grupları PYD/YPG adı altında birleştirilerek Peşmergeler tarafından silahlı elemanlar eğitime tabi tutularak organize hareket etmesi sağlanmıştır. Bugün varılan aşamada Suriye'de Kürtler, Kuzey Doğu Suriye'de iki yerleşim bölgesini Türkiye sınırı boyunca iki kanton halinde birleştirmişler ve bunu Batı'da ki üçüncü kantonla bütünleştirmeye çalışmaktadırlar. Türkiye'nin güvenliğine tehdit eden bu oluşuma ABD ve Rusya tarafından destek verilmemesi konusunda çağrıda bulunulmasına rağmen PYD varlığına, IŞİD ile mücadele ettiği gerekçesiyle sessiz kalınarak ABD ve Rusya tarafından desteklenmektedir. Toplumun büyük kesimini etkisi altına alan BAAS partisinin gücünü ve İran ile Rusya'nın desteğini göz ardı ederek Esad'ın devrilmesine yönelik kurduğu politikası başarıya kavuşamamış bölgede yalnızlaşmasına rağmen bu politikayı devam ettirmektedir. İlk aşamada Esad'ın devrilmesini isteyen ABD önceliği IŞİD terör örgütüne vermesi Türkiye'nin bölgede etkinliğini kısıtlamıştır. Ancak günümüzde artık diplomatik yollarla sorunun çözümüne odaklanan Türkiye, rejimin İdlib'de kimyasal silah kullanmasından sonra Esad'ı kabul etme noktasına tekrar şüpheye düşülmüştür. Sınır güvenliği açısından hızla bozulan

³²⁹Duran ve Nuh Yılmaz, s:21- 22

Kürt gruplarıyla ilişkisini düzeltmesi bölge güvenliğini sağlamak açısından Türkiye açısından yararlı bir durum olacağını ifade edilmektedir.³³⁰

Yeni başkan D.Trump “bugüne kadar unutulmuş herkes hatırlanacaktır” demeci ile bölgedeki ABD politikalarında özellikle Suriye ve Irak’ta meydana gelen gelişmelere yönelik politikalarda bir değişiklik olur mu? sorusunu gündeme getirmiştir. İran atom enerjisi kurumu ise “İran her türlü duruma hazırlıktır” mesajıyla oluşabilecek yeni sisteme karşı savunmasının olduğunu belirtmiştir. Her gün bir önceki tezi çürütecek gelişmelerin yaşandığı Ortadoğu’daki güç dengesinde Türkiye ve İran aynı dini paylaşımlarına rağmen mezhepsel farklılığın ideolojik boyutta değerlendirilmesi neticesinde bölgedeki çıkarları çatışmakta ve Türkiye’de güvenlik probleminin doğmasına neden olduğu gibi bu durum bölge siyasetini etkilemektedir. Ancak 15 Temmuz darbe teşebbüsü sonrası ABD’nin ilgisiz tutumu ve PYD’yi alenen desteklemesi Türkiye’yi Rusya’ya yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma Ortadoğu’daki dengelerin tekrar değişmesine ve son olarak Musul operasyonunun gerçekleştirilmesi ile beraber kartların yeniden dağıtıldığını göstermektedir. İdlib kentinde rejimin kimyasal silah kullanması Trump yönetimi Esad yönetimi ile birlikte Suriye’nin mümkün olmadığını ifade ederek özellikle Şayrat Hava Üssü’nü 59 Tomahawk füzesiyle vurması ancak Suriye rejiminin kayıp vermemesi Burak Kuntay’ın Obama yönetiminde “*kırmızı çizgilerimiz var bunlara dur*” diyeceğiz söyleminin uygulamaya konularak başkan Trump’ın seçilmesinden bu zamana karşı yükselen kimyasal saldırı sonrası ABD’nin Esad rejimini vurması, Trump’ın iç politikada yaşadığı sıkışmışlıktan kaynaklandığını iç kamuoyunda yükselen eleştirilere karşı tansiyonu düşürme girişimi³³¹ olarak yorumlaması daha önceki kimyasal saldırılara karşı sessiz kalan ABD yönetiminin neden şimdi müdahalede bulunduğunu açıklamaktadır. Nitekim bu saldırı karşısında aynı şekilde iç işlerinde sıkıntılı dönemden geçen Rusya ve İran sert açıklamalarda bulunsada D.Trump “*Esad bir kasap. Suriye’de acımasız iç savaşı bitirmenin zamanı geldi. Suriyeli mültecilerin evine dönmesinin zamanı geldi. ABD’nin Suriye bombardımanı şüphesiz doğrudur. Rusya’nın, Suriye’nin kimyasal saldırısını önceden*

³³⁰Dış politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, **Orta Doğu’da Değişen Dengeler**, <http://www.bilgesam.org/incele/2394/-orta-dogu-da-degisen-dengeler/#.WNpVAzvyjIU> (Erişim Tarihi: 09.04.2017)

³³¹Burak Kuntay: Trump’ın Suriye Saldırısı İç Politika Alakalı” *Star* (13.04.2017) <http://www.star.com.tr/guncel/trumpan-suriye-oyunu-haber-1207140/> (Erişim Tarihi:13.04.2017)

bilmediğini mi düşünüyorsunuz?”³³² açıklamasıyla pragmatik davrandığını görmek mümkün ancak uluslararası bir sorun olarak çözülmeyi bekleyen Suriye iç savaşını sonlandıracak adımların atılıp atılmayacağı ilerleyen günler gösterecektir.



³³²**Birgün** Trump'tan "Suriye Açıklaması: Zamani geldi" 12.04.2017 <http://www.birgun.net/haber-detay/trump-tan-suriye-aciklamasi-zamani-geldi-155134.html> (Erişim Tarihi 13.04.2017)

SONUÇ

Batılı bir kavram olan Orta Doğu coğrafyası tarihin her döneminde medeniyete ev sahipliği yapmış yükselmek isteyen devletlerin elinde bulundurmak istediği topraklar olmuştur. Kadim geçmişi ile devletlerin geçiş güzergâhı olan Orta Doğu coğrafyasında bulunan petrolün, ekonomide hayati bir araç haline gelmesi ile birlikte sadece sınırları ile değil sahip olduğu enerji kaynakları ile de stratejik bir konuma yükselerek dünyanın merkezi, ekonominin kalbi durumuna yükselmiştir. Soğuk Savaş öncesi düzende İngiltere ve Fransa'nın hâkim olduğu özellikle bu iki ülkenin politik planlarının uygulandığı bölge Soğuk Savaş dönemi ile birlikte yeni sömürgeci güçlerle karşılaşmıştır. Nitekim dünya savaşlarından yorgun düşen ve artık kendi sınırlarının ötesinde meydana gelen gelişmeleri yönlendirebilecek takati kendisinde göremeyen İngiltere ve Fransa yerini iki süper güç ABD ve SSCB'ye bırakmıştır.

Batı değerlerine sahip çıkan ABD, sosyal, kültürel yapısına uzak olduğu coğrafyaya yerleşim sürecinde İngiltere'nin tecrübelerinden faydalanarak kalıcı olmayı arzularak yerleşmeye çalışmıştır. Ekonomik olarak beslediği Avrupa'dan karşılığında Orta Doğu tecrübelerini almıştır. Nitekim İngiliz öngörüsüne çok uzun süre ihtiyaç duymayarak Orta Doğu coğrafyasını ezeli düşmanı SSCB ile birlikte tekrar şekillendirmeye yeni bir oyun kurmaya başlamışlardır. İki süper güç, güç dengesine zarar vermeyecek şekilde bölgede nüfuzunu yaymaya çalışmıştır. ABD, Soğuk Savaş döneminde komünizm korkusu yaratarak sömürgeci yeni kurtulmuş bağımsız olmaya henüz alışık olmayan ve masa üstünde çizilen sınırlar içerisinde bir devlet olmayı askeri güç ile sağlamaya çalışan Orta Doğu ülkelerini yanına çekmeye çalışmıştır. SSCB ise bunun karşısında ABD'nin yarattığı korkunun kabul görmediği alanları doldurma stratejisiyle yayılmacı politika sürdürmeye çalışmıştır. İngiltere sömürgesinden yeni kurtulmuş olan Orta Doğu devletleri özellikle Mısır, Irak gibi ülkeler İngiltere'nin varisi olarak kabul ettikleri devletin aynı politika ile üzerlerine gelmesine karşı çıkararak SSCB ile yakın ilişkiler geliştirerek ABD'yi dengelemeye çalışmışlardır. Nitekim milli duygularla uygulamaya çalıştıkları politikalar her iki küresel gücün çıkarlarının aleyhine olduğundan dolayı yolları kesişmez diye bakılan iki rakibin zaman zaman benzer

noktalarda buluşarak organize hareket ettikleri görülmektedir. Bu noktada başarıya ulaşmasının önemli etkenleri ise Türkiye ve İran gibi müttefikleri olmuştur. Jeopolitik teoriler perspektifinde iç kuşak içerisinde kalan Türkiye ve İran küresel gücü elde etmeye çalışanlar için stratejik bir konumda bulunmaları, ABD ve Rusya gibi iki rakip gücün bölgesel aktör olan ancak küresel dengeyi değiştirebilecek konumda bulunan bu iki ülkeyi yanlarında tutarak Orta Doğu'daki politikalarını güvence altına alabileceklerini görmüşlerdir. Soğuk Savaş döneminde Mısır'ın politik ayrılığı özellikle Nasır döneminde başarıya yaklaşması Orta Doğu toplumlarında “birlikte hareket edilebiliriz” düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Nitekim iki süper gücün, güç mücadelesi arasında kalan boşlukları doldurmaya çalışan bölgesel aktörler kısa vadede başarılı olsa da sonrası oyun kurucular tarafından şekillendirilmiştir.

Truman Doktrini ile şekillenen ABD dış politikası Süveyş Krizi ile güven kazanan SSCB dış politikası birbirlerine karşıt söylem ve eylemleri ile beslendiği görülmüştür. 1990 yılına kadar iki devletin sözünün geçtiği iki devletin gösterdiği yolun gerçek söylediklerinin doğru kabul gördüğü dönem 1990 yılı itibariyle SSCB'nin ekonomik olarak ciddi sıkıntılar içinde iç meselelerine geri dönmesiyle sona ermiştir. 1990 başı kamuoyunda artık tek devletin hâkimiyetinde bir dünya görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu söyleme karşı Rusya iç karışıklıklarından dolayı sessiz kalarak ABD ile ilişkilerini düzeltmeye çalışma evresine gelmiştir. Nitekim 2001 tarihine kadar sadece bölge içerisinde gelişen problemler 11 Eylül günü ABD'nin kalbine gerçekleştirilen terör saldırısı ile yenedünya düzeninin kapısı açılmış karışıklıkların sınırı, coğrafyası kalmadığını işaret etmiştir. Soğuk savaş sonrası Kafkasya'da bağımsızlıklarını ilan eden ve Rusya'ya karşı mücadele başlatan gruplarla uğraşan Rusya açısından bu olay ABD ile ortak amaç edinme zeminini oluşturmuştur. Nitekim Rusya'nın Çeçenistan'daki saldırılarına sessiz kalan ABD'ye karşı Rusya, Afganistan işgaline karşı sessiz kalmıştır. Teröre karşı mücadele kapsamında ABD'ye karşı aleyhte söylem gerçekleştiren ülkeler listeye alınarak işgal sırasına konulmuştur. Bu bağlamda Türkiye ve İran gibi iki kadim geçmişe sahip güçlere Rusya ve ABD'nin başlattığı sert müdahalede taraf tutma zorunluluğu hissettirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, ABD'nin stratejik ortağı olurken İran, Rusya'nın müttefiki olmuştur. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönem devlet dışı grupların artması yeni küresel güçlerin doğması bölgesel aktörlerin

çoğalmas ve cesaretlenmesi sorunların ABD ile Rusya arasında çözümüne bırakılamayacağını göstermiştir. Bu bağlamda görülmektedir ki; ne ABD ne de Rusya tek başına artık Ortadoğu coğrafyasının denetimini üstelenebilecek ekonomik gücü kendinde bulamadığından ötürü çıkarlarının devam ettirilmesi dışında hukuki ve ahlaki kuralları dikkate almamaktadır. Bu Orta Doğu’da siyasi olarak ABD ve Rusya, egemenliği ekonomik olarak karşılıklı bağımlı hale geldikleri Çin, Japonya, Hindistan gibi devletlerle paylaşmaya başladıklarını göstermektedir.

“Güçlü olan haklıdır” anlayışı Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmaları ile birlikte meydanlarda toplumlara dikta ettirilen güç eleştirilerek baş kaldırılmıştır. 1990 yılı itibarıyla yükselen birçok aktör Arap baharı ile bölgeye dâhil olduğunu göstermesi, doğal olarak kendini bulmasına izin verilmeyen Orta Doğu coğrafyasını çizen ABD, Rusya ve AB kendi kaderini belirlemek isteyen toplumlara karşı müdahale etmekten geri durmamıştır. Süreç her devletin kendi müdahalesini gerçekleştirmek istemesine doğru evrilmesi ile benim teröristim senin teröristin anlayışını doğurarak terör grupların yaşadığı alana dönüşen bölge haline gelmiştir.

Uzlaşıya varılamayan politikaların deneme yeri olan Ortadoğu coğrafyası kan, gözyaşı gölü haline gelmiştir. Süreç güç ve güç dengesi sisteminin çok kutuplu düzen içerisinde inşa haklarını gözetmeden hâkim olduğunu göstermektedir. Coğrafyanın ihtiyacı bölgesel aktörlerin dikkate alınarak politikaların belirlenmesi ve güç mücadelesi çemberi içinde kendini bulmaya çalışmaktan ziyade bölgenin kendi başına kalarak kendini dinlemesidir. Ancak 1990 sonrası uygulanan politikaların kendi içerisinde dahi tutarlılığa sahip olamayışı bölgenin dünya egemenliğine açılan kapı olarak görülmeye devam edilmesinin gölgesinde ekonomik ve siyasi sistemin değişime girdiği şu günlerde medeniyetin beşiği Orta Doğu coğrafyasının sükûnete ermesi uzak bir ihtimal olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

Altay, Hüseyin, Ulaş Nugay. “Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi” **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 2013, 6/3

Akengin, Hamza. Hatice Kübra Gürçay, Coğrafya, “Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği” **SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:33, Aralık,2014

Akçay,Engin, Fatih Sezgini “Dini Jeopolitiği Anlamak” Engin Akçay, Erkan Ertosun ve Mahmut Akpınar(ed),**Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu**, içinde, Ankara: Akçağ yayınevi,2014,ss:15-36

Atay, Yusuf. “Bilinmeyen Bölge: Ortadoğu”, **Akademik Perspektif**, (13.03.2014) <http://akademikperspektif.com/2014/03/13/bilinmeyen-bolge-ortadogu/>,(Erişim tarihi: 27.09.2016)

Akter, Ahmet. “Ortadoğu Bağlamında Jeopolitik Teorileri Bir Katkı” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:221, Nisan, 2016

Acer, Yücel. “İran ile Nükleer Antlaşma: Hepimiz Şimdi Daha mı Güvendeyiz”,**Ankara Strateji Enstitüsü**,<http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-yucel-acer/iran-ile-nukleer-antlasma->, 2013

Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika**,2.Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1997

—————**Basra Körfezinde Güç Dengesi (1978-1991)**,1.Baskı, Bursa: Uludağ üniversitesi basımevi, 1992

—————**Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika**, 5.Baskı İstanbul: Alfa yayınları, 2006

—————**Irak, İran Ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol Ve Hegemonya**, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2004

————— **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş Ve Diplomasi**, 5.Baskı, İstanbul, MKM yayınları, İstanbul, 2015

Akpınar, Mahmut(ed). **Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu**, 2.Baskı, Ankara: Akçağ yayınları, 2014

Armaoğlu, Fahir. **20.Yüzyıl Siyasi Tarih (1914- 1990)**, cilt I, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları

————— **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983

————— **Filistin Meselesi Arap-İsrail Savaşları**, Ankara, İş Bankası yayınları, 1994

Aras, Bülent. **Filistin-İsrail Barış Süreci Ve Türkiye**, 1.Baskı, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997

Aydınov, Murad. “2000 Yılından Sonra Rusya’nın Ortadoğu Politikası” **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013

Aktaş, Melih. **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, İstanbul, Şema yayınevi, 2006

Abdunnasır, Cemal. **Arap Devriminin Yöntemleri**, (çev: Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul, Habora Kitapevi, 1970

Atmaca Ömür Ayşe. “11 Eylül Jeopolitik Anlatısı İçerisinde Türk-Amerikan İlişkileri” **Akademik Ortadoğu** <http://www.akademikortadoğu.com>

Akbaş, Zafer, Adem Baş. **İran’ın Nükleer Enerji Politikası Ve Yansımaları**, History Studies A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK Volume 5/2, 2013

Aras Bülent, Ebru Turhan. “İran Nükleer Antlaşması, Ortadoğu’da Güç Dengesi ve Türkiye”, **Orsam Ortadoğu Analiz**, Cilt:6, s:62, Ankara, 2014

Anlı, A.İbrahim.“İsrail: Bir Ulus-Ümmetin Dini Jeopolitiği”, Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar(ed),**Dini jeopolitik Bakımından Ortadoğu** içinde, Ankara: Akçağ Yayınları,2014, ss:103-122

Akbal, Özdemir ,“Evangelizmin Gelişim Süreci Ve ABD’nin Ortadoğu Politikalarına Etkisi,” Engin Akçağ,vd(ed),**Dini Jeopolitik Bakımdan Ortadoğu** içinde, Ankara: Akçağ Yayınları,2014, ss:39-58

Altunışık, Benli Meliha. “Ortadoğu’da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı” **Ortadoğu Analiz**, cilt:5 s:53, Mayıs 2013

Atabay, Mithat. **Son Yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu**, İstanbul, Paradigma Akademi, 2016

AjansHaber. **2011’den Günümüze: Suriye’nin Rusya’ya Maliyeti** 11.02.2017
<http://www.stratejikortak.com/2017/02/2011den-gunumuze-rusya.html>
(ErişimTarihi:10.04.2017)

Bekir Aydoğan, Hakan Aydın. “Güç Kavramı Ve Kamu Diplomasisi”, **Ekopolitik Uluslararası İlişkiler Masası Raporu**.11 Haziran, 2011

Birgün. Trump’tan **Suriye Açıklaması: Zamanı Geldi** 12.04.2017
<http://www.birgun.net/haber-detay/trump-tan-suriye-aciklamasi-zamani-geldi-155134.html> (Erişim Tarihi 13.04.2017)

Behestani Majid, Shahidani Mehdi Hedayati. “Twin Pillars Policy: Engagement of US-Iran” **Foreign Affairs during the Last Two Decades of Pahlavi Dynasty Asian Social Science**; Vol:11, No:2, 2015

Bostanoğlu, Burcu. **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi,1999

Bağcı, Hüseyin. **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, 2.Baskı, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2007

————— **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi,1990

Bostancı, Mustafa. “Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı”, **Gazi Akademik bakış**,c:7, s:13,2013

BBC. **İran’ın Nükleer Programına Geçer Not** 16 Aralık 2015
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151215_iran_nukleer (Erişim Tarihi:20.03.2017)

Bacık, Gökhan. **Irak’ın Geleceği Üzerine Tartışmalar**, Avrasya Dosyası

Binder, Leonard. **The Ideological Revolution İn The Middle East**, John Wiley&Sons Inc., New York,1964

Bal,İdris. **Türkiye-ABD İlişkileri Ve 2003 Irak Savaşı’nın Önemi**, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, 3.Baskı, Ankara: AGAM Yayınları, 2006

Brzezinski, Zbigniew. **Tercih**, (Çev. Cem Küçük),2.Baskı, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2005

Bilgesam. **Rusya’nın Suriye Stratejisi ve Ortadoğu’da Değişen Güç Dengeleri**, Analiz no:1255,22 Ekim 2015

Causse Den Carrere Helene. **İki Dünya Arasında Rusya**(Çev:Reşat Uzmen), 1.Baskı,İstanbul: Ötüken yayıncılık,2013

Cohen,J.Micheal. **Fighting World War Three From The Middle East Allied Contigancy Plans 1945-1954**, Portland: Frank Cass&Coled, 1997

CSIS. **Commission on Smart Power:A Smarter More Secure America**, 2007, csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf (Erişim tarihi:27.11.2016)

Cefersoy, Nazım. “Rusya’nın Ortadoğu politikasında Irak”, **ASAM**

—————“Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, **Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel Sayısı**, Cilt:8 Sayı:4,2002

Çaycı, Abdurrahman. **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi, 1995

Çelik,Serkan. Anıl Gürtuna, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’ye Etkileri”, **Ankara, Global Strateji Enstitüsü**, 2005

Çeçen, Anıl. “ABD Süper Güç Olarak Kalabilir Mi?” **Avrasya dosyası** cilt:7 s:1, 2001

DAHL, Robert. “The Concept of Power”,**Behavioral Sciences**, Sayı.2, 1957

Dağ, Ahmet Emin. **Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul: Anka Yayınları, 2004

Dursun, Davut. **Ortadoğu Neresi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995

Dikerdem, Mahmut. **Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1990

Duman, Sabit. “Ortadoğu krizleri ve Türkiye” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım,2005

Dosbolov, Abzal. **Arap-İsrail Sorununda Rusya Federasyonu'nun Rolü**, dergi.ccri.yalova.edu.tr (Erişim Tarihi:18.01.2017)

Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik Türkiye'nin uluslararası konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2009

Dağı, Zeynep. **Rusya'nın Dönüşümü (Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika)**, İstanbul: Boyut Kitapları,2002

Dündoğan, Ünal. **İran Ve Ortadoğu**, Ankara: Adres yayınları, 2010

Demirer, N.Göksel. **Neo-liberal Saldırı Kriz Ve İnsanlık**, Ankara: Ütopya Yayınevi,1999

Duran Burhanettin, Kemal İnat, Muhittin Ataman. **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Ankara: Nobel Yayınları, 2004

Duran, Burhanettin, Nuh Yılmaz. Ortadoğu'da **Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonrası Yeni Güç Dengeleri** <https://www.academia.edu/>

Djalılı Mohammad Reza, Thierry Kellner, **Arap Baharı Karşısında İran Ve Türkiye** (çev:Hande Güreli), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013

Dış politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, “Orta Doğu’da Değişen Dengeler”, **BİLGESAM** <http://www.bilgesam.org/incele/2394/-orta-dogu-da-degisen-dengeler/#.WNpVAzvyjIU> (Erişim Tarihi: 09.04.2017)

Duran, Hasan, Çağatay Özdemir. “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)** Cilt: 7, Sayı: 2,2012

Ersoy, Hamit, Lale Ersoy. **Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Ankara: Siyasal kitabevi,2002

Erken,Serhat. “SSCB’nin Yıkılması Ertesinde Moskova Bağdat İlişkileri” **Stratejik Analiz**, Cilt.3, Sayı 26, Temmuz 2012

Ersoy,Mehmet Akif. Bir Gazetecinin Gözünden Arap Baharı, Zahide Tuğba Kor, **Ortadoğu konuşmaları. Bölgesel ve Küresel perspektiften Arap Baharı**, içinde, İstanbul: Küre Yayınları ss:235-311

Erşen, Emre. “Rusya’nın Arap Baharı Politikası,” **Ortadoğu Analiz**, Mart-Nisan Cilt: 6 Sayı:61, 2014

Eralp, Atilla. **Devlet ve Ötesi**, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları,2011

Euronews. **Nasır ve Süveyş Krizi**(04.02.2011) <http://tr.euronews.com/2011/02/04/tarih-nasir-ve-suveys-krizi>(ErişimTarihi 20.11.2016)

Finlan, Alastair. **Essential Histories The Gulf War 1991**, Osprey Publishing Ltd.2003

Fuller, Grahame. **Türkiye ve Arap Baharı**, (çev:Mustafa Acar), Ankara: Ekşi Kitaplar, 2016

Gürpınarı, Bulut. “Türk Dış Politikasında Değişimin Bir Örneği: 1967 Arap- İsrail Savaşı”, **Atatürk Kültür.Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları**, VII. Dizi – Sayı 229, Ankara, 2008, <https://www.academia.edu/> (Erişim Tarihi:05.01.2017)

Genel Kurmay Başkanlığı.Soğuk savaş dönemi ve sonrası savaş tarihi sonuçlarının Türkiye'nin güvenliğine stratejik etkileri ,**Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri**, 20-22 Nisan 2005 ,İstanbul, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006

Gönlübol, Mehmet. **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Ankara: S Yayınları, 1979

Gresh, Alain, Dominique Vidal. **Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşına**, (çev: Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991

Gerçeksever, Abdulkadir. **Kayıp kimlik Basra Körfezi**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2006

Gökcan, Özkan, Muhittin Ataman. “Bush Dönemi Amerika Dış Politikası: Bir Aşırı Yayımlılık Denemesi” **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:7 Sayı:2, 2012

Gündoğan, Ünal. **İran ve Ortadoğu**, Ankara: Adres Yayınları, 2012

Gürson, AliPoyraz. **Büyük Güçlerin Suriye Planı**, 5.Baskı, Ankara: Kripto yayınları, 2016

Hatipoğlu, Esra. Avrupa Birliği- Rusya ilişkilerinde Ortadoğu,Zahide Tuğba Kor, **Ortadoğu konuşmaları Bölgesel ve Küresel perspektiften Arap Baharı**, içinde, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, ss:413-438

Harp Akademileri Yayınları, **Dünya Jeopolitiği ve Türkiye**, İstanbul,2005

Hürriyet. **Bush: Güç Kullanmamak Daha Büyük Risk** (7 Mart 2003)<http://www.hurriyet.com.tr/bush-guc-kullanmamak-daha-buyuk-risk-132183> (Erişim Tarihi:10.03.2017)

Haberler. **İran: Irak'ta Kürt Devletinin Oluşması Kürt Kavminin Zararına**
25.01.2016 http://www.haberler.com/iran-irak-ta-kurt-devletinin-olusmasi-barzani-ve-8096767_haberi/(Erişim tarihi:08.11.2016) İran'dan kuzey Irak yönetimine tehdit.(Erişim Tarihi 02.07.2016)

Hürriyet. **Dünya Tv'lerinde Tezkere**16 Mayıs 2003 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya-tvlerinde-tezkere-flas-haber-131139> 2 mart 2003 (Erişim Tarihi 09.03.2017)

Hürriyet, **Barzani: Türkiye Bizi Saddam'a Karşı Korudu** 21 Aralık 2003
<http://www.hurriyet.com.tr/barzani-turkiye-bizi-saddama-karsi-korudu-191044> (Erişim Tarihi:09.03.2017)

Hürriyet. **İkiz Kulelerdeki yangın 3 Ay Sonra Söndü** 20 Aralık 2001
<http://www.hurriyet.com.tr/ikiz-kulelerdeki-yangin-3-ay-sonra-sondu-38273553>(Erişim Tarihi:09.03.2017)

Hürriyet. **Ladin: ABD'nin Sonu Yakın** 28 Aralık 2001
<http://www.hurriyet.com.tr/ladin-abdnin-sonu-yakin-45289> (Erişim tarihi 9.03.2017)

Hürriyet. **ABD'nin Sonu Yakın** 28 Aralık 2001 <http://www.hurriyet.com.tr/ladin-abdnin-sonu-yakin-45289> (Erişim Tarihi:09.03.2017)

HakikatPerver. **Tarık Haşimi istifa etti** 31.12.2013
<http://www.hakikatperver.com/tarik-hasimi-istifa-etti-246h.htm> (Erişim Tarihi:09.03.2017)

Haber10. **Washington Hattında Tahran'da gerilim tırmanıyor** 23.02.2017
http://www.haber10.com/dunya/washington_tahran_hattinda_gerilim_tirmaniyor-689350(Erişim Tarihi:10.03.2017)

İbrahimova, Tacibayev Raşid. “Çokkutuplu Dünyaya Doğru İlerlerken Uluslararası İlişkilerde Denge Politikası Analizi” **A.Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi International Journal of Science Culture and Sport**,July 2014

İpek, İlhan. “Bana Göre Marshall Planı Ne İfade Eder?”, **İktisadi Uyanış**, 1951,Sayı 15

İlhan, Suat. **Türkiye'nin Ve Türk Dünyasının Jeopolitiği**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları, 1993

İşbilen, Evren. **Nükleer Satranç İran Ve Nükleer Silahlanma Politikası**, İstanbul: Ozan Yayıncılık Ltd, 2009

Jablonsky, David, “ National Power”, J.Boone Bartholomees Jr, (edit) **Securites Policy And Strategy, Department Of National Security And Strategy**, içinde,June, 2006

Kaplan, Morton. **System and Process In International Politic**, 2.baskı, New York: John Wiley&Sosns,Inc,1957

Kamel, Ayhan. “Türkiye'nin Arap Dünyası İle İlişkileri” **Dış Politika-Foreign Policy**, Cilt:4, No:4, 1974

Kürkçüoğlu, Ömer. **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası(1945-1970)**, İstanbul: Platin Yayınları, 1975

Koç Bileydi, Melike. **İsrail Devleti'nin Kuruluşu Ve Bölgesel Etkileri 1948-2006**, İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006

Kuloğlu, Armağan. “Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye” **Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel Sayısı** 2002, Cilt: 8, Sayı: 4

————— “11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası”, **Avrasya bir Vakfı stratejik Araştırmalar Merkezi Ankara Çalışmaları Dizisi** no:12, Ankara: Yorum Matbaası, 2002

Kılınç, Ramazan. “Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar” **Avrasya dosyası**, Cilt:6 Sayı: 1, 2000

Kalkan, Yılmaz. **Bir Ortadoğu Gerçeği Irak Ve Saddam Hüseyin**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991

Kurt, Selim. “Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası” **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**,Yıl 7, Sayı:18, Eylül, 2014

Kantarıcı, Şenol. “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?” **Security Strategies**, 2008

Kor, Zahide Tuğba. **Ortadoğu konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, İstanbul: Küre yayınları, 2014

Köse, Talha. “İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden düşünmek”, **SETA İran Dosyası**, Temmuz 2006

Küntay, Burak. **Trump’ın Suriye Saldırısı İç Politika Alakalı** 13.04.2017
<http://www.star.com.tr/guncel/trumpan-suriye-oyunu-haber-1207140/>(Erişim Tarihi:13.04.2017)

Kinsella Starr Russett. **World Politics: The Menu for Choice**, 2000

Laçiner, Sedat. “Ortadoğu diye bir yer var mı? Ortadoğu nasıl icat edildi?” **İnternet Haber**,(28.10.2015) <http://www.internethaber.com/> (Erişim tarihi:03.10.2016)

Molla, Alptekin. **Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri Ve Türkiye-ABD-NATO ilişkileri**, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr> (Erişim Tarihi:01.03.17)

MilliyetGazetesi. **ABD Bitirdi Enkaz Irak’a Kaldı**. 16.12.2011
<http://www.milliyet.com.tr/abd-savasi-bitirdi-enkaz-irak-a-kaldi/dunya/dunyadetay/16.12.2011/1476145/default.htm> (Erişim tarihi:07.11.2016)

Morgenthau, Hans.J. **Politics Among Nations: The Struggle For Power And Peace**,6.Baskı, Revised by Keneth W.Thompson, McGraw-Hill,1985

—————**Uluslararası Politika**,(çev:Baskın Oran ve Ünsal Oskay) 1.cilt, Ankara: Sevinç Matbaa,1970

—————**Uluslararası Politika**,(çev:Baskın Oran, Ünsal Oskay),2.cilt Ankara: Türk Siyasi İlimler Yayınları, Ankara,1970

Mehmet, Gönlübol, A. Haluk, Ulman, Suat Bilge. **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9.Baskı, Ankara: Siyasal Kitapevi,1996

Mostafa,Nadia.“15 Temmuz 2011 Arap Devrimleri ve Uluslararası Sistem: Sistem, Gidişat, problemler ve hedefler” Zahide Tuğba Kor(ed), **Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel Ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, içinde, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss:59-103

Muhammadi, Ali Asghar. İranlı Bir Diplomatın Gözünden Değişen Ortadoğu, Zahide Tuğba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, İçinde, İstanbul: Küre Yayınları, ss:517-593

McGhee, George. **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**,(çev. Belkıs Çorakçı),Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992

Mcnamara, Robert. **Britain,Nasser And The Balance Of Power In The Middle East 1952-1967**, London: Frank Cass, 2003

Milliyet. **11 Eylül Sonrası Değişen Güvenlik Vizyonu-Bush Doktrini** 28 Ağustos 2008 <http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=127301>.(Erişim Tarihi: 17.03.2017)

——— **ABD Boş Üssü Vurdu** 04.09.2017 <http://www.milliyet.com.tr/-abd-bos-ussu-vurdu--dunya-2429036/> (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

Nye, S. Joseph. **Hard and Soft Power In A Global Information Age** , USA: Taylor&Francis e-library, 2004

Nurpelis, Leziza. “20. Yüzyıldan 21.Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu” **İnternational Peridical for the languages literatüre and history of Turkish or Turkic** ,Volume 8/5, Spring, 2013

Nye,S. Joseph, David Welch A. **Küresel Ça tışmayı Ve İşbirliğini Anlamak** (çev:Renan Akman), 4.Baskı,İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015

Ntv. **İran'dan Kuzey Irak Yönetimine Tehdit** <http://www.ntv.com.tr/dunya/irandan-kuzey-irak-yonetimine-tehdit,KjCVf3IdHkSpMSDaoPL0wQ> (Erişim Tarihi:08.11.2016)

Olgun, Kenan. **Türk Basınında Arap-İsrail Savaşı**, <http://www.ayk.gov.tr//> (Erişim Tarihi:10.12.2016)

Onay, Yaşar. **Rusya ve Değişim**, Ankara: Nobel Yayınları, 2002

Oğuzlu, Tarık. “Arap Baharı Ve Değişen Dengeler”, **Ortadoğu Analiz**, Haziran 2011 cilt.3 sayı30

Özdemir, Haluk. “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, cilt 63,no.3,2008

Özalp, Osman Nuri.“Ortadoğu Neresi? Ortadoğu’nun Tanımı ve Tasnif Sorunu” **Yedi kta Dergisi**, Temmuz Sayısı, 2013

Özmen, Süleyman. **İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006

Özey, Ramazan. **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**,10. Baskı, İstanbul: Aktif Yayınları, 2014

————— “Ortadoğu’nun Jeopolitik Önemi, Büyük Ortadoğu Projesi Ve Arap Baharı”,**Yeni Türkiye Dergisi**,**Ortadoğu Özel Sayısı**,Ocak-Haziran,2016

Özden, Hakan. **Dünden Bugüne Orta Doğu Sorunu**, [http://www.avrasyademokrasi.org/dunden bugune ortadogu hozden.html](http://www.avrasyademokrasi.org/dunden_bugune_ortadogu_hozden.html) (Erişim Tarihi:19.01.2017)

Öztürk, Ersoy Tuğçe. “ABD’nin “Yumuşak Güç” Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, 11.07.2009<http://www.tasam.org/tr> (Erişim Tarihi:21.02.2017)

Öztürk, Mehmet. “ABD’nin Irak Politikası Ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, **Akademik Bakış**, Sayı:19, 2010

Ökan, Tuncay. **Bush ve Saddam’ın Gölgesinde Entrikalar Savaşı**,3.Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003

Özcan, Behiç Arif. “Küresel ve Bölgesel Dinamikler Işığında Ortadoğu’yu Anlamak”, **Yeni Türkiye Dergisi** Ortadoğu Özel Sayısı:82, 2016

Özkan, Vildane, Artum Dinç. “Rusya’nın Batı Karşıtı Tutumunda Türkiye Nasıl Konumlandırılmaktadır?” **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:2, 2015

Özel, Soli. **Arap Baharı İle Ortadoğu’da Değişen Dış politika Dengeleri** Heinrich Böll Stiftung Türkiye Bölge Temsilciliği 16.06.2016
<https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/arap-bahari-ile-ortadoguda-degisen-dis-politika-dengeleri> (Erişim Tarihi:27.03.2017)

Peterson, Lee. “Başkan Putin Ve İcraatları “Rusya’da Eskiye Dönüş” Olarak Kabul Edilebilir Mi?” (Çev: Erhan Fiener) **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel Sayısı, Cilt:6 Sayı:4, 2001

Parlar,Suat. **Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar**, İstanbul, Bibliotek Yayınları, 1997

Purtaş, Fırat. “Rusya Ve Arap Ortadoğu’su”, **Akademik Ortadoğu**
http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/firat_purtas.pdf
(Erişim tarihi:28.12.2016)

Saray, Mehmet. **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişİ III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi,2000

Soysal, İsmail. **Bağdat Pakıtı**, Belleten, CLVS. 212,Ankara: TDK Basımevi, Nisan 1991

Sakin, Serdar, Can Deveci. “Ortadoğu ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme” **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası İlişkilere Giriş** 2.Baskı, İstanbul: Der Yayınları,2005

Sağlam, Zeliha. **Güç Kavramı Ve Ortadoğu’da Değişen Dengeler**, İstanbul: İHH İnsani Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2014

Sandıklı, Atilla. **Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği Ve Alternatifleri**, İstanbul: Hak Yayınları, 2001

Sander, Oral. **Türk Amerikan İlişkileri**, İstanbul: İmge Yayınevi, 2016

Sotniçenko,Aleksandr. “Arap Baharı Sürecinde Rusya'nın Ortadoğu Politikası”, Zahide Tuğba Kor(ed),**Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel Ve Küresel Perspektifte Arap Baharı**, içinde İstanbul: Küre Yayınları, ss:387-413

Serbest, M.Bürkan. “Bağdat Paktının Kuruluş Süreci Ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:3, 2016

Sever, Ayşegül. **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı Ve Orta Doğu**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997

Sağlam, Kadir. **Körfez Savaşı ile Değişen Dengeler**, İstanbul: Elit Kitaplar, 1999

Salinger, Pierre, Eric Laurent. **Körfez Savaşı Gizli Dosya**(Çev:Erden Akbulut),İstanbul: E Yayınları,1991

Sinkaya, Bayram. “İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı” **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2,Sayı:15,Mart 2010

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Türk Dış Politikasında Sorunsuz Alan Kaldı Mı?** Haziran, 2011

Şensoy, Süleyman. “Yükselen Değer Türkiye Araştırması Raporu” **MÜSİAD**, İstanbul: (Yayın Tarihi 25.10.2010)

Şanverdi, Fadıl. “Arap Baharı Ve Suriye'ye Etkisi”, **Politika Akademisi** (18.01.2014)
<http://politikaakademisi.org/2014/01/18/arap-bahari-ve-suriyeye-etkisi/>
(ErişimTarihi:01.04.2017)

Tanrıverdi, Bilal. “Akıllı Güç”, **Akademi Perspektif**,
<http://akademiperspektif.com/2014/06/11/akilli-guc/> (Erişim tarihi:01.11.2016), 2014

Taşkın, Tayfun. “11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu Ve Türkiye ve ABD İlişkileri”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

Turan, Kemal. **İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset**
http://www.harpak.edu.tr/saren/gsd/oncekisayilar/dokuman/GSD_7/GSD_7_Art_2_062_008.pdf (Erişim Tarihi:03.11.2017)

Tavukçu, Sinan. **Kuşatılan İran**
(02.12.2015)http://www.haber10.com/yazar/sinan_tavukcu/kusatilan_iran-606209
(Erişim Tarihi:01.11.2016)

Taş, Gün. “Ortadoğu’nun Temelini Oluşturan Argüman”, **Politik Akademi**,(23.04.2013) <http://politikakademi.org/2013/04/ortadogunun-temelini-olusturan-arguman/> (Erişim tarihi:25.09.2016)

Telatar, Gökhan. “Rusya Ve Arap Baharı: Batı İle Yeni Soğuk Savaş Mı?” **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1,2015

Uçarol, Rıfat. **Siyasi Tarih(1789-1994)**, İstanbul: Filiz Kitapevi,

Ulman, Haluk. **Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939- 1947**,Ankara: AÜSBF Yayınları, 1961

Ulutaş, Ufuk. **Şii Siyasetinde Sadr Faktörü** 06.05.2016
<http://www.aksam.com.tr/yazarlar/sii-siyasetinde-sadr-faktoru/haber-513556>(Erişim Tarihi:29.10.2016)

Udum, Şebnem. “Türkiye’nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti” **Ortadoğu Analiz**, Cilt:4, Sayı:43, Temmuz 2012

Uzgel, İlhan.”Türk Dış Politikasında Sivilleşme Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:53 Sayı:1

Uslu, Nasuh. “Körfez Savaşı Ve Amerika’nın Politikaları”, Ankara: **SBF Yayını**, cilt.54/sayı:3 Temmuz-Eylül, 1999

Uludağ, Bülent, Mehmet Hasgüler. **Kriz Üçgeninde Türkiye Ortadoğu Avrasya Ve Kıbrıs Yazıları (1997-2003)**, İstanbul: Anka Yayınları, 2004

Ünal, Bekir. “ABD-İran Yakınlaşmasının Orta Doğu’daki Dengelere Etkileri Ve Türkiye” **Bilgesam Analiz** no:1264 23 Kasım, 2015

Üste, Ahmet Nazmi, Levent Yılmaz. “Büyük Güçler, Suriye Krizi Ve Türkiye” **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12 Sayı:2, 2014

Varble, Derek. **Essential Historie: The Suez Crisis 1956**, Osprey Publishing, Wisconsin,2003

Waltz, Kenneth, George Quester H. **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyaseti Sistemi**, (çev:Ersin Onurduran), Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 1982

Yılmaz, Sait. “Uluslararası Güç ve Güç Dengesinin Evrimi”, **Journal of Strategic Studies**, 2008

————— “Yumuşak Güç ve Evrimi”, **Ulusal Güvenlik Ve Strateji Uygulama Ve Araştırma Merkezi**, (Yıl Bilgisi Yok)

Yeşilbursa, Behçet Kemal. **Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm: İngiltere-Amerika’nın Savunma Projeleri ve Türkiye(1945-1955)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007

————— “Tarihin Peşinde” **Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2011

Zorgbibe, Charles. **Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992